

Szociológiai

SZEMLE

2023/1
33. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐSÉG

GEAMBAŠU RÉKA, HIDAS ZOLTÁN, KISFALUSI DOROTTYA, KOLTAI JÚLIA (FŐSZERKESZTŐ),
NÉMETH KRISZTINA, ROSTA GERGELY (FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES), SZALMA IVETT,
TOMAY KYRA, VIRÁG TÜNDE
SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: STEFKOVICS ÁDÁM

SZAKÉRTŐI TESTÜLET

BLASKÓ ZSUZSA, **CSÁKÓ MIHÁLY**, CSURGÓ BERNADETT, FÉNYES HAJNALKA,
HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN, HRUBOS ILDIKÓ, KUCZI TIBOR,
MOKSONY FERENC, ÖRKÉNY ANTAL, RÓBERT PÉTER, ROZGONYI TAMÁS,
SIK ENDRE, SIMONYI ÁGNES, SZALAI JÚLIA, SZIRMAI VIKTÓRIA, TAMÁS PÁL,
TÓTH ISTVÁN JÁNOS, TÓTH OLGA, WESSELY ANNA

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült

Olvasószerkesztő: Bobály Ilona
Design: Szalay Miklós
Műszaki szerkesztés: György Melinda
Szerkesztőség: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4
Levél cím: 1453 Budapest, Pf 25
e-mail: szociologiai.szemle@szociologia.hu
www.szociologia.hu

ISSN 1216-2051

Nyomda: Prime Rate Kft.
Levél cím: 1044 Budapest, Megyeri út 53.
Ügyvezető: Tomcsányi Péter

Tartalom

TANULMÁNYOK

- 4** **Gregor Anikó – Sik Endre:**
Szerkesztői előszó „A háztartáson belüli egyenlőtlenségek és a kapcsolati tőke” című tematikus lapszám tanulmányaihoz
- 6** **Stefkovics Ádám – Sik Endre:**
Párok politikai homofíliaja és ennek hatása a pár jóllétére Magyarországon
- 30** **Hajdu Gábor – Sik Endre:**
A kapcsolatok mennyisége és a velük való elégedettség mint a szubjektív jóllét forrása
- 55** **Sik Endre – Buda Jakab:**
Bizalom a háztartásban
- 67** **Gregor Anikó:**
A társadalmi izoláltság mintázatai Európában: egy összehasonlító elemzés tanulságai
- 94** **Vigvári András:**
A kaláka tényleg örök?
Önerős lakásépítés és a háztartási erőforrások szerepe a zártkerti lakhatás megteremtésében

Szerkesztői előszó „A háztartáson belüli egyenlőtlenségek és a kapcsolati tőke” című tematikus lapszám tanulmányaihoz

Gregor Anikó – Sik Endre

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.11>

A következő oldalakon található tanulmányok¹ nagyon különböző módon, de mind azt vizsgálják, hogy a kapcsolati tőke fogalma hogyan illeszkedik a háztartáson belüli folyamatokhoz és struktúrákhoz, illetve hogy ezek hogyan függnek össze a háztartást körülölelő gazdasági-politikai-kulturális környezettel. Ezek közül a folyamatok közül kiemelt helyen kezelik az egyenlőtlenségek különböző megjelenési formáit és eltérő kapcsolódását a háztartáson kívüli egyenlőtlenségekhez: akár növelik, akár csökkentik azt, illetve amikor a külső környezet hatásai ellenére a háztartáson belüli folyamatokban az egyenlőség és a rugalmas szolidaritási formák válnak dominánssá.

A tanulmányok ismertetése előtt fontos néhány gondolatot az általunk használt fogalmak (háztartás, egyenlőtlenség, kapcsolati tőke) jelentésével kapcsolatban tisztázni.²

A háztartás fogalmát a szociológia meglehetősen mostohán kezeli: vagy elsősorban a közgazdaság-tudomány mezejére száműzi és így kihatja a szociológia releváns fogalmai közül, vagy megáll a háztartás fogalmával megragadható együttélési, együtt-termelési és együttfogyasztási egység határainál, és aggregált mutatók alkalmazásával (például háztartáson belüli egy főre jutó jövedelem) elfedi a háztartás tagjai közti dinamikus viszonyok természetét. Éppen ezért számunkra a háztartás fogalmának használata két okból volt fontos: egyrészt, hogy elkerüljük a vele látszólag nagyon hasonló tartalmú *család* fogalmának használatát. Tettük ezt azért, mert nem minden együtt élő közösség definiálható családként, ugyanakkor

1 A tanulmányok alapjául szolgáló kutatást az a „Kapcsolati tőke a háztartáson belül” nevű (NKFIH K131947) támogatás és Társadalomtudományi Kutatóközpont Családtudományi Kutatási Centruma tette lehetővé.

2 Az érdeklődő olvasónak a témával kapcsolatban két angol és egy magyar nyelvű művet tudunk még ajánlani: Sik, E. (2020): Intra- and inter-household network capital. *Szociológiai Szemle*, 30(4): 89-106. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2020.4.5>; Hajdu, G. – Sik E. (2022): Men's income disadvantage and life satisfaction among Hungarian couples. *Demográfia*, 65(5): 5–28. <https://doi.org/10.21543/DEE.2022.1>, és Sik, E. (2022) Gondolatok a háztartás működéséről. In Feledy, A. – Egle, B. (szerk.): *Van új a nap alatt - Az ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium konferenciájának válogatott tanulmánykötete*, Budapest: ELTE, 49–67.

minden ilyen közösség fontos jellemzője a tagok közti struktúra alakulása. Kutatási figyelmünk pedig pontosan erre irányult.

Rá akartunk mutatni továbbá arra is, hogy a háztartás a társadalom és a gazdaság összetett, ám önálló szereplője. Nem azt gondoljuk természetesen, hogy minden társadalmi és gazdasági folyamatban fontos a háztartás szerepe, de azt állítjuk, hogy sok esetben, ha az egyén sajátosságain keresztül vizsgáljuk a társadalmi folyamatokat, akkor a szociológiát is alávétjük a módszertani individualizmus uralmának, és emiatt elsiklunk olyan hatások értelmezése mellett, amelyek fontosak lehetnek.

A hálózatok vizsgálatának felértékelődését is ez a felismerés okozta a múlt század vége felé, de ezek a kutatások a saját módszertanuk uralma alatt sínylődnek, amelyek nem tudják (és nem is akarják) a háztartást mint az egyént legszorosabban körülvevő egyének halmazát önálló szereplőként értelmezni. Ezért gondoltuk hasznosnak a háztartástagok kapcsolatainak nagyságát és szerkezetét (hangsúlyozva, hogy nem a háztartáson belüli, hanem az onnan kifelé vezető kapcsolatokét) vizsgálni oly módon, hogy ez a háztartáson belüli státuszkülönbségek és a háztartásnak a társadalom egészébe való betagozódását is elemezhetővé tegye.

Az egyenlőség és annak hiánya, ha csak az egyének vagy a társadalom egésze szintjén elemezzük, szükségképpen torz lesz, mert kimaradnak azok a hatások, amelyek a háztartáson belüli közegben érik az egyént és hatnak a makroszintű folyamatokra (és persze *vice versa*). Az egyenlőtlenség a háztartáson belül ugyanis lehet kisebb vagy nagyobb, mint a társadalom egészében, illetve a háztartáson belüli egyenlőtlenségeket alakító folyamatok lehetnek azonosak vagy eltérőek a makrofolyamatokhoz képest, de ha nem vizsgáljuk a háztartáson belüli folyamatokat, akkor soha nem is tudjuk meg, hogy a fenti állítások melyike (és mikor és milyen mértékben, továbbá kik számára és milyen módon) az igaz.

Ami pedig a tanulmányok javasolt sorrendjét illeti: nincs ilyen. Minden tanulmánynak önállóan kell megállnia a lábán, és valamennyi műnek egymáshoz tetszőleges módon kapcsolódva kell szolgálnia az Olvasót.

Párok politikai homofíliája és ennek hatása a pár jóllétére Magyarországon¹

Political homophily of couples and its effect on the couple's well-being in Hungary

Stefkovics Ádám² – Sik Endre³

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.1.2>

Beérkezés: 2022. 10. 03.

Átdolgozott változat beérkezése: 2023. 01. 16.

Elfogadás: 2023. 02. 08.

Összefoglaló: A hamis közhelyek egyike lehet, hogy „az ellentétek vonzzák egymást”. A politikai homofília szakirodalma alapján inkább az várható, hogy a párkapcsolatokban a párok tagjainak politikai identitása és magatartása hasonló, ami jól visszavezethető pszichológiai törvényszerűségekre. Keveset tudunk azonban arról, hogy a politikai homofíliának van-e pozitív hatása a párkapcsolatokra vagy az egyének jóllétére. Tanulmányunk a magyarországi párok politikai identitásában és viselkedésében tapasztalt különbségek kialakulásának folyamatát és ennek a párok egyéni és „páros” boldogságára gyakorolt hatásait vizsgálja. Adatforrásunk a KSH Háztartási költségvetési és életkörülmény 2015-ös adatfelvétele. Elsőként logisztikus regressziós modellekkel tártuk fel az identitás (bizalom)- és a különböző politikai részvétel alapú homofíliát alakító tényezőket, majd ezen politikai homofília változók hatását vizsgáltuk a boldogságra többszintű modellekkel. Az eredmények azt mutatják, hogy mind az identitás-, mind a részvételi politikai homofília gyakori a párok között, ám nem általános. A házasság, a végzettség és a lakóhely bizonyultak a politikai homofíliát determináló legfontosabb faktoroknak. A részvételi politikai homofília pozitív hatással van a párok tagjainak boldogságára, vélhetőleg azért, mert a politikailag homofil párok sikeresebben kerülnek el a politikai konfliktusokat, és ritkábbak közöttük azok az értékbeli nézetkülönbségek, amelyek fontos kérdésekben (például a gyermeknevelés során) problémákat okozhatnak.

Kulcsszavak: politikai homofília, identitás, részvétel, boldogság

Abstract: One of the false clichés may be that “opposites attract”. Rather, the literature on political homophily suggests that the political identities and behaviors of members of couples in relationships are similar, which may well be due to psychological laws. However, little is known about whether political homophily has a positive effect on romantic relationships or on the well-being of individuals. Our study examines the process of differences in the political identity and behavior of couples in Hungary and its effects on individual and couple happiness. Our data source is the 2015 KSH Household budget

1 A kutatást (Kapcsolati tőke a háztartáson belül) az NKFIH (K131947) támogatta.

2 Társadalomtudományi Kutatóközpont, email: stefkovics.adam@tk.hu

3 Társadalomtudományi Kutatóközpont, email: sik.endre@tk.hu

and living conditions survey. First, we used logistic regression models to explore the factors shaping political identity (trust) and various political participation-based homophily, and then we investigated the impact of these political homophily variables on happiness using multilevel models. Results show that both identity- and participation-based political homophily is common among couples, but not universal. Marriage, education and residence were found to be the most important determinants of political homophily. Participatory political homophily has a positive effect on the happiness of couple members, presumably because politically homophilic couples are more successful in avoiding political conflict and less likely to have value differences that can cause problems, for instance in raising children.

Keywords: political homophily, identity, participation, happiness

Bevezetés

Bevezetésképpen a címben szereplő két kulcsfogalomról, a politikáról és a „párról” szólunk röviden. A *politika* többféleképpen (s ezért egyidejűleg akár eltérő módon) is jelen lehet egy háztartás életében: mint egy párt/mozgalom által megtestesített érték vagy világnézet iránti elkötelezettség, mint fontos társadalmi ügyek melletti kiállás vagy mint érdeklődés/részvétel. Mi egy, a politikai viselkedéssel szorosan összefüggő, értékrendi elemet és két, a politikában való részvételt közelítő változót vizsgálunk, vagyis azt feltételezzük, hogy mivel a háztartás politikához való viszonya többféleképpen is megnyilvánulhat, ezért több értékrendet, illetve viselkedést közelítő változóval próbáljuk megismerni ezt a jelenséget. Úgy véljük, hogy a politikai viselkedésre ható értékrend elemzése azért fontos, mert ez erősen kihathat az egyén identitására, s ezen keresztül a pár tagjai közötti konfliktusmentes vagy attól terhelt viszony létrejöttének esélyére, ami viszont kihat (lásd később a túlcsoportulás jelenséget) a háztartás egészének működésére. A politikai részvétel – az előző összefüggésen túl – a háztartás idő- és pénzgazdálkodásával is közvetlen összefüggésben áll, s ezáltal a pár tagjai közötti egyeztetés, tárgyalás, alkudozás tárgya lehet.

Az elemzés nem a *háztartás* egészét, de nem is a háztartás tagjait egyenként célozza, hanem a háztartás gerincét alkotó pár két tagjának (a „párnak”) egymáshoz képest hasonló vagy eltérő politikai attitűdjeit/viselkedését vizsgálja. Az, hogy nem maradunk meg a háztartás egészének aggregált elemzési szintjén, azért hangsúlyozandó, mert ily módon túllépünk a háztartásnak a politikában „fekete dobozként” való megközelítésén. Ugyanakkor az, hogy nem korlátozzuk az elemzést az egyének viselkedésére, azt jelenti, hogy elkerüljük a módszertani individualizmus csapdáját, vagyis azt, hogy a háztartás csupán laza kerete egymástól független egyéni döntéseknek.

Tanulmányunk két kérdésre keresi a választ: (1) Milyen tényezők okoznak homo-, illetve heterofíliát egy pár tagjainak (egyéni és „párba rendezett”) politikai gondolkodásában és viselkedésében? és (2) Hatással van-e, s ha igen, hogyan, a politikai homo- és heterofília a pár tagjainak boldogságára?

A politikai homofília

A hamis közhelyek egyike lehet, hogy „az ellentétek vonzzák egymást”. Legalábbis a szakirodalom a hatvanas évek óta empirikus bizonyítékok sokaságát nyújtja arról, hogy az emberek inkább a hozzájuk hasonlók felé gravitálnak, és elkerülik a tőlük különbözőket (Byrne–Griffitt–Stefaniak 1967, Dustin–Alfonsin 1971). Nincs ez másként a politika esetében sem (Martin et al. 1986). Egy közelmúltbeli kutatás alapján az Egyesült Államokban a demokraták 82 százaléka, a republikánusok 74 százaléka ugyanúgy szavaz, mint a párja (Fangmeier et al. 2020). A politika olyannyira meghatározó, hogy az egyének fizikailag is jobban vonzódnak azokhoz az egyénekhez, akik hasonló politikai nézeteket vallanak, illetve drámaian romlik azon egyének külső megjelenésének megítélése, akikről kiderül, hogy más politikai csoporthoz tartoznak.⁴

Minél polarizáltabb egy társadalom, annál láthatóbbá válnak az egyének politikai véleményei (Iyengar–Westwood 2015), és a politika annál nagyobb hatással lesz az élet „nem politikai” területeire is (például az egészségügyre: Hersh–Goldenberg). Következésképpen a politikai szempontok felértékelődhetnek a párválasztásban, és a párkapcsolatok működésében is. Míg 1958-ban az Egyesült Államokban a választadók 25-33 százaléka üdvözölte volna, ha gyermeke a saját pártjával szimpatizáló párt választ, addig ez az arány 2016-ra 60-63 százalékra emelkedett (Enochs 2017). A pszichológiai szakirodalom alapján feltételezhetjük, hogy a politikai polarizáció emelkedése a politikai homofíliát az emberek mikrokörnyezetében is felerősíti. Iyengar, Konitzer, és Tedin (2018) panelvizsgálatok eredményeit elemezve mutatták be, hogy a házastársak közötti és az intergenerációs pártosság egyezése nőtt az elmúlt ötven évben az Egyesült Államokban (miközben a nem politikai preferenciák homogenitása nem változott).

Huber és Malhotra (2017) a politikai homofília három típusát különböztetik meg. A homofília megvalósulhat a *politikai identitás* mentén. Idetartozik az ideológiai vagy pártszimpátia szerinti homofília. A politikai identitásra a szakirodalom korán kialakuló, stabil identitásként tekint, amely fontos szerepet tölt be az egyének integrációjában (Campbell et al. 1960). A párok *politikai ügyek* mentén elfoglalt pozícióját nem határozza meg teljes mértékben a politikai identitás, ezek az attitűdök a politikai identitáshoz képest gyorsabban és könnyebben változnak, és ennek megfelelően gyengébb is csoportképző erejük. Végül a *politikai részvételi* homofília arra vonatkozik, hogy a párok hasonló mértékben vesznek részt a politikai életben.⁵

A pár két tagjának politikai nézetei nem feltétlenül homogének. Elképzelhető, hogy a pár bizonyos szempontból homofil, más szempontból azonban heterofil: másként, lehet például, hogy egy pár tagjainak hasonló a politikai identitása, de míg az egyik fél aktívan részt vesz a politikában, addig a másik esetleg csupán érdeklődik a politika iránt.

4 Lásd Easton–Holbein 2021, Huber–Malhotra 2017, Mallinas–Crawford–Cole 2018, Nicholson et al. 2016 kísérleteinek eredményeit.

5 A politikai részvétel ugyanakkor összetett jelenség és különböző formákat ölthet. Szabó és Gerő (2019) a hagyományos (kapcsolatteremtés politikussal, pártvétekenység stb.), a közvetlen (tiltakozó levél, tüntetés stb.), a helyi (helyi közösségi események, lakossági fórumok szervezése) és az online (lajkolás, posztolás stb. politikai témában) politikai részvételi formákat azonosították. A szerzők erős korrelációt találtak a különböző formák között.

A párkapcsolaton belüli politikai homofília létrejöttét többféleképpen lehet magyarázni. Egyrészt a politikai szempontok már a párválasztásnál szerepet játszhatnak, tehát az eleve hasonló politikai nézeteket valló egyének gravitálnak egymás felé (*párválasztási homofília*). Mivel az értékek és attitűdök kritikus alapkövei az identitásnak (Hitlin 2003), az emberek, érzékenyek lévén az ideológiai különbözőségekre, inkább a hasonlóságot keresik (Klofstad–McDermott–Hatemi 2013). Ezzel összefügg az az alapvető pszichológiai felismerés, hogy az emberek törekednek a konfliktusok és az egyet nem értés elkerülésére, a kognitív diszonzancia (Festinger 1962) csökkentésére. A politikai affiliáció ráadásul olyan csoportképző tényező, amely kulcsfontosságú lehet az egyén integrációjában, s ezért ennek védelme fontos lehet az egyén számára (Van Zomeren–Postmes–Spears 2008). Kevés bizonyíték van arra,⁶ hogy az egyének kifejezetten azonos politikai nézeteket valló párt keresnének,⁷ gyakoribb, hogy a párválasztás kudarcba fullad, amikor a politikai nézetkülönbségekre fény derül (Mallinas–Crawford–Cole 2018), különösen, ha ez a különbözőség a politikai közösséget és annak értékrendszerét fenyegetheti (Cottrell–Neuberg 2005).

Az is könnyen elképzelhető, hogy bár politikai szempontok közvetlenül nem játszanak szerepet a párválasztás során,⁸ azonban más attribútumok, amelyek szorosan összefüggnek a politikai nézetekkel (*társas homofília*), nagyon is. Ha például egy adott egyetemen tanuló két bölcsész azért vonzódik egymáshoz, mert mindketten ugyanott tanulnak bölcsészetet, ugyanakkor mindketten tudván tudják, hogy az adott egyetemen képződő bölcsész diplomások általában kormánykritikusak, akkor ez közvetett módon politikai homofiliához vezet.

A harmadik lehetőség, hogy a politikának se közvetlen, se közvetett szerepe nincs a párválasztásban, ez esetben viszont a két fél politikai nézetei a pár életútja során „idomulnak” egymáshoz (*attitűdkonvergencia*). A párválasztás közgazdasági megközelítése, például a társadalmi konformitás elmélete (Downs 1957) alapján az emberek gyakran racionális szempontokat is figyelembe vesznek a párválasztás során, aminek része lehet politikai nézeteik közelítése is. Belátható, hogy az ilyen összecsiszolódás a párkapcsolat sikerességének fenntartása érdekében egy potenciálisan veszélyes konfliktusfelületet küszöböl ki.⁹

Az internetes párkeresés során generálódó digitális adatok elemzése jó lehetőséget adott az elmúlt évtizedben a párválasztás mechanizmusának mélyebb megértésére. Az ilyen adatokat felhasználó tanulmányok megállapítása szerint a politika

6 De például Iyengar, Konitzer és Tedin (2018) azt találták, hogy a politikai egyetértés a tagok között már a párválasztásnál jelen lehet, és nem találták nyomát annak, hogy idővel erősödne a homofília.

7 Friss magyarországi adatok szerint (Policy Solutions 2022) a fideszesek 58 százaléka el tudja képzelni, hogy olyannal létesítsen romantikus kapcsolatot, aki az ellenzéki összefogás listájára szavazott, az ellenzéki összefogás szavazóinál pedig a Fidesz szavazókra vonatkozóan ugyanez az arány 56 százalék volt.

8 Alford et al. (2011) 30 ezer virginiai pár adatainak elemzésével cáfolták a társas homofília szerepét azzal, hogy a pár két tagjának politikai preferenciái közötti korreláció (a szociodemográfiai jellemzők kontroll alatt tartása után is) számottevőenke bizonyult.

9 A 3. lábjegyzetben idézett (Iyengar–Konitzer–Tedin 2018) kutatás eredményeivel szemben többen arra jutottak, hogy a politikai homofília idővel mégis növekedhet, ugyanis ennek mértéke nagyobb azoknál a pároknál, akik régebb óta vannak együtt (Stoker–Jennings 1995, 2005, Zuckerman–Fitzgerald–Dasovic 2005, Alford et al. 2011). Továbbá Stattin és Korol (2021)SD = 3.01 svéd párok paneladatain talált arra bizonyítékot, hogy a párok egymáshoz igazítják politikai érdeklődésüket (vagyis, hogy mennyire érdeklődnek a politika iránt), majd a pár felbomlását követően egyfajta visszarendeződés történik.

önmagában is fontos tényező lehet a párkeresésben, és az egyének nagyobb eséllyel közelednek a hasonló politikai nézeteket vallókhoz (Hitsch–Hortaçsu–Ariely 2010, Klofstad–McDermott–Hatemi 2013, Easton–Holbein 2021). Huber és Malhotra (2017) azt találták, hogy a párválasztás során a politikai homofília ugyanannyira fontos, mint az iskolázottsági homofília, és kétszer olyan fontos, mint a faji homofília. Más kutatások igazolták, hogy a politikai nézetkülönbség jóval fontosabb szempont a személyközi kapcsolatok megítélésénél, mint például a faji előítéletek, a kompetencia, a hatalom, a szimpátia (Chambers–Schlenker–Collisson 2013, Koch et al. 2016), vélhetőleg azért, mert átfogó információt nyújthat az egyének érzéseiről, gondolkodásáról, értékeiről. Ez úgy is felfogható, hogy a politikai nézetazonosság nem önmagában fontos, hanem azáltal, hogy (miként ezt a közgazdaságtan signaling elmélete sokféleképpen demonstrálja¹⁰) a másként nem megismerhető jellemvonások terén megtalálható hasonlóság nagy esélyét jelzi.

A párok politikai homofíliája megnövelheti az intergenerációs politikai homofíliát is. A gyermek tanulási folyamatának, illetve a szülői minták elsajátításnak egyik kulcsa a szülők mintaadatásának *konzisztenciája* (Jennings–Stoker–Bowers 2009). Korábbi kutatások arra világítottak rá, hogy minél nagyobb a politikai homofília a párok között, annál sikeresebb a politikai ideológiák (és kevésbé a pártszimpátiák) továbbadása (Jennings–Niemi 1974, Jennings–Stoker–Bowers 2009, Rico–Jennings 2016).^{11, 12}

Feltételezhetjük végül, hogy a mikroszintű politikai homofília nem független a makroszintű politikai polarizáció mértékétől, s mivel a politikai polarizáció Magyarországon európai összehasonlításban is kifejezetten erős (Patkós 2018), illetve növekszik (Gerő–Sik 2022), ezért nem meglepő, hogy a párok politikai homofílián alapuló önvédelme erős, hogy ezzel mintegy kizárják a külvilág megosztó hatását a belső világból. Így például 2014-ben a házasságban élő magyarok 60 százaléka, de még a kisebb elkötelezettséget feltételező élettársi kapcsolatban élők 49 százaléka is hasonlított párjára választási részvétel szempontjából, és a párok 63, illetve 52 százaléka volt homofil pártpreferencia szerint (Kelemen 2015). Ugyanakkor a házások 85 százaléka már 1998-ban is a házastársával egyezően szavazott, és ha egyikük szavazott, akkor annak esélye, hogy párja is szavazzon, közel húszszorosára nőtt (Nagy–Tóth 2001). A legfrissebb adatok azt mutatják, hogy a párban élők 68 százaléka ugyanarra a pártra adta le a szavazatát a 2022-es választáson, és csak 16 százalék válaszolta nyíltan, hogy egy másik pártra szavazott (Policy Solutions 2022).¹³

10 Például a munkaerő-felvétel során, mivel a munkaadó nem tudhatja, hogy kiből válik jó munkaerő, olyan jeleket keres, amelyek ennek esélyét feltehetően növelik. Így válhat egy iskola magas reputációja előnnyé a pályázók közötti válogatás során, a kezeség egy nagy lojalitást feltételező beosztás betöltése esetében, de ez az alapja a statisztikai diszkriminációnak is, ahol például a børszint tekintheti egy munkaadó elégségesnek a jelentkező elutasítására.

11 Ugyanakkor azokban a családokban, ahol a szülők között nincs egyetértés, a gyermekek nagy eséllyel az édesanya politikai attitűdjeit veszik fel (Jennings–Niemi 1974).

12 Mivel e kutatások nagyrészt az Egyesült Államokban készültek, és jobbra kényelmi mintákon, így azok általánosíthatósága limitált.

13 Tegyük hozzá, hogy a Policy Solutions felmérése – ellentétben a két korábbi kutatással – csak a pár egyik tagjának beszámoló-jára épít, ami felveti mérési problémákat.

A politikai homo- vagy heterofília hatása a jóllétre

Láttuk, hogy Magyarországon a politikai homofília gyakoribb a párok között, mint a heterofília (Nagy–Tóth 2001, Kelemen 2015, Policy Solutions 2022), kérdés azonban, hogy mennyire van hatással¹⁴ egyik vagy másik az egyén vagy éppen a pár jóllétére. Korábbi kutatások egyöntetűen igazolták, hogy az egyéni és párkapcsolati jóllét nagymértékben összefügg politikai tényezőkkel (összefoglalva lásd: Fangmeier et al. 2020), azonban a párok tagjai közötti politikai különbség hatásáról keveset tudunk, legfeljebb feltételezhetjük, hogy a politikai homofília pozitív és a heterofília negatív hatású, amennyiben a politikai egyetértés erősítheti a pár összetartozásának és egymás megértésének érzését, ami pozitívan hathat mind az egyéni boldogságra, mind a párkapcsolattal való elégedettségre.¹⁵ A politikai heterofília ezzel szemben önmagában is potenciális konfliktusforrás (Gerber et al. 2012), továbbá a politikai nézetkülönbségek áttételesen mélyebb értékkülönbségeket is megjeleníthetnek, például előrevetíthetnek a gyermeknevelés során bekövetkező konfliktusokat (Graham–Haidt–Nosek 2009).

A párok politikai heterofiliája természetesen nem szükségszerűen okoz károkat, hiszen a vita, a nézetek ütköztetése gyümölcsöző is lehet. Afifi és munkatársai (2020) amerikai paneldatákat elemezve azt találták, hogy miközben a párok eltérő szavazási gyakorlata a 2016-os elnökválasztáson gyakran negatívan hatott a párkapcsolatra, növelte a választáshoz kötődő egyéni stresszt, a párkapcsolati kiégés esélyét és csökkentette a párkapcsolat erejét, addig azok a párok, amelyeknél jól tudták kezelni politikai nézetkülönbségeiket, jóval kisebb stresszt éltek meg a választás alatt.

A heterofília negatív hatása a heterofília típusától is függ. Feltételezhetjük, hogy az identitásalapú heterofília nagyobb károkat okozhat, mint az „ügyek” típusú heterofília, és különösen, mint a részvételi heterofília. Továbbá vélhetőleg kevésbé szül éles konfliktusokat a heterofília azon pároknál, akiknél alacsony a párok politikai részvétele/érdeklődése. A heterofília komplex volta miatt nem meglepő, hogy a szakirodalmi példák is ellentmondásosak. Fangmeier és munkatársai (2020) amerikai párok paneldatainak vizsgálva a pártválasztás szerint homo- és heterofília hatását a párkapcsolati elégedettségre és elkötelezettségre, egy kivétellel nem találtak szignifikáns összefüggéseket: a republikánusok körében alacsonyabb volt a párkapcsolati elégedettség, amikor egyikük a demokrata pártra szavazott. Leikas és munkatársai (2018) nagyobb párkapcsolati elégedettséget találtak azoknál a nőknél, akik párjukkal azonosan helyezték el magukat a bal–jobboldali és a liberális–konzervatív ideológiai tengelyen. Stattin és Korol (2021) fiatal felnőtt svéd párok körében végzett vizsgálata szerint a politikai érdeklődés szerinti heterofília nem hatott szignifikánsan a párkapcsolat felbomlásának esélyére.

¹⁴ Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a hatás bizonyos elemei visszafelé is érvényesülhetnek.

¹⁵ Ez felfogható az identitáshomofília speciális esetének is. Például kimutatták, hogy ha a Schwartz-féle értékelmélet önállóság dimenziójának (amely a szabadság, függetlenség, kreativitás, önbecsülés értékekhez kötődik) a pár két tagja hasonló fontosságot tulajdonít, akkor ez megnövelte a párkapcsolati elégedettség mértékét (Schwartz 1992).

Hipotézisek

A pár két tagja közötti homo-, illetve heterofiliával, majd ennek a boldogság mértékére gyakorolt hatásával foglalkozó szakirodalom alapján (H1.1 – H1.8, illetve H2.1 és H2.2 hipotézisek) a következő hipotéziseket fogalmaztuk meg.

A párok tagjainak relatív helyzetével kapcsolatban feltételezzük, hogy mivel a párokat összekötő jogi státusz ereje nagyobb a házastársak, mint az élettársak között, ezért az előbbieknél a homofília konfliktusmentesítő hatása is felértékelődik,¹⁶ így azt feltételezzük,¹⁷ hogy:

H1.1: A politikai homofília esélye magasabb a házások, mint az élettársi kapcsolatban élők között.

Az attitűdkonvergencia-hipotézis és egyes korábbi kutatások (Stoker–Jennings 1995, 2005, Zuckerman–Fitzgerald–Dasovic 2005, Alford et al. 2011) alapján azt is várjuk, hogy a politikai homofília esélye nő a pár életkorának emelkedésével.

H1.2: A politikai homofília esélye a párok életkorával párhuzamosan nő.

Korábbi kutatásokból tudjuk, hogy a magasabb iskolai végzettségűek nagyobb érdeklődést mutatnak a politika iránt és nagyobb eséllyel mennek el szavazni (Polyák–Szávai–Urbán 2019). Ebből arra következtetünk, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők számára fontosabb lehet a politika a párválasztás során is, így a homofília aránya is magasabb lesz körükben. Mivel a végzettség korrelál a politikai attitűdökkel (Enyedi–Tardos 2018, Makay–Stefkovics 2021), így a végzettségi egyenlőtlenség kapcsán azt feltételezzük, hogy a végzettségi homofília pozitívan korrelál a politikai viselkedés homofiliájával.

H1.3: A politikai homofília esélye nagyobb azoknál a pároknál, ahol mindkét pár diplomás.

H1.4: A politikai homofília esélye az azonos végzettséggel rendelkező partnerek között magasabb, mint a különböző végzettségű pároknál.

A homo-, illetve heterofília a hálózati szakirodalomban is kiemelt figyelmet kapott az elmúlt két évtizedben (McPherson–Smith–Lovin–Cook 2001). A polarizáció nyomán megfigyelhető tömbszerű beágyazódás a politikai törésvonalak mentén a tömbökön belüli kötések erősödését, és a tömbök közötti kötések gyengülését eredményezheti (Blau 1997, Angelusz–Tardos 2005). A hazai helyzetről azt tudjuk, hogy a társadalom erős kapcsolati tömbösödést mutat a pártok és a bal–jobboldali tengely mentén (Kmetty 2015). A kapcsolati változók hatására vonatkozóan azt feltételezzük, hogy mind a rokoni, mind a baráti kapcsolatok nagy száma nagyobb politikai

¹⁶ Belátható ez a közgazdaságtan „futok a pénzem után elmélete” (sunk cost) alapján is, vagyis a már meghozott döntésekhez akkor is ragaszkodom, ha az már nem hasznos a számomra. Másként, a várhatóan meg nem térülő költségek ellenére fenntartom a veszteséges vállalkozást, ami a mi esetünkben a házasság mindenáron való megőrzésével tekinthető azonosnak.

¹⁷ Empirikus érv e tétel igaza mellett, hogy egy kutatás szerint Magyarországon a házások és az élettársak a politikai részvétel szempontjából különböztek (Nagy–Tóth 2001), és a házások között nagyobb volt a politikai homofília aránya (Kelemen 2015).

beágyazódást, és ezáltal a politikai homofília kialakulásának nagyobb esélyét jelentheti. Ezzel szemben a kapcsolati heterofília csökkentheti a politikai homofília esélyét.

H1.5: A pár rokoni kapcsolatainak száma pozitívan függ össze a politikai homofiliával.

H1.6: A pár baráti kapcsolatainak száma pozitívan függ össze a politikai homofiliával.

H1.7: A pár rokoni kapcsolati heterofiliája negatívan függ össze a politikai homofiliával.

H1.8: A pár baráti kapcsolati heterofiliája negatívan függ össze a politikai homofiliával.

A területi különbségek, különösen az urbánus-rurális törésvonalak több fejlett országban, így Magyarországon is meghatározóvá váltak a párválasztásban az elmúlt időszakban (Vida–Kovalcsik 2018, Makay–Stefkovics 2021), illetve a politikai polarizáltág mentén (Gerő–Sik 2022). A Policy Solutions legutóbbi elemzése azt mutatta, hogy a fővárosban jellemzőbb az érzelmi polarizáció, mint vidéken (Policy Solutions 2022). Mindezek fényében jó okunk volt feltételezni, hogy a lakóhely hat a politikai homo-, illetve heterofília kialakulására, azonban a szakirodalom nem adott egyértelmű iránymutatást hipotézisek megfogalmazására. Például a magas politikai részvétel egy térségben növelheti a politikai szempontok megjelenésének esélyét a párválasztásban, ám nem világos, hogy a politikai homofiliát vagy a heterofiliát erősíti-e. A területi szempontok kapcsán hipotézisek megfogalmazására tehát nem vállalkoztunk, ám bevontuk a modellekbe a lakóhelyet, a települések részvételi adatait és politikai polarizációs szintjét.

A párok politikai nézetei különbözőségének boldogságra gyakorolt hatásáról a szakirodalom elméleti és empirikus eredményei alapján (Leikas et al. 2018, Afifi et al. 2020, Fangmeier et al. 2020, Stattin–Korol 2021) azt feltételeztük, hogy a politikai homofília növeli az egyéni boldogság esélyét.

H2.1: A politikai homofília három típusa pozitív hatással van mind a férfi, mind a nő egyéni boldogságára.

Adatbázis, mérés és módszer

Adatbázis

Az adatokat a KSH Háztartási költségvetési és életkörülmény adatfelvételének (HKÉF) 2015-ös hullámából vettük. Az adatbázis azon háztartásait használtuk elemzésünkben, amelyekben különböző nemű partnerek éltek egy háztartásban (N = 4479).

Mérőeszközök

Az intézményi bizalom mértékével összefüggő modellek kimeneti (s egyben ennek a boldogságra gyakorolt hatása megválaszolásához használt legfontosabb bemeneti) változója a politikai homofília méréséhez használt három változó. A politikai homofília identitás dimenzióját egy bizalmi kérdésblokkon keresztül közelítettük. Tettük ezt azért, mert a szakirodalom szerint az intézményekbe vetett bizalom a politikai rendszerek legitimitásának alapja, ami „összetartja a rendszert és olajozza a politikai mechanizmusokat” (van der Meer 2010: 518), s – a politikai identitáselemekhez hasonlóan – az egyén nagy tehetetlenségi erejű jellemzője. A válaszadóknak három intézménnyel (politikai rendszer, jogrendszer, rendőrség) kapcsolatban kellett megjelölniük bizalmi szintjüket.¹⁸ A bizalmi kérdéseket egyenként is felhasználtuk az elemzés során, de hasonlóan Medve-Bálint-Boda (2014) eljárásához, készítettünk egy összetett bizalmi indexet is.¹⁹ Medve-Bálint-Boda (2014) számos szervezet (egyebek között az Európai Parlament és az ENSZ) iránti bizalomból építette fel az elemzéshez használt intézményi bizalmi indexet, annak ellenére, hogy több munkára hivatkoznak, amelyekben a szerzők bírálják a kompozit indexek használatát, különös tekintettel az intézményi bizalomra, mondván, hogy az emberek eltérő szempontok alapján bízhatnak vagy sem az egyes intézményekben. Márpedig ha ez így van, akkor igencsak kérdéses egy átlagolással létrehozott index belső érvényessége. Hivatkoznak azonban olyan elemzésekre is, amelyek azon az alapon érvelnek az ilyen látens változó képzése mellett, hogy az állampolgárok intézményekhez való bizalma egy általános, a politikához, az államhoz kötődő attitűd része.

A három intézményi bizalmi kérdésből kétféleképpen készítettünk politikai bizalmi homofília változót:

- Az egyedi bizalmi kérdéseknél és a bizalmi index esetében egyszerű kivonással kalkuláltunk folytonos relációs változókat, ahol a negatív értékek azt jelentették, hogy a pár nő tagja jobban bízik az adott intézményben, a pozitív értékek azt, hogy a férfi bízik jobban, a nulla pedig homofíliát jelölt.
- A folytonos változókból három- és ötösztatú kategoriális változókat készítettünk. Utóbbiaknál a szélső (heterofil) kategóriákba azok a párok kerültek, amelyeknél egy szórásnyinál nagyobb volt a „távolság” a tagok között, a köztes (heterofil) kategóriába pedig az egy szórás és 0 közötti távolságok.²⁰

A politikai részvételt két kérdéssel vizsgáltuk. Mindkét kérdés az úgynevezett *aktív állampolgárságot* (active citizenship) mérte. Az aktív állampolgárságot Hoskins (2006) úgy definiálta mint „részvétel a civil társadalomban, a közösségben és/

18 A Cronbach's Alpha a férfiaknál és nőknél egyaránt 0,87 volt. A kérdés úgy szólt, hogy „Mennyire bízok meg Ön személy szerint a következő nemzeti intézményekben?”, a megkérdezettek egy 0-tól 10-ig tartó skálán válaszoltak (0 = egyáltalán nem bízom meg; 10 = teljes mértékben megbízom).

19 A három változóból készített főkomponens mind a férfiak, mind a nők esetében az eredeti változók heterogenitásának 80 százalékát őrizte meg.

20 A főkomponensnél ez az út nem volt járható, mivel a 0 értékhez nem tartozott senki. Itt úgy definiáltuk a homofíliát, hogy a 0 értéktől +/- fészórásnyira eső távolságokat tekintettük homofíliának, a fészórás és 1 szórás közti távolságok feleltek meg a köztes heterofil kategóriának, és az 1 szórásnál nagyobb távolságok a szélső heterofil kategóriának.

vagy politikai életben, amelyet a kölcsönös tisztelet és az erőszakmentesség jellemz, és amely összhangban van az emberi jogokkal és a demokráciával” (p 4., idézi Guagnano–Santini 2020). Mások ugyanakkor ennél jóval szűkebben értelmezik az aktív állampolgárságot, hiszen például lényegi különbség van *érdeklődés és részvétel, civil és politikai* részvétel között.²¹ Az EU-SILC egyik kérdése ezzel összefüggésben a definíció első felére *és a részvételre* fókuszál, és azt kérdezi, hogy a válaszadó vett-e részt politikai párt vagy egyéb szervezet/egyesület munkájában.^{22, 23, 24} A másik kérdés a politikai részvétel informálisabb megnyilvánulásaira koncentrálnak, úgymint tüntetések, gyűlések stb.²⁵ Mivel a két változó nagyon szorosan együtt járt (Cramer's V férfi = 0,517; Cramer's V nő = 0,503), együttesen használtuk fel őket a változók képzéséhez, és a továbbiakban *politikai részvételként* hivatkozunk rájuk.

- „Aktív” politikai homofiliának, amikor a pár mindkét tagja aktív, azt tekintettük, ahol a pár mindkét tagja formálisan vagy informálisan aktív, megengedve azt, hogy az egyik tag csak formálisan, a másik csak informálisan legyen az.
- „Érdeklődéshiány-” homofiliának azt tekintettük, amikor egyik tag sem érdekelt politikai részvételi forma iránt sem.²⁶
- A „lehetőségihiány-” homofiliánál pedig ugyanúgy jártunk el, mint az aktív homofiliával.

A párok boldogságának és a politikai bizalom, illetve a részvétel összefüggését vizsgáló modellek esetében a kimeneti változó az egyének élettel való elégedettsége volt, amit sok kutatás során a boldogsággal azonosítanak (lásd az úgynevezett boldogság indexet (Helliwell et al. 2021). A válaszadók egy 11 fokú skálát (0 = egyáltalán nem elégedett, 10 = kifejezetten elégedett) használva válaszoltak arra, hogy „Összességében mennyire elégedett Ön az életével mostanában?”²⁷

21 A fogalommal kapcsolatos tudományos diskurzushoz lásd: Bee (2017). Egyes szerzők megkérdőjelezik, hogy a pártok vagy civil szervezetek munkájában, illetve egyéb, kevésbé formális tevékenységekben való részvétel politikai részvételnek tekinthető-e, mintsem politikai szervezethez tartozó (Szabó–Gerő 2020). Utóbbi mintegy előszobája a részvételnek, amely azonban nem feltétlenül következik belőle.

22 „Rész vett-e Ön politikai párt, szakszervezet, munkavállalói érdekképviselet, szakmai szervezet, egyesület, kamara, ifjúsági, diák- vagy nyugdíjas szervezet, környezetvédelmi szervezet, illetve lakóhelyéhez kötődő (pl. településvédő, városzépítő) stb. szervezet vagy egyesület munkájában?” A válaszok igen (1) és háromféle nem voltak, ugyanis amennyiben a kérdezett nem vett részt, úgy a következő válaszlehetőségekkel indokolhatta választát: „Nincs rá igényem / nem érdekel”, „Nincs erre a közelben lehetőség”, „Egyéb okból” (aminek tartalma ismeretlen).

23 Itt jeleznénk, hogy a kérdések nem definiálták az idősíkot, tehát nem tudhatjuk, hogy a kérdezett válasza egy évvel ezelőtti aktivitására vagy közelmúltbeli tagságra/eseményre vonatkozott. Tegyük hozzá, hogy a többi kérdés a jelenre vonatkozott, ami alapján azt feltételezhetjük, hogy ennél a kérdésnél is a jelenre volt „kondicionálva” a válaszadó. A továbbiakban a nyelvi könnyedség kedvéért úgy hivatkozunk az igent válaszolóokra mint politikailag aktívakra, azzal a fenntartással, hogy nem tudhatjuk, hogy mennyire „aktuális” ez az aktivitás.

24 A kérdést számos tanulmány használta a civil és politikai részvétel proxijaként, hiszen azt méri, hogy az egyének részt vesznek-e és aktív szerepet játszanak-e a közintézmények döntéshozatali folyamataiban (lásd például: Guagnano–Santini 2020).

25 „Rész vett-e Ön tüntetésen, nyilvános gyűlésen, közmeghallgatáson, írt-e alá petíciót, vagy írt-e levelet valamilyen közügyben politikusknak vagy a médiának?” A válaszok kódjai az előzők kérdéssel azonosak voltak.

26 Ez a típusú homofília együttesen fejezi ki az aktív részvételi homofília (hiányát) és az érdeklődéshiány-homofília meglétét. Fontosnak tartjuk itt is hangsúlyozni azonban, hogy elméleti alapon fontos különválasztani a részvételt az érdeklődéstől.

27 A változó eloszlását lásd az M1. ábrán.

Egyéni szintű kontrollként olyan változókat használtunk, amelyekről a szakirodalom alapján feltételezhetjük, hogy összefüggnek az étellel való elégedettséggel, a politikai viselkedéssel, illetve a politikai homofiliával.²⁸

A *háztartási kontrollváltozók*²⁹ esetében vagy a párok tagjai közötti különböző egyenlőtlenségek aggregált hatását vontuk be az elemzésbe,³⁰ vagy a statisztikában szokásos háztartási szintű kontroll változókat használtuk.³¹

Települési szintű kontrollváltozók: A következő kontextuális változókkal kontrolláltuk a háztartás politikai környezetét: a 2014-es országgyűlési választások részvételi adatai és eredményei (településenként), a részvételi arány, a Fidesz–KDNP-re adott szavazati arány, valamint egy polarizációs index, amely a második legerősebb párt szavazati arányának és a győztes párt szavazati arányának a hányadosa. Ezen az indexen a 0 érték azt jelenti, ha az adott településen minden választó egy pártra szavazott (szélsőségesen egységes), az 1 pedig azt, ha éppen ugyanannyi szavazatot kapott a két legerősebb párt (szélsőségesen polarizált).³²

Statisztikai eszközök

Első kérdésünket egy rövid leíró elemzés után a politikai homofília létrejöttével kapcsolatos hipotézisek tesztelésére illesztett bináris logisztikus regressziós modellekkel vizsgáltuk. A független változók hatásainak összehasonlításához az átlagos marginális hatásokat vettük alapul, mivel a logisztikus regressziók esélyhányadosai nem összehasonlíthatóak (Bartus–Kisfalusi–Koltai 2019).

A politikai homofiliának az étellel való elégedettségre gyakorolt hatását (második kérdésünk) többszintű lineáris modellekkel teszteltük.³³ Azért döntöttünk a többszintű modellek mellett, mert a kimeneti változó ugyan egyéni szintű volt, az adatok azonban klaszterezettek voltak. Három szintet határoztunk meg: egyéni, háztartási és településtípus-szint. A modellek jobban illeszkedtek, amikor figyelembe vettük a klaszterezettséget, ami arra utal, hogy a háztartási és a települési hatása egymástól függetlenül hat a kimeneti változóra. A modellekben rögzítettük a magyarázó változók kimeneti változóra gyakorolt hatását (*random intercept*), és *maxi-*

28 Ilyenek a nem (1 – férfi, 2 – nő), az életkor (években mérve), a gazdasági aktivitás (1 – aktív, 2 – munkanélküli, 3 – nyugdíjas, 4 – egyéb inaktív). A kapcsolati tőke nagyságát (a rokoni és a baráti kapcsolattartás és személyes találkozások együttes száma az év egy napján) Gregor–Kukucska–Oláh (2022) módszere alapján becsültük.

29 Mivel az adatbázisban csak párok voltak, így statisztikailag nem tehető különbség a pár egyéni jellemzőiből kidolgozott és az eleve háztartási szinten képződő változók között, ezért a továbbiakban a változók mindkét fajtáját háztartási változónak tekintjük.

30 Végzettségi homofília (mindkét tag alacsony végzettségű / szakmunkás / érettségivel rendelkező / diplomás) és heterofília (az egyik tag alacsony végzettségű vagy szakmunkás, míg a másik tag érettségizett vagy diplomás), rokoni és baráti kapcsolati tőke heterofiliája (a férfinak vagy a nőnek van több rokoni/baráti kapcsolata (ezek a heterofília esetei), illetve azonos, ami a kapcsolati homofília).

31 Idesorolható a háztartáslétszám (folytonos), hogy házasok-e a párok (0 – élettárs, 1 – házas), hogy van-e három év alatti gyermek a háztartásban (0 – nincs, 1 – van), a településtípus (1 – Budapest, 2 – megyei jogú város, 3 – város, 4 – község), és a háztartás összjödvelme (folytonos).

32 Mivel az adatbázisban nem állt rendelkezésünkre településszintű adat, ezért az adatokat településtípus- és megye szinten aggregáltuk (megyénként külön kezelve a megyei jogú és az egyéb városok, illetve a községek, falvak, Budapesten pedig az összes budapesti kerület adatait).

33 Minden folytonos változót 0 és 1 közé transzformáltunk, valamint standardizálás helyett centroztuk (grand mean centring), mivel utóbbi csak a tengelymetszetekre van hatással (Hox–Moerbeek–Van de Schoot 2017).

mum likelihood becslést alkalmaztunk. A modellekbe az egyéni, háztartási és települési szintű magyarázó változókat hierarchikusan vontuk be, így el tudtuk különíteni az egyes változócsoportok önálló magyarázó erejét. Egy üres modellel kezdtünk, magyarázó változók nélkül. Ezt követően bevontuk az egyéni szintű magyarázó változókat (2. modell), majd a háztartási szintű változókat (3. modell). Ezt követően a párok egyenlőtlenségeit magukban foglaló háztartási szintű változókat (4. modell), az elemzés szempontjából kitüntetett helyzetben lévő politikai homofília változókat³⁴ (5. modell), és a településtípus/megyei szintű politikai kontextus változókat (6. modell) vontuk be.

Leíró elemzés

Elemzésünket a politikai homofília és heterofília bemutatásával kezdjük. Ami az identitásalapú (bizalmi) homo-/heterofiliát illeti, a párok többsége politikailag heterofil: a párok 55,7 százalékában eltér a politikai rendszerbe vetett bizalom, 58,3 százalékában a jogrendszerbe, és 59,1 százalékában a rendőrségbe vetett bizalom mértéke a párokon belül (1. táblázat). A heterofil párok között gyakoribb, hogy a nő jobban bízna ezekben az intézményekben, mint a férfiak, de a különbség kicsi (4-6 százalék).

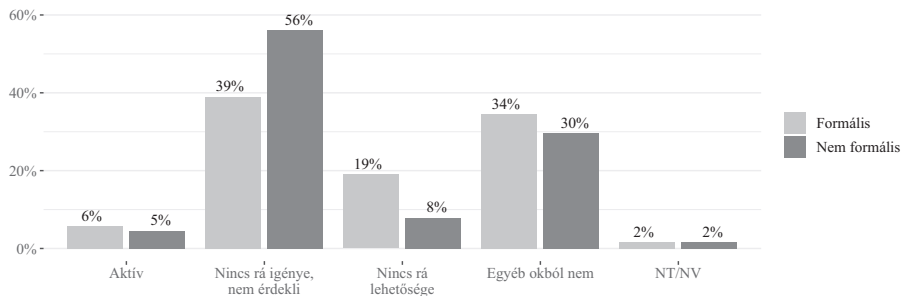
1. táblázat: *Identitásalapú homo- és heterofília a pároknál (%)*

	Politikai rendszer (N = 3633)	Jogrendszer (N = 3635)	Rendőrség (N = 3656)
A nő sokkal jobban bízik	3	3	3
A nő jobban bízik	27	29	30
Ugyanannyira bízna	44	41	41
A férfi jobban bízik	24	25	24
A férfi sokkal jobban bízik	2	2	2
Összesen	100	100	100

Mind a formális, mind a nem formális politikai részvétel alacsony (5-6 százalék). A legtöbben azért nem aktívak politikailag, mert nincs rá igényük, nem érdekli őket (1. ábra). Ez az érv jóval gyakoribb a nem formális politizálás (56 százalék), mint a formális politizálás esetén (39 százalék). Utóbbinál sokkal valószínűbb, hogy nincs lehetősége az egyéneknek politikai ügyekben részt venni formális keretek között (19 százalék), az informális részvételnél ez csak 8 százalék.

34 Öt kategóriális bizalmi homo-/heterofília változót vontunk be egyszerre, a politikailag aktív homofiliát, az érdeklődéshiány-homofiliát, a lehetőséghiány-homofiliát, valamint a heterofília azon típusait, amikor csak a férfi, illetve csak a női tag volt politikailag aktív a párokban.

1. ábra: A formális és nem formális politikai részvétel és nem részvétel típusainak eloszlása (%)

A politikai részvétel terén a politikai identitásnál (bizalomnál) valamivel nagyobb homofíliát találunk. Az általános részvételi homofília (tehát azon párok aránya, akikre aktív, érdeklődéshiány vagy lehetőséghiány homofília jellemző) 46 százalék volt.³⁵ Ezen belül azonban mindössze 9 százalék a politikailag aktív homofília (amikor a pár mindkét tagja aktív), közel kétharmaduknál (64 százalékuknál) egyik tag sem érdeklik a politikai iránt, illetve negyedüknek nincs lehetősége rá (27 százalék).

Az identitás- és részvételi homofília becslése

Az M1. táblázatban a négy homofíliatípus előfordulási arányait mutatjuk be a párok különböző jellemzői mentén. A kétdimenziós adatokra csak röviden térünk ki, a regressziós modellek eredményeit részletesen tárgyaljuk. Az azonban már a kétdimenziós táblákból látható, hogy a homofíliatípusok előfordulási valószínűsége függ a párok jellemzőitől,³⁶ azonban a mintázatok nem azonosak a különböző homofíliatípusoknál.

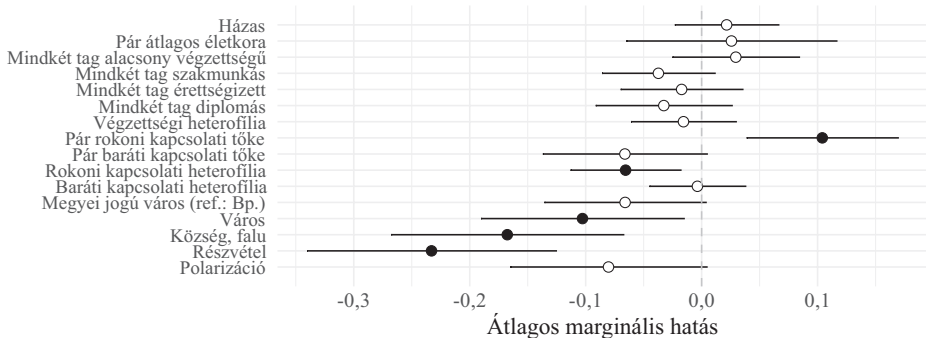
A regressziós modellekben elsőként a politikai homofíliát közelítő két kimeneti változó (az identitásalapú és az aktív részvételi) kialakulásának esélyét vizsgáltuk (M2. táblázat, illetve 2. és 3. ábra). A modellek magyarázó ereje alacsony (Nagelkerke R^2 : 0,02–0,06). A modellekben a kimeneti változó egyes értéke azt jelentette, hogy (a bizalmi főkomponens eredményei alapján) a pár bizalmi szintje azonos, illetve a pár mindkét tagja aktív politikailag (M2. táblázat első két oszlopa). A 3. és 4. ábrán vizualizált átlagos marginális hatások alapján látható, hogy a házasság növeli az aktív részvételi politikai homofília esélyét, míg az identitásalapú homofíliára nincs

35 A párok többsége (54 százalék) politikailag heterofil a részvétel szempontjából. Közülük 8 százalékánál csak a férfi, 7 százalékánál csak a nő aktív, 15 százalék azonos párok aránya, ahol az egyik fél aktív, a másik viszont nem érdeklődik a politika iránt.

36 A kétdimenziós táblák részletesebb elemzését lásd a mellékletben.

hatással, vagyis a nagyobb összekötöttség inkább a viselkedésre, mint az identitásra hat erősen. A pár életkora a politikai részvétel egyik típusát sem befolyásolja erősen. A végzettségi homofília erősen hat az aktív részvételi homofiliára (az identitásalapúra azonban nem). Míg azoknál a pároknál, ahol mindkét tag alacsony végzettségű, csekély az esélye az aktív részvételi homofiliának, addig azoknál a pároknál, ahol mindkét tag diplomás, az esélyhányados értéke több mint háromszoros, vagyis az iskolázatlanság és a diploma „összeadódása” csak a viselkedésre hat igazán erősen. Ugyanakkor a végzettségi homofília hatása általánosságban nem erős. A pár magas rokoni kapcsolati tőkéje szignifikánsan növeli az identitásalapú politikai homofília esélyét, igaz, ez a részvételi homofiliára nincs hatással, vagyis a „beleszületett” (tehát erős és hosszú távú) kapcsolati tőke vagy már a pár egymásra találásán keresztül, vagy a későbbi összecsiszolódás által növeli a politikai identitás homofiliájának esélyét. Az identitásalapú homofília előfordulásának esélye kisebb a községekben, mint a fővárosban, a lakóhelynek azonban nincs hatása a részvételi homofiliára.³⁷ Végül a magas részvételi arány csökkenti az identitásalapú homofília esélyét, míg a részvételi homofiliát nem befolyásolja.

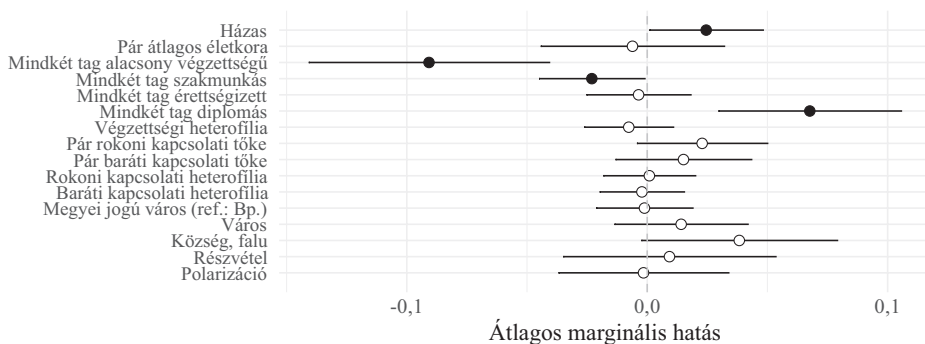
2. ábra: Az identitásalapú politikai homofiliára ható tényezők átlagos marginális hatása

Megjegyzés: a fekete pontok a legalább 0,05 szinten szignifikáns, míg a fehérek a nem szignifikáns hatásokat jelölik.

37 Ez az eredmény kifejezetten meglepő volt, így további elemzésnek vetettük alá. Kiderült, hogy amennyiben nem tartunk kontroll alatt semmilyen más tényezőt, úgy a településtípusnak épp ellentétes, igaz, gyenge hatása van (a községekben szignifikánsan nagyobb az esélye az identitásalapú homofiliának). Az ellentétes hatás oka vélhetőleg a teljes modellben talált magas kollinearitás a településtípus és a településszintű részvételi, illetve polarizációs adatok között (VIF = 2,4–4,9). Amennyiben a településszintű változókön kívül minden más változóra kontrollálunk, úgy a városokban szignifikánsan nagyobb az esély az identitásalapú homofiliára, mint Budapesten, és a községekben több mint kétszer nagyobb az esély az aktív részvételi homofiliára, mint Budapesten.

3. ábra: Az aktív részvételi politikai homofiliára ható tényezők átlagos marginális hatása

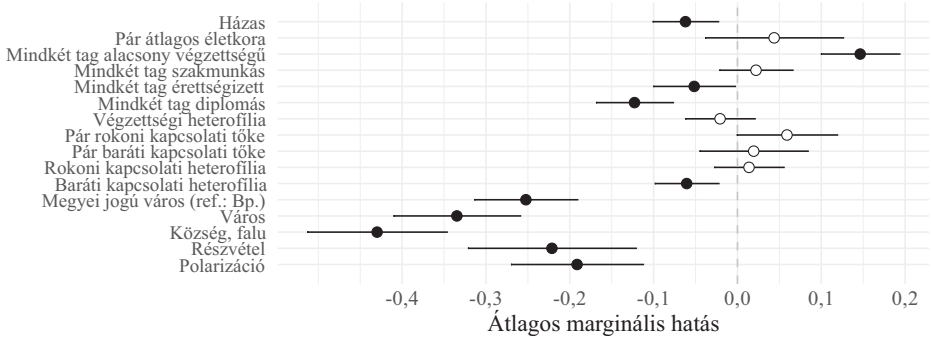
Megjegyzés: a fekete pontok a legalább 0,05 szinten szignifikáns, míg a fehérek a nem szignifikáns hatásokat jelölik.

Érdeklődés- és lehetőséghiány szerinti homofília

A politikai homofília két speciális esete (érdeklődés- és lehetőséghiány) létrejöttének megismerésére illesztett modellek (4. és 5. ábra és az M2. táblázat két utolsó oszlopa) azt mutatják, hogy a házasság csökkenti annak esélyét, hogy a pár egyik tagja se érdeklődne a politikai részvétel iránt, ám enyhén növeli annak esélyét, hogy egyikőjük sem aktív politikailag lehetőséghiány miatt. Úgy tűnik tehát, a házasság növeli a homofília esélyét, mert részben – mint láttuk – növeli az aktív részvételi homofília esélyét, utóbbit pedig a szoros kötelékből fakadó idő- és térbeli, illetve anyagi korlátok hasonlósága magyarázhatja. Az idősebb pároknál jóval kisebb az esélye a lehetőséghiány szerinti homofiliának, talán mert több idejük van a politikai eseményekről való információszerzésre, és az azokban való részvételre, ugyanakkor az érdeklődéshiány szerinti egyezésre nem hat az életkor. Azoknál a pároknál, ahol mindkét tag alacsony végzettségű, jóval nagyobb az esélye, hogy mindketten érdeklődéshiány miatt inaktívak politikailag. A lehetőséghiány szerinti homofília esélyét növeli, ha mindkét tag alacsony végzettségű, a lehetőségek hiánya tehát az alacsony végzettségű pároknál az érdeklődéshiánnyal együtt jár. A végzettségi homofiliának általánosságban azonban itt sincs hatása. A kapcsolati tőke és annak egyenlőtlensége nem befolyásolja érdemben ezt a két homofiliatípust, de az érdeklődéshiány-homofília esélye csökken, ha a barátok heterofilek. Minél kisebb településen él a pár, annál kisebb az esélye az érdeklődéshiány-homofiliának, és annál nagyobb a lehetőséghiány-homofiliának. Utóbbi jól összecseng azzal, hogy mind a formális, mind az informális politikálásra több lehetőség van a nagyobb településeken.³⁸ Végül a magas részvétel és a magas polarizáció egy térségben egyaránt csökkenti az érdeklődéshiány szerinti homofília esélyét, és utóbbi növeli a lehetőséghiányt.

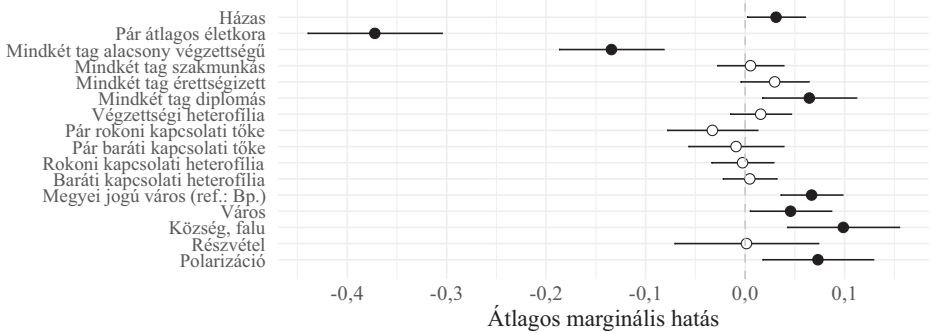
38 Ezekon az eredményeken nem változtat a településszintű változók bevonása/kihagyása.

4. ábra: A részvételi érdeklődéshiány alapú homofiliára ható tényezők átlagos marginális hatása

Megjegyzés: a fekete pontok a legalább 0,05 szinten szignifikáns, míg a fehérek a nem szignifikáns hatásokat jelölik.

5. ábra: A részvételi lehetőségihiány alapú homofiliára ható tényezők átlagos marginális hatása

Megjegyzés: a fekete pontok a legalább 0,05 szinten szignifikáns, míg a fehérek a nem szignifikáns hatásokat jelölik.

Összefoglalóan megállapítható, hogy

- A H1.1 hipotézis csak részben igazolódott be, hiszen a házasság csak az aktív és a lehetőségihiány szerinti részvételi homofília esélyét növelte, míg például az érdeklődéshiány-homofília esélyét csökkentette. Tehát a házasság mint a két házasodó között megkötött „szerződés” nem követeli meg az azonos identitás létrejöttét, de a viselkedést homogenizálja, vagyis a politikai tevékenység és ennek korlátai felismerése azonosává válik, ha megtörténik a házasságkötés.
- A H1.2 hipotézist cáfoltuk, a pár életkorának alig volt hatása, egyedül a lehetőségihiány-homofiliánál találtunk szignifikáns (negatív) hatást. Ebből arra következtetünk, hogy a politikai homofiliában kis szerepet játszhat az attitűdkonvergencia.

- A végzettségi hipotézisek jórészt beigazolódtak. A magas végzettség erősen növeli az aktív és a lehetőséghiány szerinti részvételi homofiliájának esélyét, s ami jól illeszkedik ehhez az összefüggéshez: az alacsony végzettség az érdeklődéshiány homofiliájának esélyét növeli (H1.3), a végzettségi homofília általános pozitív hatására ugyanakkor nincs bizonyíték (H1.4).
- A kapcsolati tőkének bizonyos esetekben van pozitív hatása (a rokoni kapcsolati tőke növeli az identitáshomofília esélyét, H1.5–6), de a részvételi homofiliát alig befolyásolja, vagyis a rokoni kapcsolatok a politikai gondolkodás egyformává válásának esélyét növelik, de a politikai részvételre nem hatnak.³⁹ A kapcsolati heterofília csak egy esetben számított, azaz összességében nem jelenthető ki, hogy a kapcsolati heterofília befolyásolná a politikai homofiliát (H1.7–8).
- A lakóhely szerepe meghatározó, hatása ugyanakkor nem egyértelmű. A kisebb településeken kevésbé valószínű, hogy identitásalapú homofiliát és nagyobb az esélye, hogy érdeklődéshiány-alapú (inaktív) homofiliát találunk, és hogy egyaránt kevés a lehetősége a pároknak a politikai részvételre. Hasonló a kép a részvétellel és polarizációval kapcsolatban: ahol magas a részvétel és polarizált a politikai tér, ott kevésbé valószínű, hogy identitás- vagy érdeklődéshiány-alapú (inaktív) homofiliát találunk, és valószínűbb, hogy egyaránt kevés a lehetősége a pároknak a politikai részvételre.

A politikai homofília és a boldogság

Az elemzést a boldogság létrejöttének magyarázására illesztett lineáris modellek eredményeinek bemutatásával folytatjuk (lásd M3. táblázat). A pár politikai homo- vagy heterofiliájának szerepe a boldogság becslésében igen jelentős. Az üres modell 0,65-ös ICC értéket eredményezett, ami a számos magyarázó változóra való kontrollálás után sem csökken 0,59-nél alacsonyabb értékre, tehát a párok tagjainak egyéni boldogsága erősen korrelál, ami érthető, hiszen az életet mindenki egyénileg éli, de egy pár élete azonos mederben csordogál.⁴⁰ Ellentétben a homo- és heterofília létrejöttét magyarázó modellekkel, ezeknek a modelleknek a magyarázó ereje rendkívül magas, a conditional R² (Nakagawa–Schielzeth 2013) 0,65 és 0,66 között mozgott. Amennyiben csak a fix hatások magyarázó erejét tekintjük (tehát a modellbe bevont bemeneti változók hatását a párokhoz tartozó véletlenhatás nélkül), ez 0,11 és 0,19 között van. A magyarázóerő és a modellek illeszkedése különösen az egyéni és a háztartási jellemzők bevonása után javult, míg az egyenlőtlenségi, a kontextuális vagy a politikai jellegű különbözőségeket mérő változók bevonása nem javított jelentősen a modelleken. Vagyis elsősorban a háztartáson belüli helyzet, és nem a relatív belső vagy külső helyzet ereje a döntő az egyéni elégedettségben.

³⁹ Tegyük hozzá, más típusú viselkedésre, például arra, hogy kire szavaznak a párok tagjai, hathat.

⁴⁰ Összehasonlításképpen a településtípus/megye területi szint ICC együtthatója mindössze 0,02–0,04 között mozgott.

A bemeneti változók hatásai közül a pár tagjai közötti politikai homo-/heterofília hatására koncentrálva azt látjuk, hogy míg az identitásalapú homofiliának nincs hatása, addig mind az aktív részvételi, mind az érdeklődéshiány szerinti homofília pozitívan befolyásolja az egyén boldogságát a párokon belül (a lehetőséghiány szerinti homofília nem), vagyis a hasonló szintű politikai részvétel, avagy az érdeklődés hiányának azonossága az egyének boldogságának fontos eleme.⁴¹

Összegzés, következtetések

Tanulmányunk a párok politikai identitásában és viselkedésében tapasztalt különbségek kialakulásának folyamatát, és ennek a párok egyéni és „páros” boldogságára gyakorolt hatásait vizsgálta. A korábbi hazai adatokkal összehangban (Nagy-Tóth 2001, Kelemen 2015) mind az identitás, mind a részvételi politikai homofília gyakori a párok között. Számos olyan egyéni, háztartási és települési jellemzőt azonosítottunk, amelyek e két homofiliatípus előfordulásának esélyét befolyásolják (ezek közül a házasság, a végzettség és a lakóhely tűnik a legmeghatározóbbnak), ugyanakkor a modellek magyarázó ereje igen alacsony volt. Az iskolai végzettség pozitív hatása az aktív részvételi homofiliára és negatív hatása az érdeklődéshiányalapú inaktív homofiliára jól magyarázható azzal, hogy a magasabb végzettség a korábbi kutatások szerint magas politikai érdeklődéssel párosul (Enyedi-Tardos 2018, Makay-Stefkovics 2021, Policy Solutions 2022). Szintén logikus, hogy azokban a térségekben, ahol magas a részvétel, vagy polarizáltak a politikai vélemények, valószínűleg az érdeklődéshiány szerinti homofília a párkapcsolatokban, ám arra nem találtunk kézenfekvő magyarázatot, hogy a kisebb településeken miért alacsonyabb az esélye mind az identitás-, mind az érdeklődéshiány szerinti homofiliának. Az identitásalapú heterofília gyakoribb volt a polarizált térségekben, ami arra utal, hogy a makroszintű polarizáció mikroszinten is a „bizalmi válság” esélyét növeli, de ez nem nyilvánul meg a politikai részvétel esetében. Bár a szakirodalom alapján azt vártuk, hogy a politikai homofília a kapcsolati tőke függvénye lesz, ennek kevés nyomát láttuk.

Az eredmények arra is rámutattak, hogy az identitás- és a részvételalapú homofília nem járnak kéz a kézben, a két homofiliatípus mögött meghúzódó hatásmechanizmusok különbözőek. Könnyen elképzelhető például, hogy a párok tagjainak politikai identitása hasonló, azonban a két tag eltérő érdeklődése, lehetőségei miatt a részvételük különböző. Ez azzal függ össze, hogy a politikai identitás relatíve

41 Röviden összegezve az egyéb változók hatását a boldogságra: egyéni szinten negatív hatása van az egyéni boldogságra az életkor emelkedésének, és pozitív az iskolai végzettség, a rokonai és a baráti kapcsolódások számának emelkedésének. Boldogabbak a nyugdíjasok, a gazdasági aktívak, míg a nemnek és a nemzetiségnek nincs önálló hatása. Háztartási szinten egyrészt negatívan függ össze az egyéni boldogság a háztartáslétszámmal, viszont a három év alatti gyermekkel élők boldogabbak. Meghatározó pozitív hatása van a háztartás jövedelmének, míg a területi változónak nincs hatása. Az egyenlőtlenségi változók közül negatív hatása van, ha a pár mindkét tagja alacsony végzettségű, és pozitív, ha mindkét tag diplomás, ám a végzettségi heterofília nem befolyásol, ahogy a kapcsolati tőke párokon belüli egyenlőtlenségei sem. A politikai kontextus változóknak nincs közvetlen hatása az egyéni boldogságra.

stabil jellemző (Huber–Malhotra 2017), míg a részvételt számos pillanatnyi tényező befolyásolhatja.

Kevesebb sikerrel jártunk, amikor az identitásalapú homofiliát próbáltuk becsülni, ami részben akár arra utalhat, hogy a homofília ezen típusa már korábban kialakul (akár már a párválasztásnál), míg a részvételi homofília dinamikusan változik, és a pillanatnyi strukturális (lakóhely), illetve kontextuális (polarizáció) jellemzők könnyebben hatnak rá. A szakirodalom alapján (Enyedi–Tardos 2018, Makay–Stefkovics 2021) azt vártuk, hogy a politikai attitűdöket kevésbé determinálják az egyének strukturális beágyazottságának jellemzői (sokkal inkább olyan puha jellemzők, mint az értékek vagy az ideológiai önbesorolás), amely megállapítás, úgy tűnik, az identitásalapú homofiliára is igaz lehet. Végül, az identitásalapú politikai homofília becslésének nehézségei visszavezethetők lehetnek az elemzés módszertani sajátosságaira is. Kutatásunkban az identitásalapú homofília mérésére egy bizalmi kérdésblokkot használtunk proxiként, így szükségszerűen a politikai identitás csak egy szűk szeletét tudtuk lefedni. Jövőbeni kutatásoknak érdemes lenne más mérőeszközökkel kísérletezniük, úgymint a politikai ideológia vagy pártválasztás-alapú homofília, s megvizsgálni, vajon az ilyen típusú homofiliák másként hatnak-e a jólétre.

Eredményeink megerősítik azon korábbi kutatások következtetéseit, melyek szerint a politikai homofília pozitívan hat az egyének, vagy éppen a párok jóllétére (Leikas et al. 2018, Afifi et al. 2020, Fangmeier et al. 2020, Stattin–Korol 2021), igaz, ez a hatás csak a részvételi politikai homofilián keresztül érvényesült, ami azért meglepő, mert az identitásalapú homofiliától vártunk erősebb hatást.

Mindent egybevéve úgy tűnik, hogy elemzésünk segítségével sok mindent, de csak kicsit jobban érthetünk meg abból, hogy miképpen jön létre a politikai homofília és heterofília a háztartáson belül, ugyanakkor akárhogyan is jött létre a párok politikai nézeteinek és viselkedésének homofiliája, erősen növeli a pár élettel való elégedettségét, vagyis az egyéni és páros boldogságot.

Irodalom

- Affi, T. D. – Zamanzadeh, N. – Harrison, K. – Torrez, D. P. (2020): Explaining the impact of differences in voting patterns on resilience and relational load in romantic relationships during the transition to the Trump presidency. *Journal of Social and Personal Relationships*, 37(1): 3–26. <https://doi.org/10.1177/0265407519846566>
- Alford, J. R. – Hatemi, P. K. – Hibbing, J. R. – Martin, N. G. – Eaves, L. J. (2011): The Politics of Mate Choice. *The Journal of Politics*, 73(2): 362–379. <https://doi.org/10.1017/S0022381611000016>
- Angelusz, R. – Tardos, R. (2005): A választói tömbök rejtett hálózata. In *Törések, hidak, hálók*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 65–159.
- Bartus, T. – Kisfalusi, D. – Koltai, J. (2019): Logisztikus regressziós együtthatók összehasonlítása. *Statisztikai Szemle*, 97(3): 221–240.
- Bee, C. (2017): *Active citizenship in Europe: Practices and demands in the EU, Italy, Turkey and the UK*. London: Palgrave Macmillan.
- Blau, P. M. (1997): Egyenlőtlenség és heerogenitás. Primitív elmélet a társadalmi struktúráról. In Angelusz, R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei – Válogatott tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Boda, Zs. – Medve-Bálint, G. (2014): Ki szegényebb, jobban bízik? *Socio.hu* 2014(4): 56–86. <https://doi.org/10.18030/SOCIO.HU.2014.4.56>
- Byrne, D. – Griffitt, W. – Stefaniak, D. (1967): Attraction and similarity of personality characteristics. *Journal of Personality and social Psychology*, 5(1): 82.
- Campbell, A. – Converse, P. E. – Miller, W. E. – Stokes, D. E. (1960): *The American Voter*. New York: Wiley.
- Chambers, J. R. – Schlenker, B. R. – Collisson, B. (2013): Ideology and Prejudice: The Role of Value Conflicts. *Psychological Science*, 24(2): 140–149. <https://doi.org/10.1177/0956797612447820>
- Cottrell, C. A. – Neuberg, S. L. (2005): Different emotional reactions to different groups: a sociofunctional threat-based approach to “prejudice”. *Journal of personality and social psychology*, 88(5): 770.
- Downs, A. (1957): An economic theory of political action in a democracy. *Journal of political economy*, 65(2): 135–150.
- Dustin, D. S. – Alfonsin, B. (1971): Similarity and liking. *Psychonomic Science*, 22(2): 119–119. <https://doi.org/10.3758/BF03332524>
- Easton, M. J. – Holbein, J. B. (2021): The Democracy of Dating: How Political Affiliations Shape Relationship Formation. *Journal of Experimental Political Science*, 8(3): 260–272. <https://doi.org/10.1017/XPS.2020.21>
- Enochs, K. (2017): In US, “Interpolitical” Marriage Increasingly Frowned Upon. VOA. <https://www.voanews.com/a/mixed-political-marriages-an-issue-on-rise/3705468.html>

- Enyedi, Zs. – Tardos, R. (2018): A magyar választók társadalmi beágyazottsága és ideológiai tagoltsága. In Böcskei, B. – Szabó, A. (szerk.): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest: Napvilág Kiadó; MTA TK PTI, 43–75.
- Fangmeier, T. L. – Stanley, S. M. – Knopp, K. – Rhoades, G. K. (2020): Political Party Identification and Romantic Relationship Quality. *Couple & family psychology*, 9(3): 167–180. <https://doi.org/10.1037/cfp0000141>
- Festinger, L. (1962): Cognitive dissonance. *Scientific American*, 207(4): 93–106.
- Gerber, A. S. – Huber, G. A. – Doherty, D. – Dowling, C. M. (2012): Disagreement and the Avoidance of Political Discussion: Aggregate Relationships and Differences across Personality Traits. *American Journal of Political Science*, 56(4): 849–874. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2011.00571.x>
- Geró, M. – Sik, E. (2022): „Már nyomni sem kell” – a morális pánikgomb (MPG) és a 2022. évi választás. In Böcskei, B. – Szabó, A. (szerk.): *Az állandóság változása*. Budapest: Gondolat/TK PTI, 65–86.
- Graham, J. – Haidt, J. – Nosek, B. A. (2009): Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(5): 1029–1046. <https://doi.org/10.1037/a0015141>
- Gregor, A. – Kukucska, Z. – Oláh, E. (2021): Kapcsolatok sűrűjében? Rokoni és baráti kapcsolatok, személyes és távkapcsolatok Magyarországon 2015-ben. *Metszetek*, 10(4), 65–101, <https://doi.org/10.18392/metsz/2021/4/4>
- Guagnano, G. – Santini, I. (2020): Active citizenship in Europe: the role of social capital. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 40(1/2): 79–98. <https://doi.org/10.1108/IJSSP-05-2019-0100>
- Helliwell, J. F. – Layard, R. – Sachs, J. D. – Neve, J. E. D. (2021): *World Happiness Report 2021*. Sustainable Development Solutions Network.
- Hersh, E. D. – Goldenberg, M. N. (2016): Democratic and Republican physicians provide different care on politicized health issues. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113(42): 11811–11816. <https://doi.org/10.1073/pnas.1606609113>
- Hitlin, S. (2003): Values as the Core of Personal Identity: Drawing Links between Two Theories of Self. *Social Psychology Quarterly*, 66(2): 118–137. <https://doi.org/10.2307/1519843>
- Hitsch, G. J. – Hortaçsu, A. – Ariely, D. (2010): Matching and Sorting in Online Dating. *American Economic Review*, 100(1): 130–163. <https://doi.org/10.1257/aer.100.1.130>
- Hoskins, B. (2006): *A Framework for the Creation of Indicators on Active Citizenship and Education and Training for Active Citizenship*. European Commission and CRELL Joint Research Centre, Ispra.
- Hox, J. J. – Moerbeek, M. – Van de Schoot, R. (2017): *Multilevel analysis: Techniques and applications*. Routledge, Abingdon.

- Huber, G. A. – Malhotra, N. (2017): Political Homophily in Social Relationships: Evidence from Online Dating Behavior. *The Journal of Politics*, 79(1): 269–283. <https://doi.org/10.1086/687533>
- Iyengar, S. – Konitzer, T. – Tedin, K. (2018): The Home as a Political Fortress: Family Agreement in an Era of Polarization. *The Journal of Politics*, 80(4): 1326–1338. <https://doi.org/10.1086/698929>
- Iyengar, S. – Westwood, S. J. (2015): Fear and Loathing across Party Lines: New Evidence on Group Polarization. *American Journal of Political Science*, 59(3): 690–707. <https://doi.org/10.1111/ajps.12152>
- Jennings, M. K. – Niemi, R. G. (1974): *Political Character of Adolescence*. Princeton University Press, NJ
- Jennings, M. K. – Stoker, L. – Bowers, J. (2009): Politics across Generations: Family Transmission Reexamined. *The Journal of Politics*, 71(3): 782–799. <https://doi.org/10.1017/s0022381609090719>
- Kelemen, Zs. (2015): Jól nézünk ki (...?)! Háztartások helyzete a válság után. TÁRKI Monitor Jelentések 2014. In Szivós, P. – Tóth, I. G. (szerk.): *Tárki Háztartás Monitor kutatás 2014. évi eredményeinek ismertetése*. Budapest, TÁRKI, 181–191.
- Klofstad, C. A. – McDermott, R. – Hatemi, P. K. (2013): The Dating Preferences of Liberals and Conservatives. *Political Behavior*, 35(3): 519–538.
- Kmetty, Z. (2015): Ideológiai és kapcsolathálózati törésvonalak a társadalmi-politikai térben a 2014-es országgyűlési választások előtt. *Studies in Political Science*, 2015(1) 8–34.
- Koch, A. – Imhoff, R. – Dotsch, R. – Unkelbach, C. – Alves, H. (2016): The ABC of stereotypes about groups: Agency/socioeconomic success, conservative–progressive beliefs, and communion. *Journal of personality and social psychology*, 110(5): 675.
- Leikas, S. – Ilmarinen, V.-J. – Verkasalo, M. – Vartiainen, H.-L. – Lönnqvist, J.-E. (2018): Relationship satisfaction and similarity of personality traits, personal values, and attitudes. *Personality and Individual Differences*, 123, 191–198. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.11.024>
- Makay, M. – Stefkovics, Á. (2021): Mi oszt meg minket? Politikai törésvonalak vizsgálata Magyarországon. In Barthel-Rúzsa, Zs. – Fűrész, G. – Pillók, P. – Stefkovics, Á. (szerk.): *Magyarország 2021: Társadalom, gazdaság és politika napjainkban*. Budapest: Századvég, 241–277.
- Mallinas, S. R. – Crawford, J. T. – Cole, S. (2018): Political Opposites Do Not Attract: The Effects of Ideological Dissimilarity on Impression Formation. *Journal of Social and Political Psychology*, 6(1): 49–75. <https://doi.org/10.5964/jssp.v6i1.747>
- Martin, N. G. – Eaves, L. J. – Heath, A. C. – Jardine, R. – Feingold, L. M. – Eysenck, H. J. (1986): Transmission of social attitudes. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 83(12): 4364–4368. <https://doi.org/10.1073/pnas.83.12.4364>

- McPherson, M. – Smith-Lovin, L. – Cook, J. M. (2001): Birds of a Feather: Homophily in Social Networks. *Annual Review of Sociology*, 27(1): 415–444.
<https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.415>
- Nagy, I. – Tóth, I. G. (2001): Nők és férfiak választási magatartása. In Nagy I., Pongrácz T., Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2001*, Budapest: TÁRKI és Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselési Titkársága. 238 - 257.
- Nakagawa, S. – Schielzeth, H. (2013): A general and simple method for obtaining R² from generalized linear mixed-effects models. *Methods in Ecology and Evolution*, 4(2): 133–142. <https://doi.org/10.1111/j.2041-210x.2012.00261.x>
- Nicholson, S. P. – Coe, C. M. – Emory, J. – Song, A. V. (2016): The Politics of Beauty: The Effects of Partisan Bias on Physical Attractiveness. *Political Behavior* 38(4): 883–898. <https://doi.org/10.1007/s11109-016-9339-7>
- Patkós, V. (2018): Pártos szavazók győzelme. A pártosság és a politikai megosztottság mintázatai a 2018. évi országgyűlési választás idején. In Böcskei, B. – Szabó, A. (szerk.): *Várákozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, Napvilág Kiadó; MTA TK PTI, 102–126.
- Policy Solutions (2022): *Szétartó világok. Polarizáció a magyar társadalomban a 2022-es választások után*. Budapest.
https://policysolutions.hu/hu/hirek/560/szettarto_vilagok_tanulmany
- Polyák, G. – Szávai, P. – Urbán, Á. (2019): A politikai tájékozódás mintázatai. *Média-kutató*, 20(2): 63–80.
- Rico, G. – Jennings, M. K. (2016): The Formation of Left-Right Identification: Pathways and Correlates of Parental Influence. *Political Psychology*, 37(2): 237–252.
- Schwartz, S. H. (1992): Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. *Advances in Experimental Social Psychology*. 25, 1–65.
- Stattin, H. – Korol, L. (2021): Is love politically blind? The role that the romantic partner plays for young adults' socio-political interest. *Journal of Youth Studies*, 24(4): 481–498. <https://doi.org/10.1080/13676261.2020.1742301>
- Stoker, L. – Jennings, M. K. (1995): Life-Cycle Transitions and Political Participation: The Case of Marriage. *The American Political Science Review*, 89(2): 421–433. <https://doi.org/10.2307/2082435>
- Stocker, L. – Jennings, M. K. (2005): Political Similarity and Influence Between Husbands and Wives. In Zuckerman, A. S. (szerk.): *The Social Logic of Politics: Personal Networks as Contexts for Political Behavior*. Philadelphia: Temple University Press, 51–74.
- Szabó, A. – Gerő, M. (2019): *A magyar társadalom és a politika, 2019: A magyar társadalom politikai gondolkodásmódja, politikai integráltsága és részvétele*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
https://tk.hu/uploads/files/2019/mob_pol2019_online.pdf

- Szabó, A. – Gerő, M. (2020): A magyar társadalom politikai integrációja. In Kovách, I. (szerk.): *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*. Budapest: Social Sciences. Argumentum Publishing House; Centre for Social Sciences, 89–126.
- van der Meer, T. (2010): In what we trust? A multi-level study into trust in parliament as an evaluation of state characteristics. *International Review of Administrative Sciences*, 76(3): 517–536. <https://doi.org/10.1177/0020852310372450>
- Van Zomeren, M. – Postmes, T. – Spears, R. (2008): Toward an integrative social identity model of collective action: a quantitative research synthesis of three socio-psychological perspectives. *Psychological bulletin*, 134(4): 504 - 535. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.134.4.504>
- Vida, G. – Kovalcsik, T. (2018): Magyarország választási földrajzi sajátosságai a 2014-es és a 2018-as parlamenti választások tükrében. *Modern Geográfia*, 15–30.
- Zuckerman, A. S. – Fitzgerald, J. – Dasovic, J. (2005): Do couples support the same political parties? Sometimes: evidence from British and German household panel surveys. In Zuckerman, A. S. (szerk.): *The Social Logic of Politics: Personal Networks as Contexts for Political Behavior*. Philadelphia: Temple University Press, 75–94.

A kapcsolatok mennyisége és a velük való elégedettség mint a szubjektív jóllét forrása¹

Network size and satisfaction with social relationships as a source of subjective well-being

Hajdu Gábor² – Sik Endre³

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.1.3>

Beérkezés: 2022. 10. 03.

Átdolgozott változat beérkezése: 2023. 03. 08.

Elfogadás: 2023. 03. 31.

Összefoglaló: Tanulmányunkban előbb a kapcsolatok száma és a kapcsolatokkal való elégedettség közötti összefüggés típusait azonosítjuk (nagy vagy kicsi, illetve elégedett vagy sem), s azt vizsgáljuk, hogy ezek kialakulása összefügg-e az egyén, illetve az egy háztartásba tartozó párok szociodemográfiai jellemzőivel. A tanulmány második részében az mutatjuk be, hogy a megismert típusok hogyan függenek össze a háztartás tagjainak szubjektív jóllétével, s ezen belül a bizalommal, az anómiával és az étellel való elégedettséggel.

Az elemzéshez a KSH Háztartási költségvetési és életkörülmény adatfelvételének 2015-ös hullámát használtuk. A mintában csak olyan háztartások szerepeltek, ahol legalább egy heteroszexuális pár volt (n = 3564 háztartás és 7128 személy). A kapcsolati háló méretének becslésére olyan változókat használtunk, amelyek éves szinten fejezték ki az adott kapcsolattartási forma (rokonokkal és barátokkal való személyes és nem személyes találkozások) gyakoriságát. A kapcsolataikkal való elégedettséget egy 0-11 között húzódó skálán értékelték a megkérdezettek.

Az elemzés során igazolódott, hogy a több kapcsolat nagyobb elégedettséggel jár együtt, de a kapcsolati tőke és az elégedettség közötti pozitív összefüggésnek megfelelő két altípus (sok kapcsolat – elégedettség és kevés kapcsolat – elégedetlenség) nagyon eltérő társadalmi csoport esetében található meg, ezért feltételezhető, hogy eltérő mechanizmusok hozzák létre az alaptételt (a sok kapcsolat szűkségekppen növeli a jólétet) igazoló összefüggést.

A szubjektív jólét többi elemével való összefüggés esetében azt találtuk, hogy míg a kapcsolatokkal való nagyobb elégedettség és bizalom pozitívan korrelál, addig a kapcsolatok mennyisége nem függ össze a bizalom mértékével. Ugyanez a helyzet az anómia és az étellel való elégedettség esetében is. Figyelemre méltó,

1 A kutatást (Kapcsolati tőke a háztartáson belül) az NKFIH (K131947) és a Társadalomtudományi Kutatóközpont Családtudományi Kutatóközpontja támogatta. Köszönettel tartozunk Tátrai Annamáriának, aki a KSH Háztartási költségvetési és életkörülmény adatfelvételének partnerszintű adatbázisát előállította.

2 Társadalomtudományi Kutatóközpont, email: hajdu.gabor@tk.hu

3 Társadalomtudományi Kutatóközpont, email: sik.endre@tk.hu

hogy nem csupán az egyén kapcsolati elégedettsége, hanem a partnerének elégedettsége is összefügg a vizsgált három változóval, azaz igazolhatónak tűnik a téma háztartási szintű vizsgálatának relevanciája.

Kulcsszavak: kapcsolatok száma, a kapcsolatokkal való elégedettség, szubjektív jólét, bizalom, anomia, étellel való elégedettség

Abstract: In this paper, we first identify the types of relationship between the network size and satisfaction with social relations (large or small, or satisfied or not satisfied) and examine whether their formation is related to the sociodemographic characteristics of the individual and of the couple in the household. In the second part of the paper, we show how the identified types are related to the subjective well-being of household members, including trust, anomie and life satisfaction.

We used the 2015 wave of the HCSO Household Budget and Living Conditions Survey. Only households with at least one heterosexual couple were included in the sample ($n = 3564$ households and 7128 individuals). To estimate the size of the social network, we used variables expressing the frequency of a given type of contact (face-to-face and non-face-to-face meetings with relatives and friends) on an annual basis. Respondents rated their satisfaction with their relationships on a scale from 0 to 11.

The results of the analysis confirm that more relationships are associated with higher satisfaction, but the two subgroups corresponding to the positive relationship between network size and satisfaction (large network - more satisfaction and small network - less satisfaction) are found in very different social groups, and therefore it can be assumed that different mechanisms generate the relationship that supports the basic assumption (a larger network necessarily increases well-being).

In terms of the correlation with the other elements of subjective well-being, we find that while greater satisfaction with social relationships and trust are positively correlated, network size is not correlated with trust. The same is true for anomie and life satisfaction. It is worth noting that not only the individual's satisfaction with social relationships, but also the partner's satisfaction is related to the three variables, which seems to confirm the relevance of studying the research question at the household level.

Keywords: network size, satisfaction with social relationships, subjective well-being, trust, anomie, life satisfaction

1. Bevezetés

A szakirodalomban a társadalmi tőke nagysága és az ezzel való elégedettség vagy elégedetlenség közötti összefüggéssel kapcsolatban sok szerző elég egyértelműen foglal állást: minél több társadalmi tőke jellemez egy közösséget, gazdaságot, társadalmat, kultúrát, az annál sikeresebben működik, annál boldogabbak és elégedettebbek az ott élők (Putnam–Leonardi–Nanetti 1993, Fukuyama 1997, Putnam 2000).⁴ Helliwell és Putnam (2004) komparatív empirikus elemzésének absztraktja mindent elmond, amit a társadalmi tőke és „alkatrészei” jólétre és elégedettségre gyakorolt hatásairól egy egyéni szintű szociológiai elemzés alapján el lehet mondani:

„A családi, szomszédási, vallási és közösségi kapcsolatok erősségével mért társadalmi tőke mind a fizikai egészséget, mind a szubjektív jólétet erősíti. Új kutatási eredményeink igazolják, hogy a társadalmi tőke számos független csatornán keresztül és több különbö-

⁴ A szakirodalomban a társadalmi tőke fogalom használata az általános, ezért a szakirodalom ismertetésénél és a kiinduló hipotézis megfogalmazásánál mi is ezt a fogalmat használjuk. Mivel azonban felfogásunk szerint ez a fogalom nem alkalmas társadalomtudományi elemzésre (Sik 2006), ezért a tanulmány további részeiben a kapcsolati tőke fogalmat használjuk.

ző formában erősen kapcsolódik a szubjektív jólléthez. A házasság és a család, a baráti és szomszédai kapcsolatok, a munkahelyi kapcsolatok, a társadalmi szerepvállalás (egyénilag és közösen), a megbízhatóság és a bizalom: mind független és erőteljes összefüggést mutatnak a boldogsággal és az élettel való elégedettséggel...

A kiinduló tétel érvényességét erősítik közgazdasági és közpolitikai mér(legel)ések, például a piaci szerződések költségcsökkentése (Macaulay 1963), a gazdaságfejlesztés költség-hatékonyabbá és fenntarthatóvá tétele (Grootaert 1998) vagy a hosszú távú fejlesztéspolitika társadalmi érzékenységének megvalósítása (Füzér et al. 2005, Sik 2012) által.

Lehetnek azonban olyan társadalmi csoportok, amelyeknek terhes a társadalmi tőke túlereje. Lehet, hogy valaki azért elégedetlen kapcsolataival (akár sok, akár kevés van neki), mert kevesli azokat, hiszen felismeri, hogy sok (még több) kapcsolat kellene a sikerhez, de lehet olyan is, aki inkább szabadulna az őt túlságosan korlátozó (túl sok) kapcsolataitól. Elképzelhető az is, hogy van, aki kevés kapcsolatával teljesen elégedett, mert több kapcsolat kezelése nyomasztaná, esetleg azért elégedett kevés kapcsolatával, mert az adott társadalom (vagy annak egy csoportja, amit referenciacsoportnak tekint) a kevés kapcsolatot tartja „normálisnak”.

Tanulmányunkban előbb a kapcsolatok száma és a kapcsolatokkal való elégedettség közötti összefüggés típusait azonosítjuk, s azt vizsgáljuk, hogy ezek kialakulása összefügg-e az egyén, illetve az egy háztartásba tartozó párok szociodemográfiai jellemzőivel. Mivel (1) mérésünk nagyon megbízhatatlan (hiszen csak a kapcsolattartás gyakoriságát ismerjük, és a mérés is ordinális szintű csupán⁵), (2) mind a kapcsolattartás gyakorisága, mind az elégedettség csak pillanatfelvétel, valamint (3) nem ismerjük az elégedetlenség okát (lásd később), továbbá (4) mivel a szakirodalomban sem találtunk a tipológiánkhoz hasonló közelítést, s még kevésbé olyan modellt, amely a két jelenség kapcsolatát háztartási szinten (egy pár két tagja közötti egymásra hatást is figyelembe véve) vizsgálta volna, ezért célunk nem több, mint összefüggések bemutatása és kérdések megfogalmazása.

A tanulmány második része is csupán feltáró jellegű: azt vizsgáljuk, hogy a megismert típusok hogyan függnek össze a háztartás jóllétermelésének egy aspektusával, a háztartás tagjainak szubjektív jóllétével, ezen belül is a bizalommal, az anómiával és az élettel való elégedettséggel. Azt feltételezzük, hogy a háztartás fontos feladata (egyszersmind működésének záloga) a háztartás tagjainak magas bizalmi szintje, az, hogy fontosnak érezzék magukat a világban, s végül, de nem utolsósorban, elégedettségük. Ennek fordítottja is igaz, a háztartás mint „üzem” és mint a társadalom legkisebb egysége jobban „működik”, ha központi szereplői (a pár tagjai) bíznak a világban, amelyben, úgy érzik, helyük van, s boldogok. Azt kutatjuk, hogy ebben – a többi tényező kontrollálása után – van-e szerepe a kapcsolati tőke mennyiségének és a vele való elégedettségnek. Az előzőkben megfogalmazott korlátok miatt itt sem fogalmazunk

5 Továbbá semmit nem tudunk a kapcsolatok létrejöttéről („beleszületés” vagy „beruházás” eredménye), működéséről (tőkeként használják ezeket, amitől (hosszabb távon) profitot remélnek (akár jövedelemszerzésben, akár társadalmi státusznövelésben vagy megőrzésben stb.), vagy a jóllét „természetes” része az egyént (mint társadalmi lényt) körülvevő kapcsolatrendszer).

meg hipotéziseket, de azt sejtjük, hogy a kapcsolatok nagyobb mennyisége (különösen, ha ezzel elégedett a kérdezett, s még inkább, ha a pár mindkét tagja így érez) növelheti a szubjektív jóllét mértékét.

2. Az elemzés elméleti alapjai

A kapcsolatok mennyiségével összefüggő tényezőkről a szakirodalom hatalmas mennyiségű tudást halmozott fel. Eszerint a magasabb státusz, az egyéb tőkékkel való ellátottság több kapcsolat birtoklásával jár együtt (Albert–Dávid 2015, Albert–Hajdu 2020). Külön irodalma van a rokoni és baráti kapcsolatok, illetve az elérhetőség kapcsolatok működésére gyakorolt hatásai elemzésének. Egyik klasszikusa ennek a Litwak és Szelényi (1969) által közreadott mű, amely szépen illusztrálta a rokoni és baráti, illetve a helybeli és távolabbi kapcsolatoknak a funkcionálisan eltérő, de egyaránt fontos szerepét, s amelynek érvényességét azóta sok kutatás megerősítette (például Wellman–Wortley 1989). S noha ennek feltehetően eltérőek a mechanizmusai a rokonság, illetve a barátság esetében, a háztartáson belül is erősen hathat a homofiliát okozó társadalmi nyomás (Kmetty–Koltai–Tardos 2017, Gerő–Hajdu 2018). Gregor és munkatársai (2021) az általunk is használt adatbázis segítségével vizsgálva az egyének kapcsolatainak szerkezetét és mennyiségét azt találták, hogy a kor mellett a háztartás anyagi helyzete függ össze erősen a kapcsolatok szerkezetével.

A kapcsolatokkal való elégedettség az elégedettség többi aspektusával (például anyagi helyzettel, egészséggel, munkával, szabadidővel való elégedettség) – amelyekkel egy „csomagot” alkotnak – kivétel nélkül pozitív asszociációt mutat, s mind ugyanígy viszonyulnak az élettél való elégedettséghez, amit ezek „aggregált változataként” a szubjektív jóllét általános mérésére is használnak (Rojas 2006: 200, Helliwell et al. 2021).

Megközelítésünk fontos eleme, hogy a kapcsolati tőkét nem csupán a kapcsolatok mennyiségével közelítjük, de hozzárendeljük ehhez a velük való elégedettséget is. Tesszük ezt azért, mert azt állítjuk, hogy a kapcsolati tőke működésének szerves része az is, hogy tulajdonosa mennyire tekinti azt sikeresnek. A sikeresség érzetét pedig a kapcsolatokkal való elégedettség érzetén keresztül közelítjük. Ezt az érvet lehet a kapcsolati és a kulturális tőke összefonódásaként felfogni, mint azt Farkas (1996) tette, aki szerint az egyén egyfelől erőforrásaival racionálisan gazdálkodó döntéshozó, másfelől a gazdálkodási döntéseinek mikéntje függ kultúrafüggő preferenciáitól, szokásaitól és értékrendjétől.

De lehet érvelni a piac társadalmi beágyazottságának megközelítése alapján is, vagyis hogy a kapcsolatok mennyisége és használatuk módja (s ennek részeként a velük való elégedettség) együttesen hat a piaci viselkedés sikerességére. Baron és Markman (2003) elképzelése szerint például a nagy mennyiségű társadalmi tőke nem elégséges feltétele a vállalkozói sikernek. Ahhoz, hogy a vállalkozó meg tudja szerezni a számára fontos hitelezők, vásárlók, munkatársak bizalmát, a kapcsolatok – adott kultúrában preferált – kezelésének készsége is szükségeltetik. Az ő megközelítésük-

ben ez a készség (amelyet pszichikai tőkének neveznek) olyasmiket foglal magában, mint a jó emberismeret, a kifejezőkészség, a rábeszélőkészség, az image-management (a lehető legjobb képet festeni magamról), az önkontroll, az alkalmazkodókészség, az önbizalom, a bizalomkeltés képessége stb.

A kulturális és a pszichikai tőkéhez hasonlóan szerencsétlen fogalom a családi tőke is (Bubolz 2001), ám az alapgondolat igaz, miszerint a család egy kis csoport, amelynek kapcsolatrendszerében olyan információk, tevékenységek és javak áramlanak, amelyek a háztartástagok jóllétét – pozitív vagy negatív értelemben – erősen befolyásolják. Egy másik mű (Gui–Stanca 2010) be is mutat olyan „termékeket”, amelyek a „széles értelemben vett reprodukció” háztartáson belüli folyamatai során jönnek létre, méghozzá oly módon, ahogy azt a Pollack-féle modellben (lásd Sik 2020) is látjuk, vagyis – ellentétben a piaccal – a háztartás ezeket „ingyen” megtermeli. Ilyenek az összetartozás érzete miatt létrejövő megkülönböztetett figyelem, a közös tevékenység öröme, a háztartásba való tartozás okozta (olykor mással nem helyettesíthető)⁶ megbecsültség.⁷

Tanulmányunkban a kapcsolati tőke nem azonos a „hardware-rel” (vagyis a kapcsolatok mennyiségével), mert működ(t)etésének fontos eleme a „software” is vagyis hogy mennyire sikeresen alkalmazza az egyén céljai elérése érdekében.⁸ Másként, ha feltételezzük, hogy a kiinduló tétel igaz, továbbá hogy a kapcsolatok mennyisége és a velük való elégedettség két egymással szorosan (de sztochasztikusan) összefüggő eleme a kapcsolati tőkének, akkor a kapcsolati tőke empirikus megfelelője a kapcsolatok mennyisége és a velük való elégedettség mértékének együttese.

Egy ilyen tipológiában a sok kapcsolattal való elégedettség és a kevés kapcsolattal való elégedetlenség ennek az asszociációnak a pozitív korrelációját biztosító két mechanizmusként fogható fel. Minden más okból való elégedetlenség a sok kapcsolattal,⁹ illetve a kevés kapcsolati tőkével való elégettség ellentmond a kiinduló hipotézisnek, vagyis az asszociáció erejét csökkenti.

A kapcsolatokkal való elégedettséget, illetve a kapcsolatok mennyisége és a velük való elégedettség viszonyát vizsgáló műveket nem leltünk. A témánkhoz legközelebb azok a művek állnak, amelyek külön a kapcsolatok mennyisége és az étellel való elégettség (boldogság) tárgyában születtek, ám az ilyen elemzések is jobbra alkalmazott egészségügyi kutatások, amennyiben zömük idősekkel, gondozásra szorulókkal és betegekkel foglalkozik.

Így például McLaughlin és munkatársai (2010) azt találták, hogy Ausztráliában az idős nőknek sokkal több kapcsolata volt, mint a férfiaknak (s ez különösen igaz az özvegyekre, az elváltakra és az egyedül élőkre), továbbá a több kapcsolat (illetve a

6 Lásd a „mama főztje”, vagyis minden olyan tevékenység, ami egyedi azért, hogy akitől származik, ő maga egyedi jelenség. De idesorolhatók a sokszor ismétlődő, szokássá merevülő, sőt öröklődő, háztartáson belüli és háztartásközi tevékenységek (lásd Sik 1988).

7 Továbbá bizalom, szeretet, a hosszú távú összetartozás fontosságának és a pótolhatatlanságnak az érzete (Heizler–Kimhi 2012).

8 Megengedve azt is, hogy a ne is legyen velük célja, s a kapcsolatok „önmagukért” legyenek csak fontosak az egyénnek, más-ként, hogy a kapcsolatok nem tőkeként funkcionálnak.

9 Kivéve, ha a sok kapcsolattal való elégedetlenség oka a kérdéses időpontjáig felhalmozott kapcsolati tőke mennyiségével való elégedetlenségérzet, ami újabb kapcsolatitőke-beruházásokra sarkall.

gondoskodással való elégedettség) csökkentette a halálozási rátát, s növelte az egészségi állapottal való elégedettséget. Említik azt is, hogy a kor előrehaladtával csökken a kapcsolati háló mérete (de csak a férfiak körében).¹⁰

Solé-Auró és Cortina (2019) tizenhárom európai ország adatait hasonlította össze, s azt találták, hogy az idősebbek (ötven év felettiak, különösen a férfiak) elégedettebbek életükkel, ha van társuk, de az, hogy van-e gyerekük, alig tette őket elégedettebbé.¹¹ Lu és munkatársai (2018) egy kínai nagyvárosban vizsgálva az idősek élettel való elégedettségének összefüggését a családi kapcsolatokkal ugyanezt találták: legerősebben a család, kevésbé, de nem elhanyagolható mértékben a családon kívüli gondoskodás (szomszédok, barátok) növeli az élettel való elégedettség mértékét (a közösség pozitív hatása különösen erős a férfiak esetében).

Tomini és munkatársai (2016) komparatív elemzése az ötven év felettek körében vizsgálja, hogy a kapcsolatok száma és összetétele (a barátok aránya az összes kapcsolatból) hogyan függ össze az élettel való elégedettséggel. A pozitív asszociáció a kapcsolati tőke nagysága és az elégedettség között minden országban megmutatkozik, ugyanakkor a kapcsolatok összetételénél azt találták, hogy a barátok nagyobb aránya (azaz a családi/rokon kapcsolatok kisebb aránya) kismértékben csökkenti ezt, vagyis a család és rokonság a boldogság igazi forrása.

Fietz és Kaschowitz (2019) nagy és longitudinális panel mintán vizsgálták a minket érintő jelenségek közötti összefüggést. Összehasonlító elemzésük tárgya a német lakosság és hét, Németországban élő migráns közösség. A migrációs szakirodalomból kiindulva feltételezték, hogy a migránsokra különösen jellemző a családi/rokon/etnikai kötelékek legerősebb formája (*bonding capital*), amely a migránsok bizonytalan helyzetét, más tőkékkel való ellátatlanságát hivatott pótolni, de a marginalizálódást nem tudja hatékonyan megakadályozni, sőt etnikai enklávék kialakulását eredményezheti, s ezzel összefüggésben a „gyenge” kapcsolatok (*bridging capital*) szerepe kisebb esetekben. Elemzésük alátámasztotta azt a feltételezést, hogy az elégedettséget a családi kapcsolatok megléte növeli leginkább, mert elsősorban „rájuk lehet számítani”.

3. Az adatbázis és a változók

Az elemzéshez a KSH Háztartási költségvetési és életkörülmény adatfelvételének (HKÉF) 2015-ös hullámát használtuk. A HKÉF kutatás négy kérdéssel vizsgálja az egyének kapcsolattartási gyakoriságát.¹² A négy kérdés két dimenzió mentén közelítette az egyének

10 Hivatkoznak egy elméletre (socioemotional selectivity theory), mely szerint ez azonban nem szükségszerűen eredményezi a gondoskodás minőségének romlását, mivel a kevésbé „értékes” (érzelmileg és/vagy a gondozás szempontjából kevésbé hasznos) kapcsolatok épülnek le leginkább (Carstensen 1995). Ez kapcsolati naplós magyar adatokat elemezve is alátámasztottnak tűnik (Albert et al. 2021).

11 Ugyanakkor a férfiak esetében, ha volt a közelben (max. egy kilométerre) lakó gyerekük, az nagymértékben növelte az élettel való elégedettséget.

12 Az egyéni szintű elemzésnél keresztmetszeti egyéni súlyokat, a háztartási szintű elemzésnél háztartási keresztmetszeti súlyo-

kapcsolatainak struktúráját: egyrészt a kapcsolat típusa (rokon vagy barát), másrészt a kapcsolattartás módja (személyes találkozás vagy bármilyen egyéb kapcsolattartási mód) alapján. A válaszadóknak egy hatfokú skálán kellett megjelölniük, hogy milyen gyakran tartanak kapcsolatot/találkoznak a barátaikkal/rokonaikkal (naponta, minden héten, többször egy hónapban, havonta, legalább egyszer egy évben vagy soha).¹³

Első lépésként a négy elemi változót átalakítottuk úgy, hogy az egyes kategóriák éves szinten fejezzék ki az adott kapcsolattartási forma gyakoriságát (lásd Sik 1994). A kategóriák átalakítása a következő skálatranszformációval történt: naponta = 350 nap; hetente = 200 nap; havonta többször = 40 nap; havonta = 15 nap; ritkábban = 8 nap; soha = 0 nap.¹⁴ Az így létrehozott változók értékei (kategóriái) közti távolságok már numerikusan értelmezhetőek.¹⁵

A transzformált elemi változók összegzésével hoztuk létre a kapcsolati tőke változókat.¹⁶ A baráti/rokon kapcsolati tőke a barátokkal/rokonokkal való személyes találkozás és az egyéb módon történő kapcsolattartás gyakoriságának összege (0–700 skála), az összesített kapcsolati tőke pedig az előbbi két változó összege (0–1400 skála).

A kapcsolatokkal való elégedettséget egy kérdéssel mérte a kérdőív. A válaszadóknak egy tizenegy fokú (0: egyáltalán nem elégedett, 10: kifejezetten elégedett) skálán kellett megjelölniük, hogy mennyire elégedettek a személyes kapcsolataikkal.

Az elemzési mintában csak olyan háztartások szerepelnek, ahol legalább két olyan (ellentétes nemű) személy volt, akik párt alkottak (vagyis a gyereket egyedül nevelő szülő és gyereke vagy egy testvérpár nem), és háztartásonként csak egy párt vizsgáltunk. Feltétel volt továbbá, hogy a férfi és a nő is válaszolt az elégedettségi és a kapcsolati változók kérdéseire ($n = 3564$ háztartás, $n = 7128$ személy).¹⁷

3.1. A tipológia

Induljunk ki az elmélet által predikált alaphelyzetből: ha sok a kapcsolat, akkor az emberek elégedettek kapcsolataikkal. Vegyük észre, hogy a mérés primitív volta erősen korlátozza az eredmények interpretálhatóságát. Például az elégedettség vagy elégedetlenség nemcsak az általunk mért kapcsolattartási gyakorisággal,¹⁸ hanem a kapcsolatok „minőségével” is összefügg, továbbá a nagyobb gyakoriság a kapcsolatok tő-

kat használtunk.

13 A négy kérdés a következő volt: „Milyen gyakran találkozik Ön a háztartáson kívül élő rokonaival?“, „Milyen gyakran találkozik Ön a barátaival?“, „Milyen gyakran veszi fel a kapcsolatot háztartáson kívül élő rokonaival (telefonon, interneten, SMS-ben, levélben stb.)?“, „Milyen gyakran veszi fel a kapcsolatot barátaival (telefonon, interneten, SMS-ben, levélben stb.)?“.

14 Az ordinális kategóriák konkrét találkozási gyakoriságokká való transzformálásának validálásához Huszti (2016) network-naplóval kapott kapcsolattartási eredményeit használtuk fel.

15 Ezzel a megoldással analog a kategóriákkal mért jövedelem kategóriaközeppekkel történő folytonossá alakítása, ami bevett gyakorlat a szakirodalomban. Ez az átskálázás természetesen mérési hibával jár, hiszen például az ily módon mért 40 kapcsolattartási nap a „valóságban” nem 40 kapcsolattartási napot jelent minden megfigyelés esetében, s emiatt a becslések pontossága csökken.

16 Az átskálázás e tekintetben szükséges megoldás, mivel az eredeti négy ordinális változó „összegzésére” nem tudunk más értelmes és megvalósítható megoldást, mint az elemi változók „természetes”, numerikusan értelmezhető értékekké való átalakítása.

17 A mintánkban szereplő személyek száma körülbelül fele a teljes mintának, ami a rokonnal és/vagy barátal nem rendelkező személyek kizárása után körülbelül 15 000 fő volt (Gregor–Kukucska–Oláh 2021).

18 Ez a mérés persze torzít, mert nem tudjuk, hogy kívül találkozik gyakran: ugyanazzal a baráttal vagy sok barátjával ritkán, márpedig a kérdészett mindkét esetben válaszolhatja azt, hogy gyakran találkozik a barátaival.

keszerű működését sem garantálja.¹⁹ Belátható továbbá, hogy kevés, de „jó minőségű” kapcsolat hatékonyabban működtethető tőkeként, mint a sok, de „értéktelen” kapcsolat.²⁰ Figyelembe kell továbbá venni, hogy az egyén a rendelkezésére álló kapcsolati tőkével való elégedettsége annak is függvénye (ám csupán mint viszonyítási alap, nem feltétlenül mint követendő szabály), hogy az őt körülvevő (s számára referenciacsoportként funkcionáló) szubkultúrában mit tekintenek helyesnek vagy helytelennek a kapcsolati tőke használatáról (vagyis kivel, mennyit, milyen cél érdekében, hogyan...).

A fentiek miatt nagyon óvatosan kell eljárunk, amikor a kapcsolatok mennyisége és a velük való elégedettség típusairól gondolkodunk. Ezért legfeljebb kiinduló hipotézisként használhatjuk azt a feltételezést, hogy ha valakinek sok kapcsolata van, akkor azzal szükségképpen elégedettnek kellene lennie. Mint korábban írtuk, lehet egy kapcsolatban gazdag egyén is elégedetlen kapcsolataival, s ennek nem biztos, hogy a még több kapcsolatra vágyás az oka (vagyis amikor a kapcsolati tőkés újabb profitábilis tőkeberuházásokra készül), hanem talán terhes neki a sok kapcsolat, de lehetséges, hogy másféle kapcsolatokat szeretne, netán azt szeretné, ha meglévő kapcsolatai másként működnének... Ugyanígy gondolkodva belátható, hogy a kapcsolatszegény egyének sem feltétlenül kell elégedetlennek lennie kapcsolataival, hiszen lehet, hogy a közösség, amelybe tartozik, nem nézi jó szemmel a kapcsolati tőkés viselkedést, de az is lehetséges, hogy egy olyan életciklusban van, ahol már (vagy még) nem lenne jó neki több kapcsolat.

A fentiekből kiindulva a kapcsolatok mennyisége és a velük való elégedettség vagy elégedetlenség közötti összefüggések megismerését csak feltáró stratégiaként tudjuk elképzelni. Ebből viszont egy olyan empirikus stratégia következik, melynek során egy egyszerű (kétértékű változókra alapuló) tipológiával dolgozunk, ahol nem törődünk fent jelzett kételyeinkkel, vagyis a sok kapcsolatot a nagy kapcsolati tőke proxyjának tekintjük, az elégedettségről pedig azt feltételezzük, hogy elsősorban erre vonatkozik. A kapcsolatok és az elégedettség esetében is egy-egy indikátor változót hoztunk létre, amelyek a magas értékek (sok kapcsolat, illetve magas elégedettség) esetében vettek fel 1-es értéket.²¹ Így tehát a kapcsolatmennyiség és az elégedettség összefüggésének négy változatát tudjuk összehasonlítani.

Az elemi megoszlások igazolják ennek az induktív megközelítésnek az érvényességét, amennyiben mind a négy típusba számos eset sorolható (lásd M1. táblázat). Látható, hogy az elégedett kapcsolatgazdagok és az elégedetlen kapcsolatszegények csoportjai viszonylag nagyobbak (31 százalék és 25 százalék), ami a kiinduló hipotézis érvényességére, de nem mindent elsöprő erejére utal. A kiinduló tételnek (részben) ellentmondó elégedetlen kapcsolatgazdagok aránya a legalacsonyabb (16 százalék), és az ezt tagadó elégedett kap-

19 Ha a granovetteri „gyenge kapcsolatok ereje” koncepciót elfogadjuk, akkor legfeljebb az információ keresése során lehet igaz, hogy a több kapcsolat hatékonyabb, az állások megszerzésében azonban éppen ellentétes következtetésre juthatunk (lásd Sik 2012).

20 S ez a céltől függően változhat is, például egy házépítő kalákához hatékonyabb néhány kőművessel kapcsolatban állni, mint akárhány rendőrrel vagy miniszterelnökkel, ugyanakkor büntetések megúszásához és engedélyek, előnyök (meg)szerezése érdekében az utóbbiakkal érdemes kapcsolati tőkénket fejleszteni.

21 A kapcsolatok esetében 480 a medián, az elégedettség esetében 8.

csolatszegények aránya magasabb (28 százalék). A négy típus viszonylag kiegyenlített megoszlása alapján elvethető az az elméleti alapállás, miszerint a több társadalmi tőke mindenki számára és minden körülmények között egyértelműen jobb, mint annak kisebb mértéke.

3.2. A magyarázó változók

A modellekben alkalmazott magyarázó változókat két csoportba soroltuk. Az első csoportban a pár két tagjának egyéni jellemzői, a másodikban a háztartás jellemzői találhatók.

- Egyéni jellemzők:
 - o nem és kor – mivel a háztartáson belüli szerepek erősen függenek a társadalmi nemhez kötődő normáktól, illetve korszpecifikusak (Gregor–Kukucska–Oláh 2021);
 - o társadalmi-gazdasági státusz:
 - ⊙ iskolai végzettség – olyan emberi tőke (illetve munkaerőpiaci státusz-elem), amely a háztartáson belül nem kellene, hogy hasson a szerepekre (hiszen nem köthetők a háztartás működéséhez), de a „külső” megbecsültségen keresztül összefügghet mind a háztartáson kívüli kapcsolatok mértékével, mind az ezzel való elégedettséggel,
 - ⊙ gazdasági aktivitás és jövedelem – vagyis a háztartásba való „beágyazottság” és a háztartás számára megtermelt legfontosabb erőforrás mértéke. Ha egy háztartástag nem foglalkoztatott, akkor nagyobb lehet az esélye a háztartásba „bezártnak”, esetleg kiszolgáltatottnak érezni magát (vagy éppen ellenkezőleg, élvezni az otthon nyugalma és kiszolgáltatva lenni), továbbá a munkaerőpiaci aktivitás hiánya (például a munkanélküliség, a gyes/gyed) a társas kapcsolatok beszűkülésével is járhat, miközben a jövedelem mértéke státuszképző a háztartáson belül is;²²
 - o egészségi állapot – ami evidens módon összefügg (főként, de nem kizárólag a személyes) kapcsolattartási lehetőségekkel.
- Háztartási jellemzők:
 - o jogi státusz (házasság vagy partneri kapcsolat),
 - o életciklus – kor, gyerekszám, háztartásnagyság és -szerkezet alapján,²³
 - o jövedelem, vagyoni helyzet („alulmérv”, amennyiben csak a háztartási jövedelmi ötöd, az anyagi depriváció, a szubjektív anyagi helyzet, illetve a lakás jellemzői vannak mérve),
 - o lakóhely.

A változók leíró statisztikáit a Melléklet M1. táblázata tartalmazza.

22 Ezenkívül a háztartáson belüli relatív jövedelmi helyzet a kapcsolatokkal való elégedettséggel is összefügghet (Hajdu–Sik 2022). A foglalkoztatottak esetében további egyéni változóként jelenhetnek meg a munkaerőpiaci státuszt közelítő proxy változók, amelyek az iskolai végzettséghez hasonlóan nem játszanak szerepet a háztartáson belüli folyamatokban, de hatnak a háztartástagok státuszára, illetve a háztartáshoz való kötődés hiányát a nem otthon eltöltött időn keresztül mérik. Ilyenek a foglalkozási presztízs, a munkahelyen és külső munkával töltött idő vagy a munkaszerződés jellege (ami felfogható a munkaerőpiaci helyzet biztonsága/bizonytalansága proxyjának).

23 Rözer és munkatársainak (2016) elemzése szerint a gyerek születése felértékeli a szomszédok szerepét a kapcsolathálón belül. Ezzel szemben a barátokkal való kapcsolatok ritkulnak, de inkább csak a fiatalabbak és a férfiak körében. Ezt az összefüggést ugyanakkor a rokonok száma és a háztartás nagysága is módosíthatja, vagyis van egyfajta „átváltás” a kapcsolatrendszer két fele között.

3.3. Kérdéseink

Egyéni szinten:

- Eltérő társadalmi összetétel jellemzi-e a kapcsolati tőke négy típusát? Ebben az esetben nem fogalmazunk meg hipotézist, mert sem elméleti, sem korábbi empirikus tudásra nem alapozhatunk, de a feltáró elemzéstől azt várjuk, hogy eltéréseket fogunk találni a két dimenzió kombinációjából született típusok „működése” terén. Például ha a kapcsolatokban gazdag és ezzel elégedett típust a sikeres „kapcsolati tőkés” ideáltípusához legközelebb álló változatnak tekintjük, akkor a magas társadalmi státusszal együtt járó jellemzőkkel való erős és pozitív összefüggést várhatjuk. Ennek ellentéte (az elégedetlen kapcsolatszegény) esetében azt feltételezhetjük, hogy ez a típus a többi tőke és erőforrás terén is a hátrányos helyzetet testesíti meg. Ugyanakkor a kevés kapcsolattal elégedett egyfajta tradicionális helyzetet jeleníthet meg, ahol a kapcsolatok nem tőkeként funkcionálnak.
- S vajon azonos módon történik-e mindez akkor, ha a kapcsolattartás két típusát (rokon, illetve barát) megkülönböztetjük? Míg a rokonokkal való sok kapcsolat és az ezzel való elégedettség egy „meleg akol”, az elégedetlenség egy „rideg börtön”, addig a barátságnaál ezeknek a leírásoknak nem kellene érvényesülniük, hiszen ezek választott kapcsolatok.

Háztartásszinten (vagyis a pár két tagjának típusait egyszerre szerepeltetve a modellben):

- Kombinálódna-e, s ha igen hogyan, a pár kapcsolatainak mértékét és az ezzel összefüggő elégedettséget magában foglaló változatok egymással (vagyis a homo-/heterofília altípusai (kapcsolatgazdag és -szegény páros, illetve ahol csak a férfi vagy a nő kapcsolatgazdag)?
- A háztartás „termelésének” kimeneti változói esetében arra vagyunk kíváncsiak, hogy a tág értelemben vett reprodukció különféle elemei összefüggnek-e a kapcsolat mértéke és a velük való elégedettség alapján létrehozott típusokkal. A kimeneti változók a HKÉF szubjektív kérdései között szereplő elégedettség változók, továbbá a boldogság, az anómia, a bizalom különböző aspektusainak közelítő változói, amelyek megfeleltethetők az elméleti modellben szereplő reprodukciós folyamatok eredményének (no meg persze okának, tehát oksági modellre esélyünk sincs). Esetükben azt várjuk, hogy erős és pozitív összefüggést találunk majd a kapcsolati tőkével való elégedettséggel, hiszen egyfelől a kapcsolati tőke mértéke a putnami társadalmi tőke szubjektív elemeivel (bizalom, közösségi normák, civil aktivitás stb.) szorosan asszociál, másfelől a kapcsolatokkal való elégedettség része a tág értelemben vett reprodukciós „csomagnak”.

4. Eredmények

4.1. A kapcsolatokkal való elégedettség

A kapcsolatokkal való elégedettség átlaga 7,59 pont (a férfiak esetében 7,55, a nők esetében 7,63). Ez azt mutatja, hogy az emberek általában meglehetősen elégedettek a kapcsolataikkal.²⁴ Igazán elégedetlen (a 0–10 skálán legfeljebb 6-os értékkel rendelkező) csupán a megfigyelések 22,5 százaléka.

Az elemzés első lépéseként azt vizsgáljuk, hogy a pár két tagja esetében a kapcsolatok száma és ezekkel való elégedettség összefügg-e? Ehhez a kapcsolati tőke változójának logaritmizált formáját használtuk, mivel azt feltételezzük, hogy a kapcsolati tőke mennyisége és a kapcsolatokkal való elégedettség közti kapcsolat ellaposodó (csökkenő határhaszon). Ezenkívül – az elméleti várakozásnak megfelelően – a Melléklet M2. táblázatában közölt eredmények szerint az elégedettség szóródását a logaritmizált kapcsolati tőke változója valóban jobban magyarázza, mint a lineáris, a négyzetes és a kategoriális specifikációk.

Ha a pár két tagjának kapcsolatmennyisége egy közös modellben szerepel, de megkülönböztetjük a rokoni és a baráti kapcsolatokat (1. táblázat), akkor azt látjuk, hogy a saját kapcsolati tőke nagysága mindkét nem esetében (s különösen a rokonokkal való kapcsolattartás) magasabb kapcsolatokkal való elégedettséggel jár együtt.²⁵ A kontrollváltozókat is tartalmazó modellek (2. és 4. modell) szerint a férfiak esetében a rokonokkal való kapcsolattartás becsült együtthatója 0,132 ($p = 0,003$), míg a barátokkal való kapcsolattartásé 0,070 ($p = 0,037$). A nők esetében a rokonokkal való kapcsolattartás becsült együtthatója (0,205, $p = 0,000$) jelentősen magasabb, mint a barátokkal való kapcsolattartásé (0,076, $p = 0,022$). Ez azt jelenti, hogy például egy olyan (minden más szempont szerint átlagos) férfi, aki havonta tartja a kapcsolatot rokonaival, és havonta találkozik velük személyesen (rokon kapcsolati tőke: 30 pont), nagyjából 0,27 ponttal elégedetlenebb, mint egy olyan férfi, aki hetente tartja a kapcsolatot és havonta többször találkozik velük személyesen (rokon kapcsolati tőke: 240 pont). Az utóbbinál pedig 0,07 ponttal elégedettebb egy olyan férfi, aki hetente tartja a kapcsolatot és találkozik is rokonaival (rokon kapcsolati tőke: 400 pont). Ugyanez a két különbség a baráti kapcsolattartás esetében 0,14, illetve 0,04 pont. A nők közül azok, akik havonta tartják a kapcsolatot rokonaikkal, és havonta találkoznak velük személyesen (rokon kapcsolati tőke: 30 pont), 0,38 ponttal elégedettebbek, mint azok, akik hetente tartják a kapcsolatot és havonta többször találkoznak rokonaikkal személyesen (rokon kapcsolati tőke: 240 pont). Az utóbbinál pedig 0,09 ponttal elégedettebbek azok a nők, akik hetente tartják a kapcsolatot és találkoznak is rokonaikkal (rokon kapcsolati tőke: 400 pont). Ugyanez a két különbség a baráti kapcsolattartás esetében 0,16, illetve 0,04 pont.

A két nem kapcsolati tőkéje ugyanakkor nem teljesen azonos módon függ össze a pár másik tagjának kapcsolatokkal való elégedettségével: miközben a nőknél nincs kapcsolat az elégedettség és a partnerének a kapcsolati tőkéje között, addig a férfiak

²⁴ Összehasonlításként: az élettal való elégedettség átlaga 6,32, a munkával való elégedettségé 6,07, a háztartás anyagi helyzetével való elégedettségé pedig 5,52 pont.

²⁵ Az levonható következtetések hasonlóak, ha csak a személyes kapcsolattartás változóit használjuk (Melléklet, M3. táblázat), illetve ha a rokoni és baráti kapcsolatok megkülönböztetése nélkül vizsgáljuk a kapcsolati tőkét (Melléklet, M4. táblázat).

esetében a nőrokonokkal való kapcsolattartásnak becsült együtthatója hasonló nagyságú a férfi barátokkal való kapcsolattartásnak együtthatójához, azonban a becslés jelentősen pontatlanabb. Vagyis a kapcsolatok mennyisége és a velük való elégedettség/elégedetlenség közötti összefüggés megfelel az elmélet által predikálnak, de a feltételezett egyéni szintű viselkedés egy ponton módosulni látszik, amikor a nőrokonokkal való több személyes kapcsolata a férfi saját kapcsolataival való elégedettségével is pozitívan függ össze. Másként a nő háztartásban betöltött „kapcsolatgazda” szerepét – legalább is a rokoni kapcsolatok terén – elleplezheti, ha a kapcsolatokkal való viselkedést csak egyéni szinten vizsgáljuk.

1. táblázat: A kapcsolatokkal való elégedettség és a saját, illetve a partner kapcsolati tőkéje közti összefüggés

	(1)			(2)			(3)			(4)		
	Férfiak			Férfiak			Nők			Nők		
	B	SE	p	B	SE	p	B	SE	p	B	SE	p
FÉRFI: Rokonokkal való kapcsolattartás (log)	0,155	(0,045)	0,001	0,132	(0,044)	0,003	0,050	(0,043)	0,245	0,012	(0,041)	0,759
FÉRFI: Barátokkal való kapcsolattartás (log)	0,077	(0,034)	0,022	0,070	(0,033)	0,037	-0,018	(0,034)	0,586	-0,025	(0,032)	0,437
NŐ: Rokonokkal való kapcsolattartás (log)	0,106	(0,047)	0,025	0,069	(0,047)	0,136	0,240	(0,049)	0,000	0,205	(0,047)	0,000
NŐ: Barátokkal való kapcsolattartás (log)	-0,010	(0,033)	0,759	-0,030	(0,032)	0,345	0,104	(0,034)	0,002	0,076	(0,033)	0,022
Egyéni kontrollok	Nem			Igen			Nem			Igen		
Háztartás kontrollok	Nem			Igen			Nem			Igen		
N	3564			3564			3564			3564		
Korr. R-négyzet	0,032			0,099			0,048			0,142		

Megjegyzés: függő változó: kapcsolatokkal való elégedettség. Az OLS regressziókban a kontrollváltozók hiányzó értékét jelző indikátorváltozók szerepeltek. A sztenderd hibák robusztusak a heteroszkedaszticitásra. Egyéni kontrollok: életkor, iskolai végzettség, munkaerőpiaci státusz, foglalkozás presztízse, egészségi akadályozottság. Háztartás kontrollok: házasság, felnőttek száma a háztartásban, gyerekek száma a háztartásban, háztartásjövedelmi ötöd, anyagi depriváció, szokásos kiadások fedezésére való képesség, településtípus.

4.2. A kapcsolatok mennyisége és a velük való elégedettség típusai

Ebben a részben azt vizsgáljuk, hogy mennyiben tudunk pontosabb képet kapni a kapcsolati tőke és a vele való elégedettség közötti összefüggésről, ha visszanyúlunk a korábban már bemutatott tipológiához. Másként, a kutatás dizájnya most nem a kapcsolatok száma és az elégedettség közötti összefüggés önmagában, hanem a közöttük megfigyelt négyféle összefüggéstípus, amelyek léte eleve ellentmond az elmélet egyszerű változatának, s amelyekről azt feltételezzük, hogy – noha a működésüknek sokféle (és a rendelkezésre álló adatbázis segítségével szét nem szálazható) lehetséges magyarázata elképzelhető – eltérő eséllyel jönnek létre a társadalom különböző csoportjaiban.

Az itt következő elemzéseknél külön-külön regressziót futtattunk a kapcsolatszegény és a kapcsolatgazdag esetekre.²⁶ A függő változó értéke a kapcsolatszegények esetében 1, ha a megfigyelt személy kapcsolatszegény és elégedetlen a kapcsolataival, és az értéke 0, ha a megfigyelt személy kapcsolatszegény és elégedett a kapcsolataival. Azaz ebben az esetben azt vizsgáljuk, hogy a kapcsolatszegények között milyen tényezőkkel függ össze a kapcsolatokkal való elégedetlenség. Másként fogalmazva azt, hogy miben különböznek a kapcsolatszegény elégedetlenek a kapcsolatszegény elégedettekől.

A kapcsolatgazdagok esetében az indikátorváltozó értéke 1, ha a megfigyelt személy kapcsolatgazdag és elégedett a kapcsolataival, és 0, ha a megfigyelt személy kapcsolatgazdag és elégedetlen a kapcsolataival. Azaz ebben az esetben azt vizsgáljuk, hogy a kapcsolatgazdagok között milyen tényezőkkel függ össze a kapcsolatokkal való elégedettség. Másként fogalmazva azt, hogy miben különböznek a kapcsolatgazdag elégedettek a kapcsolatgazdag elégedetlenektől.

A **kapcsolatszegénységgel** való elégedetlenség (2. táblázat) esetében az egészségügyi akadályozottsággal élők, a rosszabb minőségű lakásban élők, valamint (a férfiak között) a munkanélküliek egyaránt nagyobb valószínűséggel elégedetlenek a kapcsolataikkal, míg a kiadásaikat könnyen fedezők (a kiadásaikat nagy nehézségek árán fedezőkhöz képest) kisebb valószínűséggel elégedetlenek. Ez a típus tehát a – szakirodalomban is megjelenő – gondozási igény megnövekedéséből fakadó gondozáshiány miatti félelmekből táplálkozhat. Erre utalhat az is, hogy „vidéken”, ahol talán a kevés kapcsolat „közelebb van”, s a közeg is kevésbé elidegenedett, mint Budapest, kisebb a kapcsolatszegénységgel való elégedetlenség előfordulásának esélye.

A **kapcsolatgazdasággal** való elégedettség (3. táblázat) gyakoribb a magas végzettségűek körében, míg a lakásproblémákkal negatívan függ össze. Az egészségügyi akadályozottság a nők körében a kapcsolatgazdasággal való elégedettség kisebb valószínűségével jár együtt. A 3 vagy több gyerek mindkét nem esetében negatív kapcsolatban áll az elégedettséggel, amit a gyerekekkel kapcsolatos feladatokra fordított és a kapcsolatok ápolására fordított idő közti fordított arányosság magyarázhat. A jobb szubjektív anyagi helyzet becsült együtthatói mindkét nem esetében pozitívak, de a nők körében nagyjából háromszorosa nagyságúak és szignifikánsak. Azaz a nőknél a jobb szubjektív anyagi helyzet a kapcsolatgazdasággal való elégedettség nagyobb valószínűségével jár együtt.

²⁶ Az elemzéshez lineáris valószínűség modelleket (LPM) használtunk. Mivel a következtetések nem térnek el a logit modellekből levont következtetésektől, ezért a becsült koefficiensek egyszerűbb interpretálhatósága miatt az LPM eredményeket közöljük.

2. táblázat: A kapcsolatszegénységgel való elégedetlenséggel összefüggő tényezők

	(1)			(2)		
	B	SE	p	B	SE	P
Életkor (ref. kat.: 16–30 éves)	ref.			ref.		
30–40 éves	0,137	(0,094)	0,143	0,021	(0,075)	0,780
40–50 éves	0,089	(0,089)	0,319	0,009	(0,071)	0,904
50–60 éves	0,125	(0,091)	0,168	0,041	(0,072)	0,572
60–70 éves	0,072	(0,101)	0,479	0,049	(0,088)	0,574
70+ éves	0,031	(0,109)	0,779	-0,075	(0,098)	0,444
Iskolai végzettség (ref. kat.: alapfok)	ref.			ref.		
Szakma	-0,022	(0,038)	0,566	0,043	(0,042)	0,305
Érettségi	-0,054	(0,047)	0,255	-0,013	(0,049)	0,788
Felsőfok	-0,028	(0,066)	0,674	0,088	(0,068)	0,199
Munkaerőpiaci státusz (ref. kat.: dolgozik)	ref.			ref.		
Munkanélküli	0,094	(0,055)	0,086	0,012	(0,062)	0,847
Nyugdíjas	0,017	(0,057)	0,772	-0,029	(0,065)	0,658
Egészségi okból munkaképtelen	-0,070	(0,075)	0,354	0,002	(0,069)	0,971
Egyéb	0,100	(0,104)	0,333	0,045	(0,065)	0,482
Foglalkozás presztízse	-0,001	(0,001)	0,387	-0,001	(0,001)	0,401
Egészségi akadályozottság (ref. kat.: nem korlátozott)	ref.			ref.		
Súlyosan korlátozott	0,171	(0,058)	0,003	0,090	(0,062)	0,143
Korlátozott	0,090	(0,038)	0,017	0,129	(0,038)	0,001
Házasság	0,008	(0,042)	0,855	-0,042	(0,044)	0,345
Felnőttek száma a háztartásban (ref. kat.: 2 fő)	ref.			ref.		
3	-0,051	(0,035)	0,152	-0,020	(0,038)	0,609
4 vagy több	-0,064	(0,040)	0,115	-0,041	(0,045)	0,361
Gyerekek száma a háztartásban (ref. kat.: 0 fő)	ref.			ref.		
1	-0,038	(0,042)	0,368	0,060	(0,048)	0,212
2	-0,016	(0,056)	0,776	0,029	(0,059)	0,619
3 vagy több	0,039	(0,063)	0,537	0,045	(0,074)	0,545
Háztartás jövedelem szerinti kvintilis (ref. kat.: 1. kvintilis)	ref.			ref.		
2. kvintilis	-0,095	(0,049)	0,053	-0,089	(0,054)	0,096
3. kvintilis	-0,026	(0,050)	0,605	-0,017	(0,055)	0,756
4. kvintilis	-0,072	(0,054)	0,184	-0,079	(0,059)	0,180
5. kvintilis	-0,094	(0,061)	0,124	-0,139	(0,067)	0,040
Anyagi depriváció	0,044	(0,043)	0,307	0,023	(0,045)	0,619
Lakással kapcsolatos problémák száma	0,043	(0,013)	0,001	0,035	(0,014)	0,011
Szokásos kiadások fedezése (ref. kat.: nagy nehézségek árán)	ref.			ref.		
Nehézségek árán	0,081	(0,044)	0,068	-0,016	(0,047)	0,737
Kisebbségi nehézségek árán	-0,002	(0,046)	0,965	-0,026	(0,049)	0,592
Könnyen	-0,092	(0,056)	0,102	-0,169	(0,062)	0,007
Településtípus (ref. kat.: Budapest)	ref.			ref.		
Megyeszékhely	-0,081	(0,049)	0,096	-0,125	(0,050)	0,012
Város	-0,216	(0,044)	0,000	-0,247	(0,048)	0,000
Község	-0,124	(0,046)	0,007	-0,091	(0,048)	0,060
N	2014			1678		
Korr. R-négyzet	0,082			0,096		

Megjegyzés: lineáris valószínűségi modellek. A függő változó egy olyan indikátorváltozó, aminek az értéke 1, ha a megfigyelt személy kapcsolatszegény és elégedetlen a kapcsolataival, és 0, ha a megfigyelt személy kapcsolatszegény és elégedett a kapcsolataival. Az OLS regressziókban a kontrollváltozók hiányzó értékét jelző indikátorváltozók szerepeltek. A sztenderd hibák robusztusak a heteroszkedaszticitásra.

3. táblázat: A kapcsolatgazdagsággal való elégedettséggel összefüggő tényezők

	(1)			(2)		
	B	SE	p	B	SE	p
Életkor (ref. kat.: 16–30 éves)	ref.			ref.		
30–40 éves	-0,055	(0,076)	0,465	0,021	(0,063)	0,736
40–50 éves	-0,046	(0,077)	0,552	0,015	(0,065)	0,819
50–60 éves	-0,146	(0,082)	0,074	-0,096	(0,069)	0,164
60–70 éves	-0,093	(0,092)	0,314	-0,060	(0,080)	0,456
70+ éves	-0,117	(0,104)	0,262	-0,141	(0,090)	0,118
Iskolai végzettség (ref. kat.: alapfok)	ref.			ref.		
Szakma	0,127	(0,055)	0,023	0,043	(0,043)	0,323
Érettségi	0,140	(0,062)	0,026	0,099	(0,045)	0,028
Felsőfok	0,133	(0,076)	0,081	0,052	(0,059)	0,381
Munkaerőpiaci státusz (ref. kat.: Dolgozik)	ref.			ref.		
Munkanélküli	-0,095	(0,070)	0,171	-0,051	(0,055)	0,355
Nyugdíjas	0,095	(0,060)	0,114	0,108	(0,053)	0,044
Egészségi okból munkaképtelen	-0,001	(0,100)	0,988	0,011	(0,082)	0,897
Egyéb	-0,016	(0,100)	0,869	-0,049	(0,052)	0,342
Foglalkozás presztízse	0,000	(0,001)	0,975	0,000	(0,001)	0,918
Egészségi akadályozottság (ref. kat.: Nem korlátozott)	ref.			ref.		
Súlyosan korlátozott	-0,041	(0,069)	0,552	-0,106	(0,054)	0,050
Korlátozott	-0,044	(0,044)	0,313	-0,077	(0,037)	0,038
Házasság	-0,030	(0,047)	0,521	0,036	(0,042)	0,387
Felnőttek száma a háztartásban (ref. kat.: 2 fő)	ref.			ref.		
3	-0,020	(0,042)	0,627	0,003	(0,036)	0,936
4 vagy több	0,001	(0,053)	0,984	-0,059	(0,047)	0,206
Gyerekek száma a háztartásban (ref. kat.: 0 fő)	ref.			ref.		
1	-0,094	(0,049)	0,052	-0,080	(0,043)	0,063
2	-0,052	(0,057)	0,365	-0,026	(0,052)	0,616
3 vagy több	-0,188	(0,076)	0,013	-0,163	(0,075)	0,029
Háztartás jövedelem szerinti kvintilis (ref. kat.: 1. kvintilis)	ref.			ref.		
2. kvintilis	-0,014	(0,058)	0,816	0,020	(0,049)	0,681
3. kvintilis	-0,034	(0,065)	0,607	0,011	(0,053)	0,834
4. kvintilis	-0,042	(0,064)	0,513	0,024	(0,053)	0,657
5. kvintilis	0,097	(0,070)	0,168	0,034	(0,058)	0,557
Anyagi depriváció	-0,024	(0,059)	0,690	0,051	(0,051)	0,318
Lakással kapcsolatos problémák száma	-0,037	(0,016)	0,021	-0,061	(0,014)	0,000
Szokásos kiadások fedezése (ref. kat.: Nagy nehézségek árán)	ref.			ref.		
Nehézségek árán	0,032	(0,056)	0,567	0,101	(0,051)	0,046
Kisebbségi nehézségek árán	0,056	(0,059)	0,337	0,150	(0,052)	0,004
Könnyen	0,051	(0,069)	0,461	0,151	(0,060)	0,013
Településtípus (ref. kat.: Budapest)	ref.			ref.		
Megyeszékhely	0,066	(0,062)	0,286	-0,024	(0,053)	0,648
Város	0,139	(0,060)	0,021	0,082	(0,050)	0,101
Község	0,087	(0,064)	0,172	0,015	(0,053)	0,775
N	1550			1886		
Korr. R-négyzet	0,065			0,081		

Megjegyzés: a függő változó egy olyan indikátorváltozó, aminek az értéke 1, ha a megfigyelt személy kapcsolatgazdag és elégedett a kapcsolataival, és 0, ha a megfigyelt személy kapcsolatgazdag és elégedetlen a kapcsolataival. Az OLS regressziókban a kontrollváltozók hiányzó értékét jelző indikátorváltozók szerepeltek. A sztenderd hibák robusztusak a heteroszkedaszticitásra.

Megfigyelhető, hogy sok tényező az elégedettséggel/elégedetlenséggel hasonlóan függ össze a kapcsolatgazdagok és a kapcsolatszegények között egyaránt. Így ha a valaki egészségügyileg (súlyosan) korlátozott, illetve rossz lakáskörülmények között él, az elégedetlen lesz akár kevés, akár sok kapcsolata van. Ugyanígy, aki „könnyen él” az egyszersmind elégedett is.

Ugyanakkor:

- a kapcsolatszegénységgel való elégedetlenséggel a nők körében a magas jövedelem negatívan függ össze, ám a férfiak körében kevésbé erős az összefüggés,
- a kisebb településen élés és a kapcsolatszegénységgel való elégedetlenség között negatív a kapcsolat, azaz a kapcsolatszegények „vidéken” kevésbé elégedetlenek, ám a kapcsolatgazdagsággal való elégedettség nem függ össze érdemben a „vidékiséggel”,
- az iskolai végzettség és a nyugdíjasok esetében ugyanez a szimmetriahiány látható, de fordított előjellel,
- a sok gyerek a kapcsolatgazdagsággal való elégedettséggel negatívan függ össze, azonban a kapcsolatszegénység esetében nem korrelál az elégedetlenséggel.

4.3. *Hogyan függ össze a kapcsolatgazdaság/-szegénység és az ezzel való elégedettség a párok bizalma, anómiája és boldogsága mértékével?*

Másutt már érveltünk amellet, hogy a háztartás működése nagyban függ attól, hogy tagjai mennyire elégedettek, illetve hogy az elégedettség a háztartás széles értelemben vett reprodukív tevékenysége eredményének is felfogható (Sik 2020). Ebbe a gondolatmenetbe illeszkedik a kapcsolati tőke és a háztartástagok elégedettségének, bizalom- és anómiaszintjének alakulása is: erős és pozitív (az anómia esetében negatív) összefüggést kell feltételeznünk ezek között, hiszen elméletileg ezek a jelenségek ugyanannak a „csomagnak” az elemei, s nyilván egymástól nem függetlenül teremtik meg a háztartás működése sikeres voltának feltételeit.

A **bizalom**²⁷ mint a különféle társadalmi-tőke-konceptciók része elméletileg szorosán összefügg a kapcsolatok létével. Ennek az összefüggésnek az ereje mellett érvel sokféle közgazdasági megközelítés is: a piaci szerződéskötés (Macaulay 1963), a makrogazdasági fejlődés (Fukuyama 1997), s általában a piac társadalmi beágyazottságát hangsúlyozó elméletek (Wiegand 2001), az etnikai gazdaságmigráció (Portes–Sensenbrenner 2001). Mindebből következik, hogy az elégedettség és a bizalom kölcsönösen támogatják egymást (Helliwell–Wang 2011), s ennek – *mutatis mutandis* – a kapcsolatokkal való elégedettség és az általános bizalom közötti összefüggésre is érvényesnek kell lennie, ezért mi is erős és pozitív összefüggés várunk. Ugyanezt tételezzük fel az **anómia**²⁸ és a kapcsolati tőke mértéke közötti összefüggésről is, hiszen az,

27 „A legtöbb emberben meg lehet bízni”, 0–10 skálán mérve (0 = egyáltalán nem értek egyet; 10 = teljes mértékben egyetértek).

28 Az anómia változóját két kérdés átlagaként hoztuk létre. Az eredeti változókat megfordítottuk, hogy az új, összevont változó magas értékei jelentsék az anómia magas szintjét. Az eredeti kérdések: „Összességében mennyire érzi tartalmasnak azokat a dolgokat, amelyeket csinál? 0 = egyáltalán nem tartalmasak; 10 = kifejezetten tartalmasak” és „Összességében mennyire tartja önmagát a társadalom fontos, hasznos tagjának? 0 = egyáltalán nem vagyok fontos, hasznos tagja; 10 = kifejezetten fontos, hasznos tagja vagyok”.

hogy egy egyén mennyire tartja magát értékesnek, hasznosnak, hogy erős-e az önbecsülése, az elégedettség minden formájával és a kapcsolati tőke mértékével egyaránt kölcsönösen megerősítő módon függ össze. Értelemszerűen az előzőek érvényesek az étellel való elégedettség²⁹ és a kapcsolati tőke közötti összefüggés esetében is.

A következő három táblázatban olyan regressziók eredményeit mutatjuk be, ahol a magyarázó változók között a 3.1. részben bemutatott tipológia alapját képező indikátorváltozók (az egyénnek sok kapcsolata van, illetve elégedett a kapcsolataival) és azok interakciói szerepelnek, mind a megfigyelt egyénre, mind a partnerére vonatkozóan.

A kapcsolati tőke általunk használt modellje esetében (ahol a „hardware” és a „software” is része a mérésnek) azt látjuk, hogy a kapcsolataikkal elégedettek bizalmi szintje magasabb, akkor is, ha sok, akkor is, ha kevés kapcsolatuk van – ugyanakkor a nők esetében az elégedettséggel párosuló sok kapcsolat valamivel még magasabb bizalmi szinttel jár együtt (4. táblázat). Ugyanakkor önmagában a sok kapcsolat nem jár együtt magasabb bizalommal egyik nem esetében sem, bár a nők esetében az elégedettséggel párosuló sok kapcsolat pozitívan függ össze a bizalommal ($B = -0,103 + 0,384 = 0,281$, $p = 0,051$). A pár másik tagjának kapcsolati elégedettsége, valamivel gyengébben, de mindkét nem esetében összefügg a bizalommal. A nők esetében a partner magas kapcsolati elégedettsége (ha kevés kapcsolattal párosul) magasabb bizalmi szinttel jár együtt, míg a partner sok kapcsolattal párosuló elégedettségének becsült együtthatója ugyan pozitív ($B = 0,319 - 0,120 = 0,199$, $p = 0,186$), de nullához közelebbi. A férfiak esetében önmagában sem a partner elégedettsége, sem a kapcsolati tőkéje nem függ össze a bizalommal, de a partner elégedettsége (ha sok kapcsolattal párosul) pozitívan függ össze a férfiak bizalmi szintjével ($B = 0,167 + 0,146 = 0,312$, $p = 0,019$).

4. táblázat: A kapcsolati tőke nagysága és a vele való elégedettség típusainak összefüggése a bizalom mértékével

	(1)			(2)		
	Férfiak			Nők		
	B	SE	p	B	SE	p
Férfi: sok kapcsolat	0,127	(0,156)	0,416	0,169	(0,156)	0,277
Férfi: elégedett a kapcsolataival	0,514	(0,135)	0,000	0,319	(0,134)	0,018
Férfi: sok kapcsolat x elégedett	0,005	(0,188)	0,979	-0,120	(0,191)	0,528
Nő: sok kapcsolat	-0,031	(0,152)	0,841	-0,103	(0,153)	0,500
Nő: elégedett a kapcsolataival	0,167	(0,148)	0,261	0,353	(0,147)	0,016
Nő: sok kapcsolat x elégedett	0,146	(0,187)	0,436	0,384	(0,192)	0,046
Egyéni kontrollok	Igen			Igen		
Háztartás kontrollok	Igen			Igen		
N	3564			3564		
Korr. R-négyzet	0,059			0,069		

29 „Összességében mennyire elégedett Ön az életével mostanában? 0 = egyáltalán nem vagyok elégedett, 10 = kifejezetten elégedett vagyok.”

Megjegyzés: függő változó: bizalom. Az OLS regressziókban a kontrollváltozók hiányzó értékét jelző indikátorváltozók szerepeltek. A sztenderd hibák robusztusak a heteroszkedaszticitásra. Egyéni kontrollok és háztartás kontrollok: lásd 1. táblázat.

Az anómia hiánya (a továbbiakban az önbecsülés) is az „elégedettségcsomag” része, vagyis a kapcsolati tőke méretétől függetlenül az anómia ott alacsony (az önbecsülés mértéke ott magas), ahol a kapcsolati tőke mértékével elégedett az egyén és a párja (5. táblázat). Ugyanakkor az egyén saját kapcsolati elégedettsége szorosabban függ össze az anómia hiányával, mint a partner kapcsolati elégedettsége. A kapcsolati tőke nagysága önmagában nem korrelál az anómiával.

5. táblázat: A kapcsolati tőke nagysága és a vele való elégedettség típusainak összefüggése az anómia mértékével

	(1)			(2)		
	Férfiak			Nők		
	B	SE	p	B	SE	p
Férfi: sok kapcsolat	-0,021	(0,112)	0,849	-0,079	(0,110)	0,472
Férfi: elégedett a kapcsolataival	-1,058	(0,096)	0,000	-0,616	(0,090)	0,000
Férfi: sok kapcsolat x elégedett	0,075	(0,133)	0,571	0,226	(0,130)	0,082
Nő: sok kapcsolat	-0,129	(0,112)	0,249	-0,073	(0,113)	0,519
Nő: elégedett a kapcsolataival	-0,580	(0,100)	0,000	-0,949	(0,098)	0,000
Nő: Sok kapcsolat x elégedett	0,092	(0,133)	0,491	-0,013	(0,131)	0,924
Egyéni kontrollok	Igen			Igen		
Háztartás kontrollok	Igen			Igen		
N	3561			3562		
Korr. R-négyzet	0,326			0,319		

Megjegyzés: függő változó: anómia. Az OLS regressziókban a kontrollváltozók hiányzó értékét jelző indikátorváltozók szerepeltek. A sztenderd hibák robusztusak a heteroszkedaszticitásra. Egyéni kontrollok és háztartás kontrollok: lásd 1. táblázat.

A kapcsolati tőke, az azzal való elégedettség és az étellel való elégedettség között is a várt összefüggést találjuk, s a modellt magyarázó ereje – nem meglepő módon – a bizalom modelljénél sokkal erősebb (6. táblázat). Ebben az esetben is elsősorban a kapcsolatokkal való elégedettség függ össze pozitívan az étellel való elégedettséggel mindkét nem esetében. Érdeemes azonban megjegyezni, hogy a sok kapcsolattal rendelkező nők között az azokkal való elégedettség még erősebben függ össze az étellel való elégedettséggel ($B = 0,574 + 0,254 = 0,829$, $p = 0,000$), míg a kapcsolataikkal elégedettek között a sok kapcsolat szintén magasabb étellel való elégedettséggel jár együtt ($B = -0,047 + 0,254 = 0,207$, $p = 0,049$). Ha a pár másik tagjának kapcsolati tőkéjének mértékét és az evvel aló elégedettséget is figyelembe vesszük, akkor azt látjuk, hogy a partner kapcsolati elégedettsége a saját kapcsolati elégedettséghez képest gyengébben, de pozitívan függ össze az étellel való elégedettséggel.

6. táblázat: A kapcsolati tőke nagysága és a vele való elégedettség típusainak összefüggése az étellel való elégedettséggel

	(1)			(2)		
	Férfiak			Nők		
	B	SE	p	B	SE	p
Férfi: sok kapcsolat	0,040	(0,115)	0,731	0,005	(0,127)	0,966
Férfi: elégedett a kapcsolataival	0,657	(0,097)	0,000	0,347	(0,102)	0,001
Férfi: sok kapcsolat x elégedett	0,085	(0,138)	0,538	-0,022	(0,145)	0,877
Nő: sok kapcsolat	0,032	(0,113)	0,776	-0,047	(0,128)	0,712
Nő: elégedett a kapcsolataival	0,266	(0,106)	0,012	0,574	(0,113)	0,000
Nő: sok kapcsolat x elégedett	-0,023	(0,138)	0,869	0,254	(0,146)	0,081
Egyéni kontrollok	Igen			Igen		
Háztartás kontrollok	Igen			Igen		
N	3564			3564		
Korr. R-négyzet	0,372			0,369		

Megjegyzés: függő változó: anómia. Az OLS regressziókban a kontrollváltozók hiányzó értékét jelző indikátorváltozók szerepeltek. A sztenderd hibák robusztusak a heteroszkedaszticitásra. Egyéni kontrollok és háztartás kontrollok: lásd 1. táblázat.

5. Összefoglalás

A társadalmi tőke (és az ehhez kapcsolódó) szakirodalom feltételezése, hogy a több társadalmi tőke jó. Ez a tétel makroszinten és általában meg is állja a helyét, de távolról sem minden helyzetben igaz (lásd Portes–Landolt 1996, Portes–Sensenbrenner 2001), s – ami számunkra fontosabb – az egyének alkotta kisebb csoportokra (esetünkben a háztartásra, illetve azon belül egy párra) sem érvényes. Nem más a helyzet akkor sem, ha a kapcsolati tőkére szűkítjük az elemzést, vagyis azt állítjuk, hogy a sok kapcsolat csak akkor jó, ha azzal az egyén, illetve a pár két tagja elégedett.

A fentiek alapján gondoltuk hasznosnak, hogy – nem elvetve a kiinduló tételt – egy feltáró kutatást végzünk, melynek célja, hogy megvizsgáljuk a kapcsolati tőke és a vele való elégedettség helyét a háztartásban. Az EU-SILC-nek a háztartásközi kapcsolatok gyakoriságát egyéni szinten mérő kérsblokkjából dolgoztunk ki a kapcsolati tőke mértékét közelítő változókat, s ezekhez rendeltük hozzá a velük való elégedettséget mérő attitűdkérdés eredményét.

Megállapítottuk, hogy:

- a kiinduló tétel igazolható, vagyis a több kapcsolat nagyobb elégedettséggel jár együtt;
- a kapcsolati tőke és az elégedettség közötti pozitív összefüggésnek megfelelő két altípus (sok kapcsolat – elégedettség és kevés kapcsolat – elégedetlenség) azonban nagyon eltérő társadalmi csoport esetében található meg, ezért feltételezhető, hogy eltérő mechanizmusok hozzák létre az alaptételt igazoló összefüggést;
- míg az alaptétel ellenében ható két kapcsolatmennyiség-/elégedettségtípus közül a kevés kapcsolat/elégedettség variáns az alaptétel mindenhatóságát tagadja, addig a sok kapcsolat/elégedetlenség variáns nem feltétlenül teszi ezt, hiszen ennek lehet olyan magyarázata, amely támogatja a hipotézist (a tőkeberuházás elején tartó kapcsolati tőkés viselkedése lehet ilyen);

- amikor a párokat együttesen vizsgáljuk, akkor sincsenek erős kereszthatások, tehát a jelenség robusztus és egyéni.

Az értékrend többi elemével való összefüggés esetében azt találtuk, hogy míg a kapcsolatokkal való nagyobb elégedettség és bizalom együtt jár, addig a több kapcsolat nem függ össze a bizalom magasabb mértékével, kivéve, ha ezt a kapcsolatokkal való elégedettség (nők esetében a saját, férfiak esetében a partneré) nem „támogatja”. Lényegében ugyanez a helyzet az anómiával is: az önbecsülés mértéke ott magas, ahol a kapcsolati tőke mértékével az egyén és párja egyaránt elégedett. Az „elégedettség-csomag” harmadik eleménél, az étellel való elégedettségnél is a fenti összefüggések érvényesülnek. Fontos lehet a kapcsolatok elégedettségét a jövőben kutató kollégák számára annak tudatosítása, hogy az egyén kapcsolati elégedettsége a partnerének elégedettségével is összefügg. S mivel ugyanez igaz az étellel való elégedettségre, a bizalomra és az anómiára is, ezért a szubjektív jólét elemeit egy olyan „csomag” részének kell tekinteni, melynek háztartási szintű vizsgálata elengedhetetlen.

Irodalom

- Albert, F. – Dávid, B. (2015): Mikromilió integrációs megközelítésben. A személyes kapcsolatokra vonatkozó eddigi kutatási eredmények áttekintése. *Socio.Hu – Társadalomtudományi Szemle*, 5(4): 1–11. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.4.1>
- Albert, F. – Dávid, B. – Hajdu, G. – Huszti, É. (2021): Egocentric Contact Networks of Older Adults: Featuring Quantity, Strength and Function of Ties. *The Sociological Quarterly*, 62(4): 623–642. <https://doi.org/10.1080/00380253.2020.1787111>
- Albert, F. – Hajdu, G. (2020): Association between poverty indicators and social relations. *Journal of Poverty and Social Justice*, 28(3): 401–423. <https://doi.org/10.1332/175982720X15966472176159>
- Baron, R. A. – Markman, G. D. (2003): Beyond social capital: the role of entrepreneurs' social competence in their financial success. *Journal of Business Venturing*, 18(1): 41–60. [https://doi.org/10.1016/S0883-9026\(00\)00069-0](https://doi.org/10.1016/S0883-9026(00)00069-0)
- Bubolz, M. M. (2001): Family as source, user, and builder of social capital. *The Journal of Socio-Economics*, 30(2): 129–131. [https://doi.org/10.1016/S1053-5357\(00\)00091-3](https://doi.org/10.1016/S1053-5357(00)00091-3)
- Carstensen, L. L. (1995): Evidence for a Life-Span Theory of Socioemotional Selectivity. *Current Directions in Psychological Science*, 4(5): 151–156. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.ep11512261>
- Farkas, G. (1996): *Human Capital or Cultural Capital? Ethnicity and Poverty Groups in an Urban School District. Social Institutions and Social Change Series*. New York: Aldine de Gruyter.
- Fietz, J. – Kaschowitz, J. (2019): Counting on kin: The satisfaction of migrants with their social networks in Germany. *International Journal of Intercultural Relations*, 71 14–23. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2019.05.001>

- Fukuyama, F. (1997): *Bizalom*. Budapest: Európa.
- Füzér, K. – Gerő, M. – Sik, E. – Zongor, G. (2005): *A társadalmi tőke növelésének lehetőségei fejlesztéspolitikai eszközökkel*. Budapest: TÁRKI.
- Gerő, M. – Hajdu, G. (2018): The Size and Heterogeneity of Egocentric Networks and Social Integration in Hungary. *East European Politics and Societies*, 32(4): 845–865. <https://doi.org/10.1177/0888325417747970>
- Gregor, A. – Kukucska, Z. – Oláh, E. (2021): Kapcsolatok sűrűjében? *Metszetek*, 10(4): 65–101. <https://doi.org/10.18392/metsz/2021/4/4>
- Grootaert, C. (1998): *Social Capital: The Missing Link?* (No. No. 3.). Washington, DC: World Bank.
- Gui, B. – Stanca, L. (2010): Happiness and relational goods: well-being and interpersonal relations in the economic sphere. *International Review of Economics*, 57(2): 105–118. <https://doi.org/10.1007/s12232-010-0099-0>
- Hajdu, G. – Sik, E. (2022): Men's income disadvantage and life satisfaction among Hungarian couples. *Demográfia*, 64(1. English edition): 5–28. <https://doi.org/10.21543/DEE.2022.1>
- Heizler, O. – Kimhi, A. (2012): *Does Family Composition Affect Social Networking?* (No. 6380). *IZA Discussion Papers*. Institute of Labor Economics (IZA). Elérhető: <https://ideas.repec.org/p/iza/izadps/dp6380.html>
- Helliwell, J. F. – Layard, R. – Sachs, J. – De Neve, J.-E. (szerk.). (2021): *World Happiness Report 2021*. New York: Sustainable Development Solutions Network.
- Helliwell, J. F. – Putnam, R. D. (2004): The social context of well-being. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 359(1449): 1435–1446. <https://doi.org/10.1098/rstb.2004.1522>
- Helliwell, J. F. – Wang, S. (2011): Trust and Wellbeing. *International Journal of Wellbeing*, 1(1): 42–78. <https://doi.org/10.5502/ijw.v1i1.9>
- Huszi, É. (2016): *Megismerhetem. A személyes kapcsolathálózat feltárásának új formája: Kapcsolati napló*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Kmetty, Z. – Koltai, J. – Tardos, R. (2017): Core Ties Homophily and Sociocultural Divides in Hungary from 1987 to 2015. *International Journal of Sociology*, 47(3): 228–249. <https://doi.org/10.1080/00207659.2017.1335522>
- Litwak, E. – Szelényi, I. (1969): Primary Group Structures and Their Functions: Kin, Neighbors, and Friends. *American Sociological Review*, 34(4): 465–481. <https://doi.org/10.2307/2091957>
- Lu, N. – Jiang, N. – Lou, V. W. Q. – Zeng, Y. – Liu, M. (2018): Does Gender Moderate the Relationship Between Social Capital and Life Satisfaction? Evidence From Urban China. *Research on Aging*, 40(8): 740–761. <https://doi.org/10.1177/0164027517739032>
- Macaulay, S. (1963): Non-Contractual Relations in Business: A Preliminary Study. *American Sociological Review*, 28(1): 55–67. <https://doi.org/10.2307/2090458>

- McLaughlin, D. – Vagenas, D. – Pachana, N. A. – Begum, N. – Dobson, A. (2010): Gender Differences in Social Network Size and Satisfaction in Adults in Their 70s. *Journal of Health Psychology*, 15(5): 671–679. <https://doi.org/10.1177/1359105310368177>
- Portes, A. – Landolt, P. (1996): The downside of social capital. *American Prospect*, 26(May-June): 18–22.
- Portes, A. – Sensenbrenner, J. (2001): Beágyazottság és bevándorlás: megjegyzések a gazdasági cselekvés társadalmi meghatározóiról. In Sik, E. (szerk.): *A migráció szociológiája*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium, 105–127.
- Putnam, R. D. (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam, R. D. – Leonardi, R. – Nanetti, R. Y. (1993): *Making Democracy Work*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Rojas, M. (2006): Life satisfaction and satisfaction in domains of life: is it a simple relationship? *Journal of Happiness Studies*, 7(4): 467–497. <https://doi.org/10.1007/s10902-006-9009-2>
- Rözer, J. – Mollenhorst, G. – Poortman, A.-R. (2016): Family and Friends: Which Types of Personal Relationships Go Together in a Network? *Social Indicators Research*, 127(2): 809–826. <https://doi.org/10.1007/s11205-015-0987-5>
- Sik, E. (1988): *Az „örök” kaláka*. Budapest: Gondolat.
- Sik, E. (1994): Paid and Unpaid Work in Hungary. In XVth Reunion of the International Association for the Time Use Research, Kalfs, N. – Harvey, A. S. (szerk.): Amsterdam: NIMMO, 115–126.
- Sik, E. (2006): Tőke-e a kapcsolati tőke, s ha igen, mennyiben nem? *Szociológiai Szemle*, 16(2): 72–95.
- Sik, E. (2012): *A kapcsolati tőke szociológiája*. Budapest: Eötvös.
- Sik, E. (2020): Intra- and inter-household network capital. *Szociológiai Szemle*, 30(4): 89–106. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2020.4.5>
- Solé-Auró, A. – Cortina, C. (2019): Exploring the role of family ties on life satisfaction in later life in Europe. *Zeitschrift Für Familienforschung*, 31(2): 180–198. <https://doi.org/10.3224/zff.v31i2.04>
- Tomini, F. – Tomini, S. M. – Groot, W. (2016): Understanding the value of social networks in life satisfaction of elderly people: a comparative study of 16 European countries using SHARE data. *BMC Geriatrics*, 16(1): 203. <https://doi.org/10.1186/s12877-016-0362-7>
- Wellman, B. – Wortley, S. (1989): Brothers’ Keepers: Situating Kinship Relations in Broader Networks of Social Support. *Sociological Perspectives*, 32(3): 273–306. <https://doi.org/10.2307/1389119>
- Wiegand, B. (2001): A feketepiaci bűnözés etnikai és társadalmi struktúrája. In Sik, E. (szerk.): *A migráció szociológiája*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium, 174–191.

Melléklet

M1. táblázat: Leíró statisztikák

	Átlag	Szórás	Min	Max	N
Kapcsolatokkal való elégedettség	7,592	1,714	0	10	7128
Kapcsolati tőke	540,0	349,1	0	1400	7128
Kapcsolati tőke – barátok	239,6	200,5	0	700	7128
Kapcsolati tőke – rokonok	300,4	210,4	0	700	7128
Kevés kapcsolat, elégedetlen	0,246	0,431	0	1	7128
Kevés kapcsolat, elégedett	0,281	0,450	0	1	7128
Sok kapcsolat, elégedetlen	0,164	0,370	0	1	7128
Sok kapcsolat, elégedett	0,308	0,462	0	1	7128
Nő	0,500	0,500	0	1	7128
Életkor	51,04	14,28	16,67	94,67	7128
Iskolai végzettség					
Alapfok	0,190	0,392	0	1	7128
Szakma	0,320	0,466	0	1	7128
Érettségi	0,268	0,443	0	1	7128
Felsőfok	0,223	0,416	0	1	7128
Munkaerőpiaci státusz					
Alkalmazott vagy vállalkozó	0,560	0,496	0	1	7128
Munkanélküli	0,0847	0,278	0	1	7128
Nyugdíjas	0,247	0,431	0	1	7128
Egészségi okból munkaképtelen	0,0387	0,193	0	1	7128
Egyéb	0,0696	0,254	0	1	7128
Foglalkozás presztízse	42,96	16,01	15	79	6890
Egészségi akadályozottság					
Súlyosan korlátozott	0,0647	0,246	0	1	7126
Korlátozott	0,201	0,401	0	1	7126
Nem korlátozott	0,735	0,442	0	1	7126
Házasság	0,832	0,374	0	1	7122
Felnőttek száma a háztartásban					
2	0,663	0,473	0	1	7128
3	0,211	0,408	0	1	7128
4 vagy több	0,126	0,332	0	1	7128
Gyerekek száma a háztartásban					
0	0,602	0,490	0	1	7128
1	0,197	0,398	0	1	7128
2	0,142	0,349	0	1	7128
3 vagy több	0,0595	0,237	0	1	7128
Háztartásjövedelem szerinti kvintilis					
1. kvintilis	0,177	0,382	0	1	7128
2. kvintilis	0,187	0,390	0	1	7128
3. kvintilis	0,185	0,388	0	1	7128
4. kvintilis	0,211	0,408	0	1	7128
5. kvintilis	0,240	0,427	0	1	7128
Anyagi depriváció	0,144	0,351	0	1	7072
Lakással kapcsolatos problémák száma	0,705	1,141	0	4	7092
Szokásos kiadások fedezése					
Nagy nehézségek árán	0,149	0,356	0	1	7086
Nehézségek árán	0,254	0,435	0	1	7086
Kisebbségi nehézségek árán	0,409	0,492	0	1	7086
Könnyen	0,188	0,391	0	1	7086
Településtípus					
Budapest	0,148	0,355	0	1	7128
Megyeszékhely	0,184	0,388	0	1	7128
Város	0,344	0,475	0	1	7128
Község	0,324	0,468	0	1	7128
Bizalom	4,962	2,130	0	10	7127
Anómia	2,884	1,778	0	10	7123
Élettel való elégedettség	6,322	1,941	0	10	7128

M2. táblázat: Mennyit magyaráznak a kapcsolatokkal való elégedettség szóródásából a kapcsolati tőke különböző specifikációi?

Magyarázó változó	(1)		(2)		(3)		(4)	
	Minden kapcsolat		Baráti és rokon kapcsolatok külön		Csak baráti kapcsolatok		Csak rokon kapcsolatok	
Függvényforma	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők
Lineáris	0,020	0,029	0,024	0,031	0,010	0,014	0,020	0,029
Négyzetes	0,026	0,043	0,030	0,042	0,010	0,018	0,023	0,037
7 kategória	0,025	0,040	0,026	0,042	0,008	0,017	0,020	0,034
5 kategória	0,023	0,037	0,025	0,037	0,008	0,015	0,020	0,033
Logaritmikus	0,032	0,048	0,032	0,048	0,012	0,020	0,027	0,041

Megjegyzés: a megmagyarázott hányadok olyan OLS regressziók korrigált R-négyzetei, amelyekben a függő változó a kapcsolatokkal való elégedettség volt, a magyarázó változó pedig a kapcsolati tőke adott specifikációja. A hétkategóriás változó esetében az összes kapcsolat esetében 200 volt a lépésköz (0–200, ..., 1200–1400), a baráti és rokon kapcsolatoknál pedig 100 (0–100, ..., 600–700). A ötkategóriás változó esetében az összes kapcsolat esetében 280 volt a lépésköz (0–280, ..., 1120–1400), a baráti és rokon kapcsolatoknál pedig 140 (0–140, ..., 560–700). A 2. modell utolsó sorában szereplő, a kapcsolatok logaritmizált változóját tartalmazó modellek azonosak az 1. táblázat 1. modelljével (férfiak) és 3. modelljével (nők).

M3. táblázat: A kapcsolatokkal való elégedettség és a saját, illetve a partner (személyes kapcsolattartásból származó) kapcsolati tőkéje közti összefüggés

	(1)			(2)			(3)			(4)		
	Férfiak			Férfiak			Nők			Nők		
	B	SE	p	B	SE	p	B	SE	p	B	SE	p
FÉRFI: rokonokkal való találkozás (log)	0,139	(0,037)	0,000	0,124	(0,037)	0,001	0,031	(0,038)	0,420	0,017	(0,036)	0,637
FÉRFI: barátokkal való találkozás (log)	0,067	(0,032)	0,036	0,063	(0,032)	0,047	-0,049	(0,032)	0,124	-0,049	(0,031)	0,116
NŐ: rokonokkal való találkozás (log)	0,074	(0,039)	0,061	0,039	(0,038)	0,309	0,185	(0,040)	0,000	0,149	(0,039)	0,000
NŐ: barátokkal való találkozás (log)	0,000	(0,032)	0,989	-0,023	(0,031)	0,451	0,139	(0,032)	0,000	0,107	(0,031)	0,001
Egyéni kontrollok	Nem			Igen			Nem			Igen		
Háztartás kontrollok	Nem			Igen			Nem			Igen		
N	3564			3564			3564			3564		
Korr. R-négyzet	0,029			0,098			0,043			0,141		

Megjegyzés: függő változó: kapcsolatokkal való elégedettség. Az OLS regressziókban a kontrollváltozók hiányzó értékét jelző indikátorváltozók szerepeltek. A sztenderd hibák robusztusak a heteroszkedaszticitásra. Egyéni kontrollok és háztartás kontrollok: lásd 1. táblázat.

M4. táblázat: A kapcsolatokkal való elégedettség és a saját, illetve a partner kapcsolati tőkéje közti összefüggés

	(1)			(2)			(3)			(4)		
	Férfiak			Férfiak			Nők			Nők		
	B	SE	p	B	SE	p	B	SE	p	B	SE	p
FÉRFI: társakkal való kapcsolattartás (log)	0,270	(0,058)	0,000	0,248	(0,055)	0,000	0,033	(0,056)	0,558	0,004	(0,052)	0,945
NŐ: társakkal való kapcsolattartás (log)	0,083	(0,059)	0,158	0,022	(0,056)	0,692	0,380	(0,062)	0,000	0,310	(0,060)	0,000
Egyéni kontrollok	Nem			Igen			Nem			Igen		
Háztartás kontrollok	Nem			Igen			Nem			Igen		
N	3564			3564			3564			3564		
Korr. R-négyzet	0,033			0,101			0,048			0,144		

Megjegyzés: függő változó: kapcsolatokkal való elégedettség. Az OLS regressziókban a kontrollváltozók hiányzó értékét jelző indikátorváltozók szerepeltek. A sztenderd hibák robusztusak a heteroszkedaszticitásra. Egyéni kontrollok és háztartás kontrollok: lásd 1. táblázat.

Bizalom a háztartásban

Trust in the household

Sik Endre¹, Buda Jakab²

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.1.4>

Beérkezés: 2022. 11. 04.

Átdolgozott változat beérkezése: 2023. 03. 23.

Elfogadás: 2023. 03. 24.

Összefoglaló: Ebben a tanulmányban egy olyan modellt elemzünk, amely valamennyi háztartástagot külön-külön tartalmaz, de együttesen vizsgál. Kérdésünk: Hogyan függ össze a háztartástagok bizalmának mértéke és egyenlőtlensége a háztartástagok szociológiai jellemzőivel, a közöttük lévő egyenlőtlenségekkel és a háztartás egészének jellemzőivel?

Az elemzés alapja az EU-SILC 2015. évi adatbázisa. A bizalom mértékének becslésére az intézményi és általánosított bizalmat, valamint a belőlük képzett változó átlagát, a bizalom egyenlőtlenségének becslésére a változók szóródását használtuk.

Azt találtuk, hogy a bizalom magasabb szintje a magasabb társadalmi státusszal (jó lakókörnyezet, jó anyagi helyzet, magasabb iskolai végzettség és több baráti kapcsolat) és a háztartáson belül élő nők nagyobb arányával jár együtt. A hétköznapi életvitel gondjaitól szenvedő háztartások (akadályozott háztartástag léte, rossz lakás- és lakókörnyezet) körében alacsonyabb a bizalom mértéke.

A háztartás bizalma egyenlőtlenebbül oszlik meg a háztartás tagjai között, ha magas az iskolai végzettség, és sok a baráti kapcsolat. Az iskolai végzettség kivételével a háztartástagok közötti valamennyi egyenlőtlenség növeli a bizalmi heterogenitást, ami arra utal, hogy a háztartásban működik egyfajta „egyenlőtlenség-csomag”, s a bizalom is része ennek.

Kulcsszavak: bizalom, háztartás, egyenlőtlenség

Abstract: The unit of our model is the household and all its members. In the course of the analysis we combine the characteristics of individuals and their relations embedded into the context of the household as an entity. Our question is as follows: How are the level and the inequality of trust related to the main characteristics of the household members, to the various inequalities among them, within the household?

We constructed a household-level data from the EU-SILC 2015 (4010 households with two to seven members above 15). The two dependent variables were the level of and the inequality of the combination of generalized and institutional trust, the former defined as the average, the latter as the deviation of all household members.

We found that the higher level of trust is associated with higher social status (better living environment, better financial situation, higher level of education and more friendship ties) and higher

1 Társadalomtudományi Kutatóközpont, email: sik.endre@tk.hu

2 ELTE, TÁTK, Research Center for Computational Social Science, email: bakajb@gmail.com

density of women in the household. Among households where making ends meet was a major problem (living in bad housing condition in inferior neighborhood and the presence of household member(s) who need care) the level of trust was lower.

The inequality of trust was lower in households with higher density of women and friendship ties. Except the level of education all other forms of intra-household inequalities were closely associated with trust inequality. There seems to be an „inequality package” which reinforce multiple forms of inequalities, including trust.

Keywords: trust, household, inequality

A kutatás³ keretében született többi tanulmányban a háztartáson belüli folyamatokat a háztartás gerincét alkotó páron keresztül közelítettük. Ezekben a művekben arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen egyenlőtlenségek jönnek létre a háztartástagok között, s milyen módon hat a háztartás egyik tagjára a másik, illetve hogyan függ össze a háztartáson belüli egyenlőtlenség a háztartástagok és a háztartás egészének jellemzőivel (például Hajdu–Sik 2022). Ebben a tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy a háztartás valamennyi tagjára kiterjesszük elemzésünket. Másként, olyan modellben gondolkodunk, amely valamennyi háztartástagot külön-külön tartalmaz, de együttesen vizsgál. Az elemzés tárgya a bizalom, amit a modellben részben az egyének háztartáson belüli relációin keresztül, részben a háztartás egészére aggregáltan jelenítünk meg. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy a háztartás tagjai együttesen és egymáshoz képest mennyire bíznak olyan háztartáson kívüli jelenségekben, mint az emberiség, illetve a politika/állam intézményei.

Mindezt azért tartjuk fontosnak, mert úgy véljük, hogy a háztartás „fekete dobozát” felnyitva egyfelől jobban megérthetjük azokat a folyamatokat, melyek során a háztartástagok közötti értékrendbeli különbségek, illetve ezeknek a háztartás egyéb jellemzőivel való összefüggései „működnek”, másfelől azt sejtjük, hogy a mikro- és makroszintű értékrendkutatások nagy tömegét is gazdagíthatja az általunk alkalmazott mezoszintű megközelítés.

A bizalom választása egy ilyen elemzés számára azért indokolt, mert a háztartásról mint együtt élők alkotta kiscsoportról feltehető, hogy noha azon belül valóban az egyének önállóan alakítják bizalmuk mértékét és irányát (nem azt, hogy ők megbízhatók-e, mert azt a többiek ítélik meg róluk, hanem azt, hogy mennyire bíznak egymásban vagy/és másban), a háztartás mint az őket körülvevő kiscsoport is hat rájuk. Nem is szólva a háztartás mint üzem működéséről, amelyen belül a bizalom elsőrangú olajozófolyadék (illetve annak hiánya akadály) tud lenni (Ben-Porath 1980, Pollack 1985, 1989, Sik 2020). Azt feltételezzük ugyanakkor, hogy nem csupán a háztartáson belüli bizalom, hanem a háztartástagok általános és kifelé irányuló bizalma is szerepet játszhat a háztartás olajozott működésében, hiszen a háztartás tagjai a társadalom egészébe ágyazottan, illetve egyes intézményeinek alávetve léteznek, s ezért az általánosított és intézményi bizalmuk mértéke és egyenlőtlensége is befolyásolhatja a háztartáson belüli folyamatokat.

3 A kutatást (Kapcsolati tőke a háztartáson belül) az NKFIH (K131947) támogatta.

Az elemzés szakirodalmi alapjai

Az emberekbe (emberiségbe?) vetett bizalom fontosságáról a társadalom, s ezen belül a háztartás, illetve az egyén számára, sok szellemes érvet olvashatunk a szakirodalomban:⁴ Tóth (2009: 13) példái szerint

„Normál körülmények között nem mérlegetjük, felbontsuk-e a levelet, amelyet a postás hozott, vagy először forduljunk tűzszerészhez. Elhisszük az érkező busz vezetőjének, hogy a feltüntetett úti célhoz visz el bennünket. Bízunk abban, hogy a boltban a visszajáró pénz nem hamis [...]”

A makroszintű elemzések sokasága közül ki kell emelni Putnam (1993, 2000) nagy hatású műveit, amelyekben a bizalomnak mint a társadalom/gazdaság működőképességét nagyban fokozó „kenőolajnak” a fontosságát hangsúlyozza, amit közgazdászok elemzése is sokféle helyzetben igazoltak (Knack–Kiefer 1997). Fukuyama (1995) a bizalmat a fejlődés alapvető intézményeként látta, ugyanakkor Uslaner (2002) a kormányzás szempontjából tekinti pótolhatatlan erőforrásnak. A gazdasági fejlesztés szakirodalma szerint a társadalmi tőke érzékeny fejlesztés koncepciója mögött is elsősorban a bizalomépítés feladata húzódik meg (Füzér et al. 2005), de nagyon erős az az érv is (Arrow 1974), hogy ha megbízhatunk az adott szóban (vagy/és kézírásban, lásd Macaulay 1963), akkor nem kell szerződéseket írni, s elkerülhető az ügyvéd alkalmazása, ami drága, lassú, s inkább csökkenti, mint növeli a gazdaság bizalmi állapotát.

A bizalomnak három típusát különböztetjük meg: az általánosított bizalom az, amikor az, akibe bizalmunkat vetjük, nem személyes ismerősünk, hanem arctalan része az emberek ismeretlen tömegének. Az intézményi bizalom az egyént körülvevő szervezetek iránt érzett bizalom, s végül a partikuláris bizalom az egyén személyes ismerősei alkotta hálózatba tartozókba vetett bizalmat fejezi ki.

A bizalom típusai közötti átjárhatóság mellett oly módon érvelhetünk, hogy noha az általánosított bizalom az egyén értékrendjének egy olyan eleme, amelynek nincs közvetlen haszna (vagy kára) a háztartás működése során, hiszen ez a világról, az emberekről alkotott alapvető világgép része, de feltételezhetjük, hogy nem független a háztartástagok háztartáson belüli helyzetének és viselkedésének különféle jellemzőitől, hiszen – elkerülendő a kognitív disszonanciával való együttélés kellemetlenségét⁵ – az egyének hajlamosak minimalizálni a bizalom közötti eltéréseiket. Hasonló módon gondolkozunk az intézményi bizalomról is, amennyiben az állami szervezetekbe és a politikába vetett bizalom közvetlenül nem befolyásolja a háztartáson belüli folyamatokat, ám hozzásegítheti a háztartástagokat ahhoz, hogy egy bizalomteli világ részének érezzék magukat. Végül azt is feltételezhetjük, hogy

4 Kedvencünk az a luhmanni példa, amelyet Berg és Lewis (2017) idéz, miszerint a bizalom hiányában fegyver nélkül az utcára sem lehetne kilépni, aminek erős predikciós értékét az USA szomorú valósága igazolni látszik.

5 Kivéve azokat a (szub)kulturákat, amelyek éppen támogatják az ilyen diszcrepanciákat, mint azt az amorális családközpontság esete illusztrálja, ahol nem okoz kognitív disszonanciát a „Mieinkkel” való teljes azonosulás és a másokkal szembeni teljes elutasítás együttese (Banfield 1958, Bjørnsvold 2004, Hajdu 2012).

a háztartástagok egymás iránti bizalma (a partikuláris bizalom legbelső köre) is illeszkedik az előző két, kifelé irányuló bizalmi típushoz, noha – ismét utalva az amorális családközpontúság dél-olaszországi maffiaképző hatására – elképzelhető, hogy a partikuláris bizalom gátolja az általános és intézményi bizalom megerősödését.⁶

Mivel háztartáson belüli folyamatok elemzését célzó háztartási szintű empirikus szociológiai elemzéseket nem találtunk,⁷ ezért a bizalom és egyén különféle szociológiai jellemzői közötti kapcsolatot elemző egyéni vagy makroszintű művekből próbáltunk hipotézisek kialakításához kellő alapot nyújtó megállapításokat keresni.

Berg and Lewis (2017) azt találták, hogy az általánosított bizalom a korral, a magasabb jövedelemmel és iskolázottsággal nő, a városi lakóhely viszont csökkenti.⁸ A 2004. évi hazai adatok szerint is igaz az első két állítás, különösen a felsőfokú végzettségűek kiugróan magas és a legalacsonyabb jövedelmi kvartilisba tartozók alacsony bizalma feltűnő (Albert–Dávid 2005). Bjørnsvik (2004) makroszintű elemzésének számos megállapítása közül számunkra az a lényeges, mely szerint a jövedelemgyenlőtlenség csökkenti az általánosított bizalom szintjét.

Ellentmondásos a kép a bizalom és a nem közötti összefüggés esetében, ahol egyfelől egy korábbi kutatás során Albert és Dávid (2005) nem talált erős kapcsolatot, másfelől ugyanők egy 2004. évi adatfelvétel során azt tapasztalták, hogy a diszkriminált társadalmi csoportok (nők és romák) bizalma alacsonyabb, mint az átlagé.⁹

Összefüggést találtak az általánosított bizalom mértéke és az egyén (az apa iskolai végzettségéhez képest mért) mobilitása, illetve a kapcsolatok heterogenitása között: mind az immobilitás, mind a jövedelem szempontjából heterogén szomszédság csökkenti a bizalmat.¹⁰

Berg és Lewis (2017) összehasonlító elemzése szerint a rokoni (vagyis örökölt, hosszú távú, nagy tehetetlenségi erejű) személyes kapcsolatok csökkentik az általánosított bizalom kialakulásának esélyét (Ermisch–Gambetta 2010), amit ugyanakkor a putnami megközelítés szerint (2000) a kapcsolati tőke minden formája (tehát a barátokkal, ismerősökkel való kapcsolatok is) növel, ám ez nem mindenhol érvényesül egyformán, például míg Hollandiában és az Egyesült Királyságban az erős családi kapcsolatok csökkentették, az ismerősi kapcsolatok növelték az általánosított bizalom mértékét, addig a baráti kapcsolatok minden európai országban növelték.¹¹

Egy korábbi elemzésből (Giczi–Sik 2009) kiderült, hogy néhány kivételtől eltekintve az európai társadalmakban nincs nagy eltérés az intézményekbe vetett és az általánosított bizalom mértékében, s mindkettő jócskán elmarad a partikuláris

6 Ahogy azt a társadalmi tőke szakirodalma a *bonding*, illetve a *bridging* – és még inkább a *linking* – tőkék közötti viszonyok alakulása kapcsán illusztrálja (Putnam 2000).

7 Természetesen a partikuláris bizalom „működéséről” sok antropológiai és szociológiai mű született, ám mivel adatbázisunk nem alkalmas ennek a bizalomtípusnak a vizsgálatára, ezért ezekkel nem terheljük az Olvasót.

8 Ezeket az összefüggéseket Ermisch és Gambetta (2010) eredményei is alátámasztják.

9 Ezek az összefüggések – csakúgy, mint a társadalmi státusz (jövedelem és iskolázottság) terén tapasztalt rosszabb helyzet – illeszkednek az Alesina és Ferrara (2020) amerikai kutatási eredményeihez.

10 Alesina és Ferrara (2020) a lakóhely etnikai és anyagi heterogenitásának hatását találták az általánosított bizalmatlanságot erősen növelő tényezőnek.

11 Albert és Dávid (2005) is kimutatták, hogy az intenzívebb baráti kapcsolat és a magasabb általánosított bizalom együtt jár.

bizalom mértékétől. Magyarországon, míg a partikuláris bizalom szintje átlagos, addig az általánosított bizalom és az intézményi bizalom mértéke, a többi európai országhoz képest, alacsony. Noha ez az egyéni adatokból aggregált információ nem ad biztos alapot a jelenség megértéséhez, de azt a feltételezést támogatja, hogy a háztartások esetében sem állhat az intézményi és az általánosított bizalom egymással szemben, másként feltételezzük, hogy nincs közöttük negatív korreláció.

Mivel a fent bemutatott eredmények (mert vagy egyéni, vagy makroszinten érvényesek, de az általunk alkalmazott mezoszinten nem feltétlenül) csak közvetetten használhatók számunkra, ezért nem is fogalmaztunk meg hipotéziseket, hanem csak a következő néhány kérdés megválaszolását tűztük ki célként: Hogyan függ össze a háztartástagok kifelé irányuló bizalmának mértéke és egyenlőtlensége a háztartástagok szociológiai jellemzőivel? Hogyan kapcsolódik össze a háztartástagok általánosított és intézmények iránti bizalma egymással és a háztartástagok közötti másféle egyenlőtlenségekkel, illetve a háztartás egészének (mint azzal a kontextussal, amelyben az előző két tényezőcsoport kifejti hatását) jellemzőivel?

Kutatásunk tehát feltáró jellegű, vagyis ismeretlen összefüggések megismerésére törekszünk. Ebből következik, hogy noha elemzésünk „szignifikanciavadászatnak”¹² tűnhet, ám ha figyelembe vesszük, hogy szinte ismeretlen területen tapogatózunk, akkor a szignifikáns összefüggések felderítésére való törekvésünk és a hipotézisek hiánya nem azért van, mert ezzel a gondolkodást akarjuk helyettesíteni, hanem mert ezt találtuk az egyetlen helyes elemzési módszernek.

Az adatbázis és a változók

Az EU-SILC 2015. évi adatbázisában szereplő 7745 háztartás közül kihagytuk az egyfős háztartásokat és azokat, ahol csak egy felnőtt van (N = 2741), mivel esetükben az egyenlőtlenség kutatása értelmetlen lett volna, továbbá kihagytuk a hét főnél több háztartástagot tartalmazó eseteket (N = 34), mivel ebben a kis csoportban – feltételezünk szerint – az átlagostól nagymértékben eltérő folyamatok mehetnek végbe, amelyeknek elemzésbe való bevonása rontotta volna az elemzés belső érvényességét. A maradék 5004 esetből kihagytuk azokat, ahol a bizalomkérdésekre nem válaszoltak legalább ketten. A súlyozás után a minta elemszáma így 4010 lett. A háztartás aggregált változói a háztartáson belül található minden 15 év feletti személy adatát (súlyozatlanul) tartalmazzák.¹³

A **bizalom mértékének** becslésére az intézmények iránti (a továbbiakban intézményi) és az általánosított bizalom, valamint az ezekből képzett összevont változó (a továbbiakban összetett bizalom) háztartásonkénti átlagát használjuk.

¹² A szignifikanciavadászat jelenségéről lásd Bárdits et al. (2016).

¹³ Ami a vizsgált háztartások legfontosabb jellemzőit illeti: a háztartástagok zöme két-, három- vagy négyszemélyes (44%, 26% és 20%), a háztartástagok száma összesen több mint tizenkétezer fő volt. A háztartások 16% és 18%-a élt Budapesten, illetve megyei jogú városban, többségük kisebb városban vagy községben (34% és 32%).

Az intézményi bizalmat három kérdésből számítjuk: „Mennyire bízunk meg Ön személy szerint a következő nemzeti intézményekben?": 1) politikai rendszer, 2) jogrendszer és 3) rendőrség.¹⁴ Az elemzés során az intézményi bizalom változó ennek a változóknak a háztartásonként számított átlaga, az intézményi bizalom egyenlőtlenség pedig a háztartáson belüli szórásának logaritmus.¹⁵ Az általánosított bizalmat az „Egyetért-e Ön azzal, hogy a legtöbb emberben meg lehet bízni?” kérdésre adott válasz háztartási átlagával és szórásával közelítettük. Az összetett bizalom ennek a két bizalom változónak az átlaga egyénenként, majd az ezek átlaga háztartási szinten aggregálva.¹⁶

A **bizalom háztartáson belüli egyenlőtlenségének** mérésére az egyéni bizalom változók háztartáson belüli korrigált¹⁷ szórásának logaritmusát vettük. Ez azt mutatja, hogy a háztartástagok közötti bizalom közelít egy homofil közeg felé, amennyiben az esetek zömében az átlagos szóródásnál kisebb (vagy egyáltalán nincs) eltérés a háztartás tagjainak bizalma között.¹⁸

A **független változókat** három csoportra bontottuk: a háztartáson belüli egyéni jellemzők mértékére és egyenlőtlenségére (az egyéni jellemzők szóródásértéke), illetve a háztartás jellemzőire. Az egyes változó csoportokat a modellezés során egymás után vontuk be. A változók részletes leírását lásd az M1. táblázatban.

A bizalom mértéke és egyenlőtlensége a háztartáson belül

A fejezetben arra törekszünk, hogy feltárjuk a bizalom mértéke és egyenlőtlensége, illetve a háztartástagok és a háztartás jellemzői, valamint a háztartás tagjai közötti egyenlőtlenségek/különbözőség közötti összefüggések legfontosabb elemeit. A modellek szerkezete mindig azonos: a függő változó minden esetben a bizalom három típusának mértéke vagy egyenlőtlensége, ami lehetővé teszi, hogy az intézményi, általánosított és összetett bizalom modelljeinek esetleges eltéréseit is vizsgáljuk. A független változókat pedig mindig három csoportra osztva vonjuk be a modellbe:

- előbb az egyéni jellemzőket, mivel – a tanulmány elején leírtaknak megfelelően – abból indulunk ki, hogy a bizalom az egyén jellemzője, következésképpen az egyéni jellemzők hatását erősnek tételezzük,
- ezután vizsgáljuk a háztartástagok közötti egyenlőtlenségeket/különbözőséget, mert feltételezzük, hogy ezek, ha az előzőknél gyengébben is, összefüggnek a bizalom mértékével és egyenlőtlenségével,

14 Az így kapott átlagot személyenként egész számokra kerekítettük, hogy a csak egy kérdésből álló, és így egész számokkal mért általános bizalom változóval jobban összemérhető értékeket kapjunk.

15 A logaritmizálás célja (itt és minden további változó esetében) az, hogy a kiugróan magas értékek logaritmizálása miatt kevésbé legyen ferde az eloszlás, vagyis jobban illeszkedjen a változó a lineáris regresszióba.

16 A három bizalomkérdés mértékének alapstatisztikája a következő: a minimum és a maximum értéke mindhárom esetben 0 és 10, az átlag és szórás értéke az intézményi, az általános és az összetett bizalom esetében rendre: 4,89 (1,94), 4,98 (1,88) és 4,94 (1,62).

17 Korrigált, mert nélküle a kisebb háztartásokban nagyobb eltérés adna a nagyobb háztartásokhoz hasonló értéket.

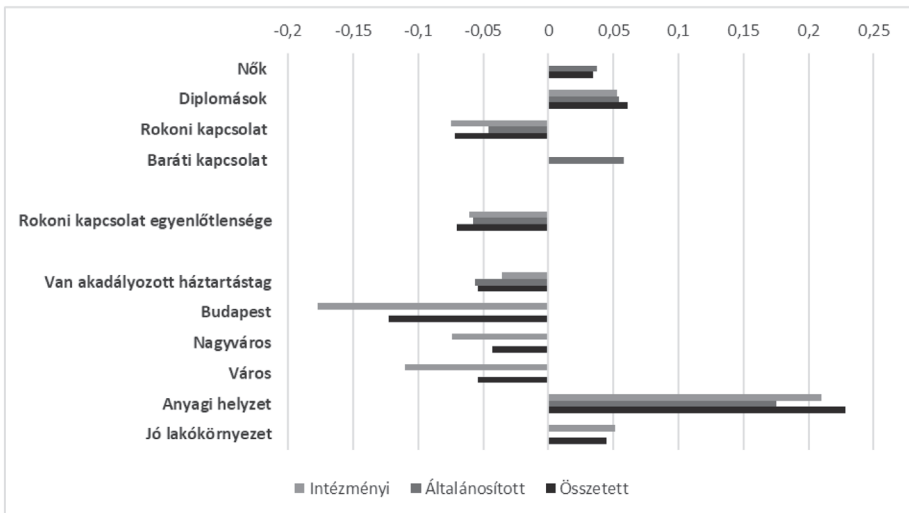
18 A három bizalomkérdés egyenlőtlenségének alapstatisztikája a következő: a minimum és a maximum értéke 0 és 2,09 az intézményi és az általános, 0 és 1,9 az összetett bizalom esetében. Az átlag és szórás értéke az intézményi, az általános és az összetett bizalom esetében rendre: 0,48 (0,37), 0,57 (0,45) és 0,47 (0,34).

- végül a háztartás jellemzőit, amit olyan kontextuális változóegyüttesnek tekintünk, amelyen belül az előző két változócsoporthoz és a bizalom közötti összefüggés kialakul.

Ha a háztartás bizalmi szintjét vizsgáljuk, akkor első következtetésünk az, hogy – mint vártuk – a modellbe bevont paraméterek alapján nem sokat tudunk meg a jelenség kialakulásának folyamatáról (M2–4. táblázat).¹⁹

Ha a bizalom mértékének és a háztartástagok jellemzőinek összefüggését vizsgáljuk (1. ábra, felső blokk és M2–4. táblázat, első oszlop), akkor azt látjuk, hogy a bizalom a magasabb társadalmi státusz (iskolázottság) és a nők nagyobb aránya esetében valószínűbb,²⁰ ugyanakkor a sok rokon kapcsolat alacsonyabb kifelé irányuló bizalmat sejtet, amit az is növel, ha a rokon kapcsolatok egyenlőtlenebbek (1. ábra, második blokk és M2–4. táblázat, második oszlop).

1. ábra: A háztartás intézményi, általánosított és összetett bizalom mértékének modelljei (teljes modellek, csak a legalább egy modellben szignifikánsan ható béta értékek)

A háztartás jellemzőit vizsgálva (1. ábra, harmadik blokk és M2–4. táblázat, harmadik oszlop) azt látjuk, hogy nagyon erős a jó anyagi helyzet (és némileg a jó lakókörnyezet), illetve a bizalom összefüggése. Ezzel szemben (legalább) egy akadályozott háztartástag léte és a városi, de különösen a budapesti lakhely alacsony bizalmi szinttel jár együtt.

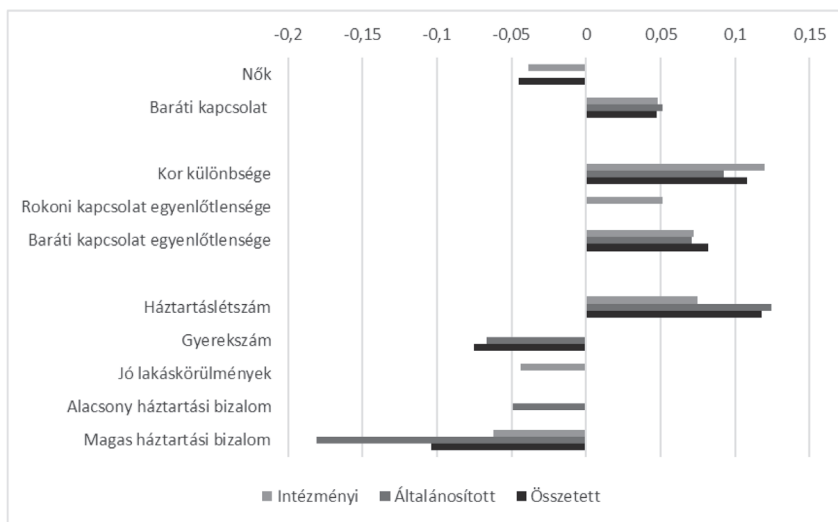
19 A bizalom valamennyi típusa esetében a megmagyarázott érték legfeljebb 1-2%, csak a teljes modellekben nő meg ez az érték 9% körülire.

20 Bizalom magasabb ott is, ahol nagyobb a háztartástagok jövedelme és több az aktív háztartástag (tehát ahol jobb az anyagi helyzet), ám ezeket az összefüggéseket a teljes modellben az anyagi helyzet elfedi.

Az 1. ábrán az is látható, hogy a bizalom három típusa általában együtt mozog, de a ritka kivétel igen sokatmondó. Így az, hogy a több baráti kapcsolat a rokoni kapcsolattal ellentétesen függ össze az általánosított bizalommal, amennyiben magasabb általánosított bizalommal jár együtt.²¹ Továbbá a városi lét nem negatívan kapcsolódik az általánosított bizalom szintjéhez.

Áttérve a háztartás bizalmának egyenlőtlenségével összefüggő jellemzők elemzésére (2. ábra és M5–7. táblázat),²² ebben két modellel dolgozunk, az egyik a már előzőekben megismert teljes modell ([1] modell), ahol egyszerre vontuk be a már ismert három változócsoporthot, a másikban ([2] modell) ehhez hozzárendeltük a háztartás aggregált bizalomszintjét is, azt vizsgálándó, hogy a bizalom egyenlőtlensége függ-e attól, hogy magas vagy alacsony a háztartás bizalomszintje.

2. ábra: A háztartás intézményi, általánosított és összetett bizalom egyenlőtlenségének modelljei (teljes modellek, csak a legalább egy modellben szignifikánsan ható béta értékek)

Ha a háztartásban nagyobb a nők aránya, több az eltartott gyerek, és jók a lakáskörülmények, az alacsonyabb egyenlőtlenséggel jár együtt, de igaz ez a bizalom mértékére is, vagyis ahol van bizalom, ott csökken a bizalom egyenlőtlensége. Az is látható ugyanakkor, hogy az utolsó megállapítás kivételével, a bizalom egyenlőtlenségében nincs feltétlenül azonosság a bizalom típusai körében, bár ellentétes összefüggésről sehol sem beszélhetünk.

21 S ez az összetett bizalomra is igaz, csak ott ez a hatása a teljes modellben eltűnik (M4. táblázat).

22 A háztartáson belüli bizalom egyenlőtlenségének alakulásáról csak keveset érthetünk meg modelljeink segítségével: valamennyi típusa esetében legfeljebb 8-9 % körül van a megmagyarázott érték.

A bízalom magas egyenlőtlensége ezzel szemben „szabályosan” viselkedik, amennyiben egy kivételtől eltekintve az bízalom három típusa egyaránt magasabb akkor, ha nagy a háztartás és a háztartás tagjai közötti korkülönbség, továbbá a sok barát és a baráti kapcsolatok egyenlőtlensége egyaránt a bízalom egyenlőtlenségével jár együtt. Ez arra utal, hogy a háztartásban működik egyfajta „egyenlőtlenség-csomag”, s a bízalom is része ennek.

Összefoglalás

A tanulmány elemzési egysége a háztartás, de nem mint „fekete doboz”, aminek nem vizsgáljuk belső folyamatait, de nem is mint egy-egy kiválasztott háztartástag (például a háztartás „feje”) által képviselt entitás, hanem egy olyan intézmény, aminek belső folyamatait a háztartástagok egyéni viselkedése alapján modellezzük. Módszertanilag ez azt jelenti, hogy modellünk a háztartás tagjait egyedileg tartalmazza, de együttesen és egymáshoz képest vizsgáljuk őket.

Az elemzés tárgya a bízalom mértéke és egyenlőtlensége a háztartásban. Az előbbit a háztartástagok bizalmának aggregálásával, az utóbbit az egyének háztartáson belüli relációion keresztül jelenítünk meg. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a háztartás tagjai együttesen és egymáshoz képest mennyire bíznak olyan háztartáson kívüli jelenségekben, mint az emberiség, illetve a politika/állam intézményei.

Azért választottuk a bizalmat elemzésünk tárgyául, mert a háztartásról mint együtt élők alkotta kiscsoportról feltehető, hogy noha tagjai (valamilyen mértékben?) önállóan alakítják bizalmuk mértékét és irányát, de háztartás többi tagja mint a tagokat magukba foglaló kiscsoport is hat rájuk. Nem is szólva a háztartás mint üzem működéséről, amelyen belül a bízalom elsőrangú kenőfolyadék tud lenni, illetve a háztartásról mint szervezetről, amely az odatartozók létezésének feltételeit befolyásolja.

Azt feltételezzük ugyanakkor, hogy a háztartástagok kifelé irányuló bizalma (vagyis az általánosított és az intézményekbe vetett bízalom) is szerepet játszhat a háztartás olajozott működésében, hiszen a háztartás tagjai a társadalom egészébe ágyazottan, illetve egyes intézményeinek alávetve léteznek, s ezért az általánosított és intézményi bizalmuk mértéke és egyenlőtlensége is befolyásolhatja a háztartáson belüli folyamatokat.

Kutatásunk feltáró jellegű, hiszen az általunk vizsgált mezoszint nem tárgya a bízalom, egyébként könyvtárnyi irodalmat produkáló egyéni és társadalmi (vagyis mikro- és makroszintű) kutatásának.²³ Éppen ezért nem is dolgoztunk ki hipotéziseket, hanem alázatosan megelégedtünk néhány alapvető kérdés megfogalmazásával. Első pillantásra elemzésünk „szignifikanciavadászatnak” tűnhet, ám mivel a szignifikáns összefüggések felderítésére való törekvésünk és a hipotézisek hiánya nem azért van, mert ezzel a gondolkodást akarjuk helyettesíteni, hanem azért, mert

23 Elemzésünk feltáró jellege miatt az itt tett megállapításokat csak egy újabb kutatás alapján, hipotéziseket felállítva kell ellenőrizni.

a szakirodalomban ismeretlen összefüggések megismerésére törekszünk, ezért ezt találtuk az egyetlen helyes elemzési módszernek.

Kérdéseink: Hogyan függ össze a háztartástagok kifelé irányuló bizalmának mértéke és egyenlőtlensége a háztartástagok szociológiai jellemzőivel? Hogyan kapcsolódik össze a háztartástagok általánosított és intézmények iránti bizalma egymással és a háztartástagok közötti másféle egyenlőtlenségekkel, illetve a háztartás egészének (mint azzal a kontextussal, amelyben az előző két tényezőcsoport kifejti hatását) jellemzőivel?

Az elemzés adatbázisa az EU-SILC 2015. évi kb. négyezer háztartása, ahol legalább két, de nem több mint hét háztartástag volt található, s akik közül legalább két 15 éven felüli személy válaszolt a bizalomról feltett kérdésekre. A bizalom mértékének becslésére az intézmények iránti és az általánosított bizalom, valamint az ezekből képzett összevont változó (a továbbiakban összetett bizalom) háztartásonkénti átlagát, a bizalom háztartáson belüli egyenlőtlenségének mérésére pedig az egyéni bizalom változók háztartáson belüli korrigált szórásának logaritmusát használjuk.

Feltáró elemzésünk alapján nem törekedhetünk többre, mint olyan állítások megfogalmazására, amelyek a további kutatások számára hipotézisek kidolgozására lehetnek alkalmasak. Eredményeink azt sejtetik, hogy az általánosított és az intézményi bizalom (és értelemszerűen a belőlük képzett összetett bizalom) „viselkedése” hasonló, vagyis a bizalom e két típusának összevonása helyes döntés volt.

Azt láttuk, hogy:

- amit a társadalmi tőke makroszintű hatásairól megállapítottak, hogy a bizalom és a jómód (bárhogy is fogalmazzuk meg az ok-okozati hatást) vonzza egymást és csökkenti az egyenlőtlenség mértékét, ugyanakkor a „rosszmód” taszítja a bizalmat, mint az önmegevalósítás egyik elemét, ami elérhetetlen az olyan háztartások számára, ahol az anyagi és társas léthez tartozó fogyasztást sem biztosított a háztartás tagjai számára.
- A rokoni kapcsolatok „(túl)ereje” alacsonyabb kifelé irányuló bizalommal jár együtt, csakúgy, mint amikor a rokoni kapcsolatok egyenlőtlenebbek. Ez arra utal, hogy a partikuláris bizalom (s különösen annak torz formája, mint az amorális család-központúság) és az összetett bizalom feltehetően egymás elmentéi. A barátság ezzel szemben nem akadályozza a kifelé irányuló bizalom kialakulását.
- Van a nőkben (vagy a struktúrában elfoglalt helyzetükben? vagy kapcsolatkezelő képességeikben?) „valami”, ami a háztartáson belül a bizalom magas szintjével, ám ennek egyenlőtlenségével is együtt jár.
- Az egyenlőtlenségek vonzzák (erősítik?) egymást, s a bizalom is szerves része ennek az önfenntartó mechanizmusnak.
- A falu (kistélepülések?) világa és a bizalom nagyobb mértéke összefügg.

Ugyanakkor mi sem áll tőlünk távolabb, mint annak kijelentése, hogy a háztartás a nagyvilág kicsinyített mása. Találtunk ugyanis olyan összefüggéseket, amelyeket nem tudtunk jól magyarázni, ezért feltételezhetjük, hogy ha adatbázisunk lehetővé tette volna, akkor még több ilyesmire lelhetnénk. Így például látható, hogy településtípusonként nagyon eltérő mechanizmusok működnek a bizalom létrejöttében (vagy elmaradásában), ami mögött talán kontextuális eltérések (a településmérettel összefüggő módon?) húzódnak meg.

Az, hogy modelljeink ereje kicsi, nem jelenti azt, hogy az általunk vizsgált mezoszint ne lenne fontos a bizalom, és általában a társadalmi folyamatok megértéséhez. Az ugyanakkor eredményeink alapján kijelenthető, hogy a bizalom kialakulását egyéni és társadalmi szinten lehet inkább megmagyarázni, a mezoszint „csak” keveset tesz ehhez hozzá. Ugyanakkor ez a „kevés” is kell ahhoz, hogy belássuk: a makro- és a mikrofolyamatok nem állnak meg a háztartások határán, ami természetesen fordítva is elmondható: a háztartáson belüli mechanizmusok a háztartáson kívül is megjelennek. Ezek a folyamatok a háztartások határain átlépve átalakulhatnak, és mindkét irányban változtathatnak a bizalom létrejöttének és hatásának folyamatain.

Irodalom

- Albert, F. – Dávid, B. (2005): Mobilitás, kapcsolati környezet és általánosított bizalom. In Medgyesi, M. – Tóth, I. Gy. (szerk.): *Kockázat, bizalom és részvétel a magyar gazdaságban és társadalomban*. Budapest: TÁRKI, 37–59. <http://www.socialnetwork.hu/cikkek/tarsTokeKotet.pdf>
- Alesina, A. – Ferrara, E. (2002): Who trusts others? *Journal of public economics*, 85.2: 207–234. <https://repec.cepr.org/repec/cpr/ceprdp/Dp2646.pdf>
- Arrow, Kenneth J.(1974): *The limits of organization*. WW Norton & Company, New York.
- Banfield, E. (1958): *The Moral Basis of a Backward Society*. The Free Press, Glencoe, New York.
- Bárdits, A. – Németh, R. – Terplán, Gy. (2016): Egy régi probléma újra előtérben: a nullhipotézis szignifikanciateszt téves gyakorlata. *Statisztikai Szemle*, 94(1):52–75. <https://doi.org/10.20311/stat2016.01.hu0052>, https://www.ksh.hu/statszemle_archive/2016/2016_01/2016_01_052.pdf
- Ben-Porath, Y. (1980): The Three F-connections: Families, friends, and firms and the organisation of exchange. *Population and Development Review*, 6(1):1–30. <https://doi.org/10.2307/1972655>
- Berg, J. – Lewis, C. Z. (2017): *Social ties and generalized trust: a study in three countries*. BS thesis. <https://studenttheses.uu.nl/bitstream/handle/20.500.12932/26161/van%20den%20Berg%2C%20J.%20-%20Scriptie.pdf?sequence=2&isAllowed=y>

- Bjørnson, Christian (2007): Determinants of generalized trust: A cross-country comparison. *Public choice*, 130.1 1–21. <https://www.socialcapitalgateway.org/sites/socialcapitalgateway.org/files/data/paper/2012/09/07/pc.pdf>
- Ermisch, J. – Gambetta, D. (2010): Do strong family ties inhibit trust? *Journal of Economic Behavior & Organization*, 75.3: 365–376. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/92118/1/2008-37.pdf>
- Fukuyama, F. (1995): *Trust*. New York: The Free Press.
- Füzér, K. – Gerő, M. – Sik, E. – Zongor, G. (2005): A társadalmi tőke növelésének lehetőségei fejlesztéspolitikai eszközökkel. *A fejlesztéspolitika társadalmi hatásai* 4. Budapest: NFH. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a768.pdf>
- Giczi, J. – Sik, E. (2009): Bizalom, társadalmi tőke, intézményi kötődés. In Tóth, I. Gy. (szerk.): *TÁRKI Európai társadalmi jelentés*. Budapest: TÁRKI, 65–84. http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_gici_sik.pdf
- Hajdu, G. (2012): Bizalom, normakövetés és társadalmi részvétel Magyarországon a rendszerváltás után. In Kovách, I. – Dupcsik, Cs. – P. Tóth, T. – Takács, J. (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum, 45–63. <http://real.mtak.hu/9294/1/T%C3%A1rsadalmi%20integr%C3%A1ci%C3%B3%20a%20jelenkoriMagyarorsz%C3%A1gon.pdf#page=45>
- Hajdu, G. – Sik, E. (2022): Men's income disadvantage and life satisfaction among Hungarian couples. *Demográfia*, (English edition) 65(5):5–28, <https://doi.org/10.21543/DEE.2022.1>
- Macaulay, S. (1963): Non-contracual Relations in Business: A Preliminary Study. *American Sociological Review*, 28:55–67.
- Pollack, R. A. (1985): The Transactional Cost Approach of the Family. *Journal of Economic Literature*, 23(2): 581–608. Magyarul: Sik, E. (szerk.) (1989): A háztartás a gazdaság „örök” intézménye. *Szociológiai Füzetek*, 48, 83–95.
- Putnam, R. D. (1993): *Making Democracy Work*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. (2000): *Bowling Alone*. New York: Simon and Schuster.
- Sik, E. (2020): Intra- and inter-household network capital. *Szociológiai Szemle*, 30(4):89–106.
- Tóth, I. Gy. (2009): *Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságerzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében*. Budapest: TÁRKI. https://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_elemzeszaro_toth.pdf
- Uslaner, E. M. (2002): *The Moral Foundation of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.

A társadalmi izoláltság mintázatai Európában: egy összehasonlító elemzés tanulságai¹

The patterns of social isolation in Europe: lessons from a comparative analysis

Gregor Anikó²

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.1.5>

Beérkezés: 2022. 11. 01.

Átdolgozott változat beérkezése: 2023. 03. 08.

Elfogadás: 2023. 04. 11.

Összefoglaló: A tanulmány a társadalmi izoláció európai mintázatait vizsgálja a 2015. évi EU-SILC nemzetközi összehasonlító adatbázisa alapján. Fő kérdésünk az, hogy látható-e eltérés az izolációs mintázatokban a szociális védelemre fordított kiadások mértéke és a szociális védelem szempontjából megalkotott jólétirezsim-típusok függvényében. Két tényezőre fókuszáltunk: az elszigeteltség mértékére és az elszigeteltségben való érintettségben mutatott egyenlőtlenségre. Az elszigeteltség mértékét a rokoni és a baráti kapcsolattartással, valamint a lelki vagy más szükségletben segítő kapcsolatok hiányában való érintettséggel mértük. Az elszigeteltségi egyenlőtlenséget egy olyan arányszámmal ragadtuk meg, ami azt fejezi ki, hogy a szakirodalom alapján elszigeteltség által kockázati csoportként azonosított csoportok tagjai – mely csoportokból összesen hetet azonosítottunk – mennyivel kitettebbek az elszigeteltségnek az adott országban a lakossági átlagos izolációs szinthez képest. Eredményeink beigazolják, hogy az elszigeteltség általi érintettség a skandináv jóléti államokban a legkisebb mértékű és a kelet-európai országok között a legnagyobb, a kettő közötti érintettségi aránysorrend viszont nem tükrözi a jólétirezsim-típus szociális védelmi vonatkozásában támasztott várakozásaink szerinti sorrendet. Az elszigeteltségi egyenlőtlenség az angolszász jólétirezsim-típusban a legmarkánsabb, míg várakozásainkkal ellentétben a többiben közel egyenlő mértékű. A szociális védelemre fordított kiadások volumenével csupán a rokoni kapcsolatokban mutatkozó izoláció mentén igazolja a vonzási hipotézist, azaz a jóléti ellátások rokonoktól való izolációt mérséklő hatását. Az izoláció mértéke és az izolációs egyenlőtlenség alapján nem rekonstruálhatóak egyértelműen a jóléti rezsimok.

Kulcsszavak: elszigeteltség, vonzási hipotézis, kizorítási hipotézis, elszigeteltségi egyenlőtlenség, kockázat, EU-SILC

Abstract: The study examines patterns of social isolation in Europe based on the 2015 EU-SILC international comparative database. Our main question is whether there is any difference in isolation

1 A kutatást (Kapcsolati tőke a háztartáson belül) az NKFIH (K131947) támogatta. Kutatásvezető: Sik Endre.

A szerző ezúton mond köszönetet a Szociológiai Szemle két anonim bírálójának a kézirat korábbi változatahoz fűzött kritikai megfigyelésükért és konstruktív javaslataikért.

2 ELTE Társadalomtudományi Kar, e-mail: gregor.aniko@tatk.elte.hu

patterns along the expenditure on social protection and the type of welfare regime. We focused on two factors: the degree of isolation and the inequality in the degree of exposure to isolation. The degree of isolation was measured by the lack of contact with family and friends, as well as the lack of helping or mentally important connections. The inequality in isolation was measured by a ratio expressing how much more exposed to isolation members of groups identified in the literature as being at risk of isolation, seven groups in total, compared to the average level of isolation in the population in the country. Our results confirm that the level of experiencing isolation is lowest in the Nordic welfare states and highest in the Eastern European countries, but the order of experience rates between the two does not reflect the order of our expectations of the welfare regime types. The inequality of isolation is most pronounced in the Anglo-Saxon welfare regime type, while it is almost equal in the others, contrary to our expectations. The volume of spending on social protection only along the isolation in family relations confirms the 'crowding in' hypothesis, i.e. the moderating effect of welfare benefits on isolation from relatives. Welfare regimes cannot be clearly reconstructed based on the extent of isolation and isolation inequality.

Keywords: isolation, 'crowding in' hypothesis, 'crowding out' hypothesis, isolation inequality, risk, EU-SILC

Bevezetés

Az egyén társadalmi integráltságának fokmérői közé tartozik a másokhoz való kapcsolódásának mértéke és annak intenzitása, a kapcsolatainak száma és azok minősége, valamint hogy milyen erőforrás-áramlás zajlik ezeken a szociális csatornákon keresztül. Szinte elképzelhetetlennek tűnik, hogy valaki gyakorlatilag társas kapcsolatok és kapcsolódások teljes hiányával élje az életét. Ezeken a kapcsolódásokon keresztül nemcsak különféle materiális javak áramlása zajlik, hanem információhoz lehet jutni az étellel kapcsolatban, érzelmek, gondoskodás, a közösséghez tartozás érzése is áramlik, azaz csupa olyan dolog, ami a társadalmi reprodukcióhoz, az élet újratermeléséhez is szükséges, továbbá – többek között – amelyen keresztül az egyén jóléte kiépül, megvalósul (Zavaleta et al. 2017: 367). Ebben a tanulmányban azok felé fordítjuk a figyelmünket, akik saját bevallásuk szerint egyáltalán nem rendelkeznek ilyen kapcsolatokkal, vagy ha elméletben van is kötelékük mások felé, akár rokon, akár baráti kapcsolatokról is van szó, egyáltalán nem működtetik és aktivizálják azokat. Ez az elemzés tehát a későbbiekben részletesebben definiált társadalmi elszigeteltségről szól.

A társadalmi elszigeteltség több szinten értelmezhető szociológiai fogalom. Az egyének közötti kapcsolattartás hiányosságainak, a kapcsolati háló szakadozottságának elemzése elsősorban mikroszinten, az egyének attribútumaként közelíti meg az elszigeteltség jelenségét. A makroszintű megközelítések azzal foglalkoznak, hogy milyen gazdasági, politikai és kulturális döntések, gyakorlatok és történeti folyamatok eredményezik az emberi kapcsolattartás törékenységét, és így a társadalom alulintegráltságát, és ez milyen más dezintegrációs folyamatokhoz kapcsolható. A két szintet kötik össze azok a mezoszintű elemzések, amelyek azt vizsgálják inkább, hogy különféle társadalmi intézmények miként közvetítik az egyének felé az izolációt elősegítő vagy éppen azt megtörő makroszintű mechanizmusokat. Az egyének

ugyanis a mindennapi életük során olyan intézményekkel is kapcsolatba kerülhetnek, amelyek a kapcsolódás révén integrálják őket a társadalomba. Itt többnyire van olyan másik személy, aki a közvetlen kapcsolódást jelenti az egyén és az intézmény között (például egy védőnő, szociális munkás vagy szociális gondozó az adott szociális szektor intézményét testesíti meg).

Ebben a tanulmányban kísérletet teszünk arra, hogy egyéni szinten felvett adatok összegzéséből országszintre aggregáljunk adatokat és ezekből vonjunk le következtetéseket. Az EU-SILC (*European Union Statistics on Income and Living Conditions*) nemzetközi nagymintás kérdőíves adatfelvétel 2015. évi hullámának egyéni szinten felvett nemzetközi adatai alapján vizsgáljuk meg a társadalmi izoláció európai mintázatait. Fő kérdésünk, hogy a társadalmi izoláció országok közti mintázatai milyen átfedést mutatnak az országok között értelmezhető jólétirezsim-típusokkal. Ezt két konkrétabb alkérdésen keresztül vizsgáljuk. Egyrészt arra keressük a választ, hogy az EU országai mennyire térnek el egymástól abban, hogy a lakosságon belül hány százalék tekinthető a társas kapcsolataitól és erőforrásaitól leválasztottnak, megfosztottnak, és így izolációban élőknek. Másrészt azt vizsgáljuk, hogy a szakirodalom alapján izolációs kockázatnak kitett társadalmi csoportok az egyes országokban az országban mért izolációs arányhoz képest mennyivel kitettebbek az izolációnak. Továbbá hogy ezen két dimenzió mentén milyen országcsoportok rajzolódnak ki, és ezek milyen átfedést mutatnak a szakirodalomból ismert jóléti rezsimekkel. Elemzésünk elsősorban leíró jellegű, és ahogy említettük, figyelmünket az országszinten aggregált adatok elemzésére fordítjuk. Az egyéni szintű adatok mélyebb, többváltozós elemzési technikákkal való elemzésétől most eltekintünk, a későbbiekben megfogalmazott várakozásainkat is az országszintű adatok körében potenciálisan megfigyelhető mintázatokra vonatkozóan fogalmazzuk meg.

A társadalmi izoláció fogalma

A társadalmi integráció és izoláció már a modern szociológiatörténet klasszikusai számára is központi kérdés volt. Marx az elidegenedés fogalmában a kapitalizmus strukturális jellemvonását, Durkheim az egoista és anomikus öngyilkosság mögött pedig az individualizmus közösséggel szembeni kulturális túlerejét azonosította (Scheff 2007: 580). Később Parsons munkásságában az izoláció kérdése a nukleáris család mint együttélési forma létrejöttét övező elméletek megalkotása révén merült fel, elmélete szerint ugyanis a modernizáció során a rokonsági hálózatokból válik ki a nukleáris család, és integrálódik az ipari termelés rendszerébe (Rusu 2018: 12). Rusu (2018: 12–13) négyféle színteret különböztet meg Parsons nukleáris családról szóló munkája alapján, amelyeken keresztül a rokonsági kötelékekből és az azokba való integráltságból a nukleáris család Parsons szerint kiszakad: (1) a lakóhely szerinti izolációval a nukleáris családok külön háztartásként és fizikailag is távolabb élnek a rokonság többi részétől; (2) többgenerációs együttélés helyett korosztályok mentén is elválnak

egymástól az együtt élő felek; (3) az izoláció anyagi függetlenedés formájában is végigmegy; valamint (4) a nukleáris család kapcsolataiban és érzelmi kötődéseiben is elfordul a rokonság felől más, nem feltétlenül vér szerinti kapcsolatok kiépítésének irányába. Ebben a tanulmányban elsősorban nem a nukleáris családok szintjén maradunk, hanem az izoláció kérdését egyéni karakterjegyként ragadjuk meg.

A tanulmány ezen pontján fontos tisztázni, hogy az angolszász szakirodalomban *social isolation*nek nevezett jelenséget társadalmi *elszigeteltség*nek vagy *elszigetelődés*nek nevezzük-e. A két fogalom ugyanis eltér egyrészt abban, hogy állapotként vagy folyamatként közelítik-e meg a jelenséget, másrészt abban is, hogy az érintett egyénnek mekkora cselekvőképességet tulajdonítanak a saját állapotát tekintve. Az *elszigeteltség* passzív fogalma inkább egy folyamat végére fókuszál, az elszigetelt egyénnek valamilyen bekövetkezett állapotára, amit az érintett elhordoz, elvisel. Ebben az értelemben az elszigetelt állapothoz való eljutás története sokkal kevésbé számít, mint az állapot jelenlegi megléte. Az *elszigetelődés* fogalma viszont inkább a folyamatjellegét emeli ki a jelenségnek, továbbá az elszigeteltté váló egyén cselekvőképessége is erőteljesebben jelenik meg. Ebben a tanulmányban a használt keresztmetszeti egyéni, illetve háztartási szinten gyűjtött adatok nem teszik lehetővé az elszigetelődési folyamatok konkrét vizsgálatát. Sokkal inkább azt teszik lehetővé, hogy az egyének elszigeteltségét, az adatfelvételkor felmért állapotát vizsgáljuk. Éppen ezért a társadalmi elszigeteltség fogalmát fogjuk használni, az elszigeteltség állapota életúton belüli történetének feltárására nem vállalkozunk.

A magyar „nevezéktan” dilemmáinak tisztázását követően rátérünk a társadalmi elszigeteltség fogalmának tisztázására. Zavaleta és munkatársai (2017: 367) megfogalmazása szerint a társadalmi elszigeteltség „a társas kapcsolódásoktól való megfosztottság”, azok hiánya. Eckhard (2018: 338) szerint a társadalmi izoláció a közeli személyes kapcsolatok hiánya. De Jong Gierveld és van Tilburg (2016: 175) értelmezésében a társadalmi izoláció a személyes kapcsolatokból álló, ám gyér kapcsolati hálóval való rendelkezés objektív állapota. Samuel és munkatársai (2018: 85) értelmezésében a társadalmi elszigeteltség a társadalmi kapcsolódás, másokhoz való „kapcsoltság” hiánya. Kristóf és Győri (2021: 150) társadalmi elszigeteltség alatt „a valódi és a kívánt kapcsolatok közötti eltérés szubjektív észlelését” értik. Ocsovszky és munkatársai (2020: 131) definíciója szerint a társadalmi izoláció a társas támogatás hiánya vagy nagyon alacsony szintje, a társas támogatás pedig „annak megélése, hogy valaki szeret, tisztel és értékkel minket, törődik velünk, és része vagyunk egy kölcsönös segítségnyújtáson és kölcsönös kötelezettségeken alapuló társas kapcsolati hálózatnak”.

A szakirodalom különbséget tesz abban, hogy a társadalmi elszigeteltség egyéni vagy csoportszinten értelmezhető. Elsősorban egyéni tulajdonságként közelítik meg az elszigeteltséget a különféle szociológiai kutatásokban (Eckhard 2018: 338). Egyéni szinten értelmezve elszigeteltséggel az egyén rendelkezhet: ha valakinek nincsenek például más emberrel kapcsolatai, akkor elszigeteltnek számít. Háztartások, csoportok és nagyobb közösségek is lehetnek azonban elszigeteltnek (Morrow 1999: 7). Cso-

portszinten értelmezve például stigmatizált csoportokra jellemző az elszigeteltség. Mi ebben a kutatásban a két megközelítés kombinációjával élünk: az elszigeteltséget egyéni karakterként fogjuk fel, ugyanakkor figyelembe vesszük azt is, hogy valaki az elszigeteltség kockázatának fokozottabban kitett csoportnak is a tagja-e.

A társas elszigeteltséggel foglalkozó szakirodalom jelentős része az elszigeteltség mentális okaival, illetve pszichológiai következményeivel foglalkozik. Ezen kutatások alapján különbséget tehetünk szubjektív és objektív elszigeteltség között (Nguyen et al. 2020). Az objektív elszigeteltség a másokkal való kapcsolatok hiányát, míg a szubjektív elszigeteltség a másokhoz való közelségérzés hiányát jelenti. Zavaleta és munkatársai (2017: 368) mennyiségi és minőségi alapú dimenzióit azonosítják a társas elszigeteltségnek: a mennyiségi dimenzió a más egyénnel való interakció gyakoriságát jelenti, míg a minőségi az interakciók szükségletkielégítési potenciálját testesíti meg. Hasonló alapon közelíti meg a társadalmi elszigeteltség fogalmát Cornwell és Waite (2009: 33), akik két dimenzióra bontják azt: a társas kapcsolódások hiánya gyér kapcsolati hálót és a társas tevékenységekben való alacsony fokú részvételt jelenti, míg az érzékelt elszigeteltség a magányérzetet és a társas támogatás érzékelt hiányát. Szintén ez a kettéosztottság jelenik meg Machielse (2006: 36) értelmezésében, aki a társadalmi elszigeteltség kétféle megközelítési csoportjáról beszél: a networkalapú megközelítések a kapcsolati háló adatalapú információit veszik alapul, míg a magányosság alapú megközelítések ennek a kapcsolati hálónak a szubjektív megélését integrálják a társadalmi elszigeteltség fogalmába.

A társadalmi elszigeteltség fogalma szorosan kapcsolódik a társadalmi kirekesztettség, a marginalizáltság és a társadalmi halál fogalmaihoz is, ám azokkal nem azonos. A társadalmi kirekesztettség szűk értelemben a jövedelmi szegénységet, tág értelemben viszont többszörös deprivációt, a családi és a társas kapcsolatoktól való megfosztottságot jelent, amely egyének, háztartások, közösségek vagy nagyobb csoportok marginalizáltságához, a társadalom peremére kerüléséhez járulhat hozzá (Peace 2001: 26). A társadalmi halál az a társadalmi létállapot, amikor az egyén saját döntéséből vagy más okokból kifolyólag a társadalmi nem létezés állapotába kerül, és ennek következtében elveszíti a társas kapcsolódás lehetőségét és képességét (Borgstrom 2017: 5). Ez bekövetkezhet például haldoklás, a külvilágról leválasztó fizikai, mozgásszervi, mentális vagy kognitív betegség esetén. A társadalmi halál szinte állandó velejárója a társadalmi izoláció, ez azonban történhet az egyén saját döntéséből is, gondolhatunk itt a haldoklás azon formájára, mikor a haldokló dönt úgy, hogy egyáltalán nem vagy csak bizonyos emberekkel szeretne kapcsolatot tartani a haldoklás során. Ebben a tanulmányban figyelmünket a társadalmi elszigeteltség jelenségére irányítjuk, így az azt körbevevő fogalmak vizsgálatára, illetve arra, hogy ezek a jelenségek milyen mechanizmusok révén erősítik egymás hatását, nem vállalkozunk.

Ebben a tanulmányban a rendelkezésünkre álló adatok azt teszik lehetővé, hogy a társas elszigeteltség objektív és mennyiségi dimenzióját ragadjuk meg, amelyet a kérdezettől külön élő családtagokkal és a barátokkal való személyes vagy más csa-

tornán történő kapcsolattartás hiányaként definiálunk. Az elszigeteltség indikátoraként használt változó létrehozását és az annak alapjául szolgáló elemi változókat a tanulmány későbbi részében részletesen is bemutatjuk. Mielőtt azonban erre rátérnénk, röviden áttekintjük azt, hogy a társas elszigeteltségre milyen főbb mérési kísérletek történtek, és hogy a kutatások milyen főbb kockázati csoportokat azonosítottak. Itt foglaljuk össze a kutatások azon eredményeit is, amelyek az izoláltság szintjét, mértékét tárták fel bizonyos időpontokban.

A társadalmi elszigeteltség mérése és az elszigeteltség kockázatának való kitétség

A társas elszigeteltség mérését áttekintő írásukban Zavaleta és munkatársai (2017) kiemelik, hogy a fogalom – az előző áttekintésben általunk is bemutatott – összetettsége miatt nagyon nehéz olyan kutatást találni, amely különféle kérdések és indikátorok segítségével az elszigeteltség minden releváns dimenzióját egyszerre képes megragadni. Ennek következtében inkább az jellemző, hogy egy-egy mérés az elszigeteltség valamely részét, aspektusát ragadja meg. Sőt, Klinenberg (2001: 506) egyenesen arra hívja fel a figyelmet, hogy nemcsak a személyes kapcsolatokra vagy közösségi tagságra jobban építő kvalitatív kutatásokban, de még a survey-típusú adatfelvételekre is igaz, hogy a társas elszigeteltségben élő emberek arányát pont az izoláltság miatt alulbecsülik a kutatások, mert az elszigeteltségben élő embereket nehezebb a kutatásokkal megtalálni.

Zavaleta és munkatársai (2017) a külső (objektív) társadalmi izolációt három proxy segítségével javasolják mérni: a társas kapcsolattartás gyakorisága, a kapcsolati hálón keresztül érkező és nyújtott segítség és támogatás megléte és intenzitása, valamint a kölcsönösség és az önkéntesség mintázatai alapján. A legelső proxy a barátokkal és a családtagokkal, rokonokkal való kapcsolattartás objektív mintázatait jelenti.

Lelkes (2010: 229) a 2006. évi nemzetközi EU-SILC adatok nemzetközi vizsgálata során az elszigeteltség méréséhez hat indikátort használt fel: a más személytől való segítségkapás hiányát, a rokonokkal, illetve barátokkal személyesen, illetve virtuálisan soha nem találkozást, valamint egy összetett mutatót, amely azt méri, hogy a kérdezett érintett-e a rokonnal/baráttal személyesen/virtuálisan soha nem találkozás bármelyik esetében. Lelkes nem tesz kísérletet arra, hogy az indikátorok mentén egy összetett izolációs mutatót állítson fel, hanem két fő dimenzióban mutatja meg az eredményeit: egyrészt hogy a lakosság hány százaléka nem tud másoktól segítséget kérni, valamint hogy hány százaléknak nincsenek szociális kapcsolatai. Ezek alapján az EU lakosságának 7 százaléka (Lelkes 2010: 232) nem találkozik sohasem rokonaival, sem barátaival, és ez jelentős részben a barátok hiányából fakadó izoláció. A 2006-os adatfelvétel idején a lett, valamint a magyar válaszolók között volt a legmagasabb azok aránya, akik a barátaikkal való találkozás teljes hiányáról számoltak be: 16, illetve 11 százalékuk (Lelkes 2010: 233). A rokonokkal való kapcsolattar-

tás hiánya minden országban alacsonyabb volumenű volt, mint a baráti kapcsolódások hiánya, és az országok között kicsi volt a variabilitás ebben a tekintetben. Lelkes eredményei szerint a 65 év feletti, a munkanélküliek és a nyugdíjasok, valamint a szegénységi kockázatnak kitettek az országos átlaghoz képest szinte mindenhol nagyobb arányban voltak elszigeteltek. Ugyanakkor Magyarország bizonyult az egyik olyan országnak, ahol a szegénységben élők nagyjából ugyanakkora arányban voltak hiányában a baráti kapcsolataiknak, mint azok, akiket nem érintett a szegénység (Lelkes 2010: 237), itt tehát az anyagi hátrány, ebben a tekintetben legalábbis, nem depriválta tovább a kapcsolatokat megritkításán keresztül a válaszadókat.

Pedig általánosságban véve azt, hogy az alacsony jövedelem a társadalmi elszigeteltség jelentős kockázatával jár együtt, több kutatás is igazolta (Eckhard 2018: 338), igaz, ezek jellemzően nem országok közti összehasonlító kutatások voltak. Sőt, bizonyos megközelítések szerint a gyenge, gyér kapcsolati hálóval való rendelkezést és a társadalmi elszigeteltséget a szegénység egyik dimenziójaként érdemes kezelni (Samuel et al. 2018).

A társadalmi izolációval foglalkozó szakirodalomban ellentmondásos eredmények szerepelnek arról, hogy a munkanélküliek gyakrabban vagy ritkábban találkoznak rokonaikkal, barátaikkal. Gallie és munkatársai (2001: 47) négyországos összehasonlító kutatásukban, melyben Nagy-Britanniát vetették össze Csehországgal, Szlovákiával és Bulgáriával, azt találták, hogy a munkanélküliek mindegyik országban gyakrabban találkoztak az ismerőseikkel. Ha viszont már az volt a kérdés, hogy ezek a kapcsolatok mennyire tudnak erőforrás-jelleggel működni, mindegyik vizsgált országban arra az eredményre jutottak, hogy a munkanélküliek kapcsolatai erőforrásként gyengébbek, mint a foglalkoztatottaké.

Az egyéni tulajdonságok mellett fontos szerepe lehet a társadalmi elszigeteltségben annak a háztartásnak is, amelyben az egyén él (Gallie et al. 2001: 46). Tisztázandó kérdés ugyanakkor, hogy a háztartás tulajdonsága önállóan is magyarázza a benne élők elszigeteltségének a mértékét, vagy sokkal inkább strukturális hatásról van szó: arról, hogy bizonyos egyéni, és egyben az izolációt valószínűsítő tulajdonság erőteljes együtt járást mutat valamilyen háztartástípussal. Nemzetközi összehasonlító kutatásban mutatott rá Gallie szerzőtársaival (2001), hogy a különböző országokban élő munkanélküliekre eltérő mértékben volt jellemző, hogy egyedülálló-e vagy házasok, emiatt a munkanélküliség izolációs hatását a családi állapot (például ha valakinek van társa, így más hálózatokhoz való hozzáférése) országonként eltérő módon volt képes mérsékelni.

A társadalmi elszigeteltség régóta ismert és fontos faktor a droghasználatban (DeFeudis 1978) és az alkoholizmusban is (Singer et al. 1964). A szexuális és genderkisebbségi csoportok szintén fokozottan kitettek a társadalmi izolációnak (Quinn-Reeves 2009), különösen, ha kistelepülésen élnek (Smith 1997). A társadalmi izoláció a nők elleni erőszak egyik strukturális tényezőjeként is fontos szerepet játszik (Michalski 2004). A hajléktalanság (Pederson et al. 2012) és a mentális beteg-

séggel élés is (Wang et al. 2017) olyan faktorok, amelyek szoros együttjárást mutatnak a társadalmi elszigeteltséggel. A valamilyen testi vagy szellemi betegség miatt korlátozottak esetében is erőteljesen megjelenik a társadalmi elszigeteltség jelensége (Samuel et al. 2018: 90). Végül érdemes szót ejteni a társadalmi elszigeteltségről mint tudatosan alkalmazott fegyverkezési és büntetési technikáról, amely a legtöbb büntetés-végrehajtási rendszer alapeleme (Taylor 1961).

Albert és munkatársai (2021: 140) 2006-os ISSP adatok alapján teszik azt a megállapítást, miszerint a magyarországi lakosság nemzetközi összehasonlításban társadalmi izolációban kifejezetten a jobban érintett országok közé tartozik, és ez az idősebbek körében kifejezetten jelentős mértékűre növekszik (Dávid et al. 2016). Ezt támasztják alá más kutatások is. Becslések szerint a társadalmi elszigeteltség és magány a hazai idősök 30-50 százalékát is érintheti (Kristóf-Győri 2021: 150). A társadalmi elszigeteltség, amely gyakran társul területi elszigeteltséggel is (lásd például Huszti et al. 2021), súlyosan visszaveti a különböző társadalmi csoportok közötti esélykülönbségek kiegyenlítését.

A társadalmi elszigeteltség és a jóléti rezsimek közti viszony

Az, hogy egy adott társadalom milyen védőhálót feszít ki az elszigeteltségben (is) érintett tagjai alá, az ország jóléti állami berendezkedéséből és annak kulturális, politikai, gazdasági háttéréből következik. A jóléti kiadásokkal és azoknak a társas kapcsolatok sűrűségére gyakorolt hatásával kapcsolatban két, egymással ellentétes kimenetet vizionáló elmélet létezik. Az ún. *crowding in* (generáló) hipotézis szerint a szociális védelemre (*social protection*) fordított jóléti kiadások növekedésével párhuzamosan a társadalmak kapcsolati szövete szorosabbá és sűrűbbé válik, méghozzá úgy, hogy nagyobb valószínűséggel tartanak kapcsolatot az emberek a családtagjaikkal, barátaikkal, munkatársaikkal, és nagyobb valószínűséggel van olyan személy az életükben, akihez fordulhatnak lelki vagy más ügyeiket megbeszélni (Visser et al. 2018). Vagyis a jóléti transzferek erősítik az informális kapcsolatokat, és így biztosítanak nagyobb részvételt az egyébként a strukturális pozíciójuk miatt kirekesztés és/vagy elszigeteltség által veszélyeztetett csoport tagjai számára, vagy legalábbis nem erősítenek rá az elszigeteltségükre a társadalom átlagos szintjénél jobban. Ezzel szemben a *crowding out* (kiszorítás) hipotézis azt feltételezi, hogy a jóléti kiadások növekedésével párhuzamosan a társadalmi kapcsolatok gyérebbé válnak, ritkulnak, hiszen míg korábban univerzális állami segítség hiányában a társas kapcsolatok nagyobb erőforrásjelleggel bírtak, addig erőteljesebb állami intézményi segítség mellett ezekre már nem annyira van szüksége az állampolgároknak, így ezeket a kapcsolataikat is kevésbé tartják meg, ami akár a társadalmi izolációhoz, alulszabályozott és anomikus társadalmi viszonyrendszerhez is vezethet (van Oorschot–Arts 2005: 6). Ebben a megközelítésben tehát a bőkezű jóléti transzferek csökkenthetik a kirekesztés és az elszigeteltség által veszélyeztetett csoportok informális segítségre való rászorultságát és ezáltal csökkentik az

informális transzferek jelentőségét. A kutatók azt is kiemelik, hogy a téma tárgyalása erős morális viták keresztútjében áll, hiszen komoly következményekkel járhat egy-egy ország társadalompolitikájára nézve.

Ezt a két, logikai következtetésében egymásnak ellentmondó hipotézist több nemzetközi összehasonlító kutatás is tesztelte különféle forrásból származó empirikus adatokon. Visser és munkatársai (2018) európai országok 2002 és 2015 közötti adatait vizsgálva tesztelték a generáló hipotézist, és arra jutottak, hogy a szociális védelemre fordított kiadásokkal párhuzamosan nő az emberek társas kapcsolatainak intenzitása. Eredményeik nemcsak azt támasztották alá, hogy a GDP-jükből ilyen jellegű kiadásokra nagyobb százalékban költő országokban intenzívebbek az emberek közötti kapcsolatok, hanem azt is bizonyították, hogy ha egy ország évről évre növeli az ilyen irányú kiadásait, az is a kapcsolatok bővülésével, azaz az elszigeteltség csökkenésével jár együtt. Van Oorschot és Arts (2005) egy korábbi, szintén európai országok lakosaiból álló mintán tesztelték a kiszorítási hipotézist, és egyes eredményekre bukkantak. Ha országok szintjén aggregálták az eredményeket, akkor akár a szociális védelemre fordított költségek, akár az országok jólétrezim-típusba tartozásának függvényében vizsgálták meg a kapcsolati tőke átlagos volumenét, nem találtak a kiszorítási hipotézist megerősítő bizonyítékot. A kiszorítási hipotézist vezeti tovább Machielse (2015), aki kutatásában az idősek társas elszigeteltségét vizsgálva állapítja meg azt, hogy a nyugat-európai jóléti államok szimbolikus szinten a függetlenség, az önállóság és az öngondoskodás individualisztikus normáit erősítik meg a jóléti modelljeikben, mindez pedig a társadalmi izoláció állapotát képes legitimálni, kiváltképp akkor, amikor egyre jobban leépülnek a jóléti újraelosztó rendszeren keresztül fenntartott intézményes szociális szolgáltatások.

A generáló és kiszorítási hipotézis egyszerre is érvényesülhet. Reil-Held (2006: 277) németországi 65 év felettiiek körében bukkant arra a kapcsolatra, hogy a magasabb nyugdíjú időseknél a vonzási, míg az alacsonyabb nyugdíjúaknál a kiszorítási hatás érvényesült az informális kapcsolataikban és az azokon keresztül áramló erőforrás-transzferekben. A kiszorítási hipotézisre talált bizonyítékot Strupat és Klohn (2018) ghánai adatokon, miszerint az egészségbiztosítási rendszer bevezetésével párhuzamosan csökkentek a hétköznapi informális transzferek.

A „crowding in” és a „crowding out” hipotézisek tehát még mindig versengenek egymással, de több jel mutat arra, hogy a kiszorítási hipotézisre inkább egyes országokon belül, vagy szűkebb régióban, esetleg valamilyen speciális demográfiai csoport esetében van több bizonyíték, míg a mi elemzési modellünkhöz közelebbi, európai országok széles körében zajló összevetésben inkább a jóléti beruházások kapcsolatteremtő hatására van bizonyíték. Mindezek alapján az empirikus modellek vizsgálatakor azt feltételezzük, hogy a jóléti kiadások volumenével párhuzamosan mérséklődik a társadalmi elszigeteltségben élők aránya, tehát mi is a kapcsolatokat generáló hipotézisnek megfelelő eredményeket várunk.

A szakirodalomban rendelkezésre álló számos jóléti tipológia közül (áttekintésért lásd Bambra 2007: 328) vizsgálatunkban Bambra és Eikemo (2009: 94) jólétország-tipológiájából indulunk ki, és annak módosított verzióját alkalmazzuk ahhoz, hogy a jólétirezsim-típusok között különbségeket keressünk az izoláció és az izolációs egyenlőtlenségek mértékében. A szerzők öt csoportot különítenek el és jellemeznek a szociális védelemmel összefüggő tulajdonságaik mentén: a skandináv, a bismarcki, az angolszász, a dél-európai és a kelet-európai csoportok közt tesznek különbséget. A felsorolás sorrendje nem tetszőleges: a szerzők szerint a skandinávtól a kelet-európai csoportig haladva csökkenő mértékű a szociális védelem volumene. A szerzők maguk is kitérnek arra, hogy a rezsimeket történetileg és kulturálisan formáló sajátosságok is elválasztják egymástól, így például az, hogy milyen erős a családi kapcsolatok értéke, az ezt körbevevő familista ideológia, és hogy az egyes típusok jóléti modelljében az állam milyen szerepet szán a családnak a különféle jóléti kockázatok mérséklésében (a kulturális-történeti háttérhez lásd Reher 1998). Bambra és Eikemo homogén rezsimtípusként kezelték a volt államszocialista országokat, ez a megközelítés azonban több kutatás alapján is megkérdőjelezhető. Bohle és Greskovits (2012: 260–261) a posztszocialista országokban a rendszerváltást követően megvalósult különféle kapitalizmusvariációkra hívják fel a figyelmet, amely magával hozta az újraszerveződő jóléti államok sokféleségét is. Kuitto (2016) szintén elveti egy egységes, homogén kelet-európai jóléti rezsim létét, mivel empirikus adatai szerint a közép-kelet-európai jóléti államok hibrid típusnak tekinthetők. Lauzadyte-Tutliene és munkatársai (2018) hierarchikus klaszteranalízis alapján szintén elvetik az egységes kelet-európai jóléti rezsim lehetőségét, és különbséget tesznek a kelet-európai és a közép-európai jóléti országok között. A kelet-európai csoportban nagyobb jövedelmi egyenlőtlenséget, átlagosan kisebb szociális és kormányzati (azaz köz-) kiadási arányt találtak a szerzők (Lauzadyte-Tutliene et al. 2018: 110). Ezek alapján Bambra és Eikemo jólétirezsim-rangsorát annyiban módosíthatjuk, hogy a két legutolsó és szociális védelmet tekintve legkevésbé markáns karakterű csoportot sorrendben a közép- és a kelet-európai országok jelentik. Arra, hogy a volt államszocialista blokk országaiban Európa többi részéhez képest magasabb a társadalmi elszigeteltség, d’Hombres és munkatársai (2021) találtak bizonyítékot. A European Social Survey társas kapcsolattartás gyakoriságára vonatkozó kérdése alapján a társadalmi elszigeteltségben élők arányát az európai lakosság mintegy ötödére teszik ebben a kutatásban, kiemelve, hogy a posztszocialista országokban élőknek (nem elkülönítve a közép- és kelet-európai jóléti rezsimet) ez nagyobb arányban jut osztályrészül, így eredményezve egy „Kelet-Nyugat” elszigeteltség-egyenlőtlenséget a kontinensen. A vizsgálatunk empirikus adatforrásához legközelebb álló, a 2006-os EU-SILC adatokkal dolgozó kutatásban Lelkes (2010: 235) az elszigeteltséget egy meglehetősen szigorú definíció szerint mérve (az számít izoláltnak, aki soha nem érintkezik semmilyen módon a rokonaival vagy a barátaival, vagy nem tud segítséget kérni senkitől sem) arra jutott, hogy semmilyen földrajzi átfedés nem látszik régiók, országtípusok és izolációs mintázatok között.

Mindezek alapján a következő várakozásokat fogalmazzuk meg:

1. A jóléti rezsim összefüggést mutat a társadalmi elszigeteltséggel, méghozzá:
 - a. a hatféle jóléti rezsimet elkülönítő modellt alapul véve a skandináv jóléti rezsimtől a kelet-európai rezsimig nő a társadalmi elszigeteltségben élők aránya;
 - b. a szociális védelemre fordított GDP-arányos kiadás (2009 és 2015 közötti átlaga) negatív előjelű együttjárást mutat a társadalmi elszigeteltségben élők arányával, azaz a nagyobb arányú kiadással kisebb izolációs érintettség arány jár együtt;
 - c. a szociális védelemre fordított GDP-arányos kiadás 2009 és 2015 közötti volumen-változása negatív előjelű együttjárást mutat a társadalmi elszigeteltségben élők arányával, azaz a szociális védelemre fordított kiadások növelésének mértékével párhuzamosan csökken az izolációs érintettség arány.
2. A jóléti rezsim összefüggést mutat az elszigeteltség miatt kockázati csoportba tartozók közötti izolációs érintettségi többlettel, nevezetesen:
 - d. a skandináv modelltől a kelet-európai rezsimig nő a kockázati csoportba tartozók izolációs érintettségi többlete;
 - e. a szociális védelemre fordított GDP-arányos kiadás (2009 és 2015 közötti átlaga) negatív előjelű együttjárást mutat a kockázati csoportok izolációs többletével, azaz a nagyobb arányú kiadással kisebb izolációs többlet jár együtt;
 - f. a szociális védelemre fordított GDP-arányos kiadás 2009 és 2015 közötti volumen-változása negatív előjelű együttjárást mutat a kockázati csoportok izolációs többletével, azaz a szociális védelemre fordított kiadások növelésének mértékével párhuzamosan csökken az izolációs többlet.

Az izolációs érintettség és a kockázati csoportok izolációs többlete alapján hierarchikus klaszterelemzéssel klasztereket képezünk, és megvizsgáljuk, hogy a létrejött országcsoportok mutatnak-e érdemi átfedést a jólétirezsim-tipológia országcsoportjaival. Záró várakozásunk tehát:

3.: Az izolációs érintettség és a kockázati csoportok izolációs többlete alapján kirajzolódó országcsoportok és a jólétirezsim-tipológia érdemi átfedést mutatnak egymással az 1. táblázatban felvázolt módon.

1. táblázat: A jólétirezsim-típusok összetétele és várható jellemzőik az izolációs érintettség és az izolációs egyenlőtlenség mentén

Jólétirezsim-típusok és összetételük	Izolációs érintettség	Izolációs egyenlőtlenség (kockázati csoportok izolációs többlete)
Skandináv (FI, DK, SE)	alacsony	alacsony
Bismarcki/Konzervatív (AT, BE, DE, FR, LU, NL)	alacsony	közepes
Angolszász (IE, UK)	közepes	közepes
Dél-Európai (PT, ES, IT, MT, CY, EL)	közepes	magas
Közép-Európai (CZ, SK, PL, HU, HR, SI)	magas	közepes
Kelet-Európai (BG, RO, LV, LT, EE)	magas	magas

Az adatok forrása és a társas elszigeteltség mérése 2015-ben

A továbbiakban a 2015. évi EU-SILC nemzetközi adatbázisa alapján mutatjuk be a társas elszigeteltség mintázatait. Az adatbázis az adatfelvétel idején EU-tagállamok almintáiból tevődik össze, így összesen 28 ország adatait tartalmazza. A teljes mintába 464 621 fő került bele, néhány országban³ azonban a kapcsolattartás gyakoriságát mérő változókat csak egy szűkebb almintán kérdezték le, ezért az érvényes választ adók száma ennél valamelyest kisebb (407 664 fő). Az elemzés során az adatbázisban található, egyénekhez rendelt projekciós súlyok esetszámtartó verzióját alkalmaztuk. Ezek az egyes országokon belül kezelik a mintavételi és a nem mintavételi hibából fakadó torzításokat.

Összesen hat indikátor segítségével mértük a társas izoláltságot, melyek alapvetően három csoportra bonthatók: a rokonokkal való kapcsolattartásra, a barátokkal való kapcsolattartásra és a kapcsolatok erőforrás-jellegére vonatkozó kérdésekre (1. táblázat). Az első csoportba tartoznak a kérdezettel együtt nem élő rokonokkal való személyes, valamint más csatornán (telefon, internet) való kapcsolattartást mérő változók. A második csoportba a barátokkal való személyes vagy más módon történő kapcsolattartás tartozik. A harmadik csoportba két további változó tartozik: az egyik azt méri, hogy a kérdezettnek van-e olyan rokona, barátja vagy szomszédja, akinek számíthat a segítségére, a másik pedig azt méri, hogy van-e a kérdezett ismeretségi körében olyan ember, akivel meg tudja beszélni személyes gondjait. Ezzel a módszerrel a Zavaleta és munkatársai (2017) által definiált külső (objektív) izolációt mérjük, és egy változóval kibővítjük Lelkes (2010) korábbi mérését: az erőforrás-jellemzők közé vesszük a lelki segítségkérés lehetőségének hiányát is.

2. táblázat: A társas elszigeteltség indikátorai 2015-ben

Kapcsolattartás gyakorisága rokonokkal	Kapcsolattartás gyakorisága barátokkal	Erőforrás-mozgósítás
<ul style="list-style-type: none"> Milyen gyakran találkozik Ön a háztartáson kívül élő rokonaival? Milyen gyakran veszi fel a kapcsolatot háztartáson kívül élő rokonaival (telefonon, interneten, SMS-ben, levélben stb.)? 	<ul style="list-style-type: none"> Milyen gyakran találkozik Ön a barátaival? Milyen gyakran veszi fel a kapcsolatot barátaival (telefonon, interneten, SMS-ben, levélben stb.)? 	<ul style="list-style-type: none"> Van Önnek olyan rokona, barátja vagy szomszédja, akiknek számíthat a segítségére? Van az Ön ismeretségi körében olyan ember, akivel meg tudja beszélni személyes gondjait?

A rokonokkal és a barátokkal való személyes és más módon történő kapcsolattartás gyakoriságát egyenként hat kategóriával mérték az elemi változók (naponta; minden héten; többször egy hónapban, de nem minden héten; havonta; legalább egyszer egy évben; soha), míg az erőforrás-mozgósításhoz tartozó indikátorok kétértékűek voltak.⁴ Több

3 Az érintett országok a következők: Dánia, Finnország, Írország, Hollandia, Lengyelország, Svédország, Szlovénia, Nagy-Britannia.

4 Az elemi változók országonkénti relatív gyakorisági táblái a melléklet 1-4. számú mellékletben találhatóak. A tanulmány melléklete itt érhető el: <https://osf.io/vxygj/>.

különféle logika mentén lehet ezekből az elemi változókból egy összetett izolációs változót létrehozni. A már idézett korábbi EU-SILC adatfelvétel során (Lelkes 2010) az indikátorkérdésekre adott „soha” válasz jelentette az izolációt, és az elemi indikátorok mentén mutatott érintettségéből építette fel izolációs mutatóját. Mi az indikátorok hármassztruktúrájából indultunk ki. Azt tekintjük izoláltnak, aki legalább az egyik dimenzió mentén teljesen izoláltnak számít úgy, hogy az elemi változókon az izoláltság indikátorának azt tekintjük, ha valaki soha nem vagy legfeljebb évente párszor érintkezik mind személyesen, mind közvetett módon másokkal).⁵

A 3. táblázat az izolációs érintettség aránya szerinti csökkenő sorrendben jellemzi az egyes országokat az elszigeteltség dimenziói mentén.

3. táblázat: Az izolációs érintettség és annak különböző dimenziói által érintettek aránya (N = 407 664, %)

	Rokonok	Barátok	Erőforrás	Izolációs arány (legalább egy dimenzióban érintett)
RO	9,0	13,0	2,7	16,4
MT	2,6	14,4	1,5	16,0
IT	3,7	6,7	8,9	15,3
PL	6,6	9,6	1,4	13,6
LT	5,6	7,7	1,4	12,3
FR	4,4	6,9	2,0	11,7
BG	7,0	5,7	2,8	11,3
PT	3,3	7,3	2,8	11,0
LV	7,5	2,4	2,2	10,3
LU	4,3	4,2	3,3	10,1
BE	3,7	4,9	3,1	10,0
NL	3,4	4,5	3,7	9,7
HU	4,7	5,5	1,2	9,6
EE	5,7	3,0	1,6	8,9
UK	3,3	5,3	2,3	8,9
AT	4,8	3,9	1,2	8,2
DE	4,5	3,1	1,4	7,9
CZ	3,0	5,0	0,9	7,5
HR	3,9	3,4	2,0	7,5
ES	2,8	5,1	0,7	7,4
DK	3,1	3,8	1,5	6,9
SI	3,5	3,7	0,9	6,9
SK	1,8	4,6	1,0	6,4
IE	1,9	3,7	1,4	6,0
SE	2,9	2,4	1,0	5,9
FI	2,3	2,7	0,5	4,8
EL	1,5	1,9	1,7	4,4
CY	0,4	1,5	0,7	2,5

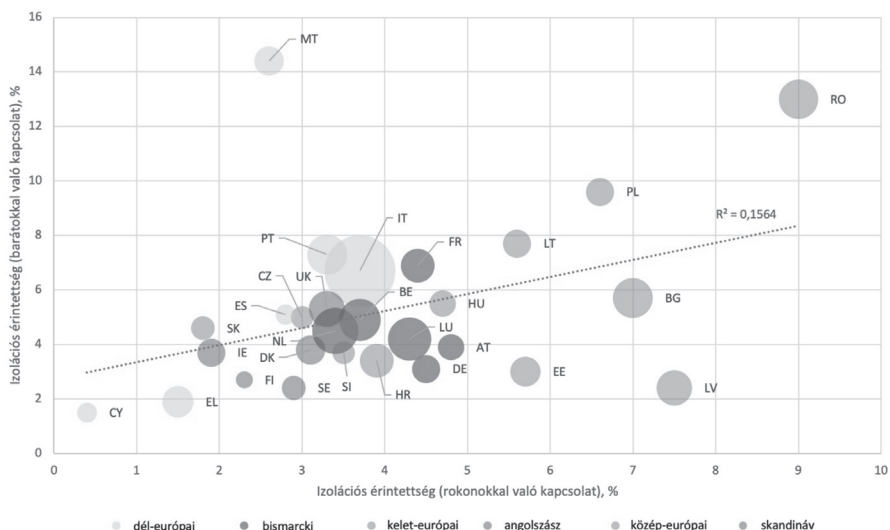
Forrás: EU-SILC (2015), saját számítás

5 Ha tehát valaki azt válaszolta, hogy soha nem vagy évente párszor találkozik rokonaival és soha nem vagy évente párszor érintkezik más úton a rokonaival, biztosan izoláltnak számít, szemben azzal, aki sem a barátaival, sem a rokonaival nem érintkezik személyesen, ám telefonon például legalább havonta igen. Utóbbi a rokoni és a baráti dimenzió mentén biztosan nem számít izoláltnak, míg az erőforrás-mozgósítás dimenzió mentén még az lehet, ha ott mindkét kérdésre azt felelte, hogy nincs ilyen segítsége, kapcsolata.

A jólétirezsim-típusok és az elszigeteltség közötti kapcsolat vizsgálata

Az elszigeteltség három dimenziója, vagyis a rokoni és a baráti kapcsolattartás, valamint az erőforrás-mozgósítás hiánya mentén ábrázolja az 1. ábra a vizsgált országokat, ahol a rokoni és a baráti kapcsolattartás hiánya jelenik meg a két tengelyen, az országokat jelölő körök mérete pedig az erőforrás-kapcsolatok hiányát mutatók relatív gyakoriságával arányos. Az egyes országok színkódja a jólétirezsim-típológia hovatarozást fedi. A rokonokkal és a barátokkal való kapcsolattartás mentén értelmezett izolációs érintettség átlagos szintje között egy gyenge pozitív lineáris együttjárás mutatható ki ($r = 0,396$; $p = 0,037 < 0,05$; $N = 28$), vagyis minél magasabb a rokoni kapcsolatok mentén az izoláció mértéke egy adott országban, annál nagyobb a baráti kapcsolatok mentén kimutatható elszigeteltség is. Az erőforrás-kapcsolatok hiánya nem mutat lineáris együttjárást a másik két változóval. A 3. táblázatból és az 1. ábrából is jól kivehető, hogy mindhárom dimenzió mentén igen sűrű az országok sorrendje: egymáshoz igen közeli izolációs arányokkal rendelkeznek az országok, és van pár ország, amely nagyobb arányokat produkál. Összhangban a 2006-os EU-SILC eredményekkel (Lelkes 2010: 230) Olaszországban a legnagyobb azoknak az aránya, akiknek nincs olyan ember a közelében, akitől segítségre számíthatnak vagy megbeszélhetnék vele személyes gondjaikat.

1. ábra: Az országok izolációs arányai (%) a társas izoláltság három dimenziója mentén

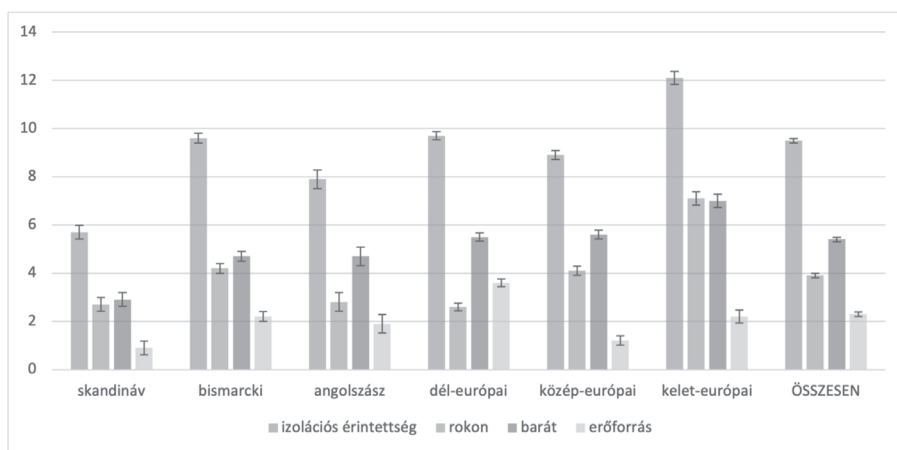
Forrás: EU-SILC (2015), saját számítás

Megj.: A buborékok mérete az erőforrás-mozgósítás dimenzió mentén mért izoláltság-érintettséggel arányos.

Az ábra letöltése színesben: <https://osf.io/udyje>

Az 1. ábrán jól kivehető, hogy a kelet-európai országok, a bismarcki típusba tartozó konzervatívabb jóléti politikát folytató országok és a skandináv országok valóban közel helyezkednek el egymáshoz. De vajon statisztikai értelemben is érdemi különbségek látszódnak-e a jóléti típusok között az izolációs érintettség mentén? Az eredményeket a 2. ábrán összegeztük. Ezek alapján⁶ kismértékű különbségek látszanak a jóléti típusok között az izolációs érintettséget tekintve. Beigazolódni látszik az a feltevésünk, hogy a jóléti berendezkedés mentén különbségek vannak a társadalmi elszigeteltségben élők aránya között. Nem tükröződik ugyanakkor egyértelműen a típusok mentén gradualitás: bár a skandináv országokban jellemzően a legalacsonyabb a különböző dimenziók mentén és összességében is az elszigeteltség tapasztalata, és a várakozásoknak megfelelően Kelet-Európában a legnagyobb, a közbülső országtípusok esetében viszont már nehezebb egyértelmű konklúziót mondani. A déli országok például azért mutatnak valamivel nagyobb elszigeteltségi arányt, mert ott a legnagyobb azok aránya, akik nem számíthatnak segítségre másoktól, és ahogy láttuk, ez főként Olaszországnak köszönhető.

2. ábra: Az országok izolációs arányai (%) a társas izoláltság három dimenziója mentén

Forrás: EU-SILC (2015), saját számítás

Megj.: Az ábra letöltése színesben: <https://osf.io/bg27k>

Ezt követően vizsgáljuk meg azt, hogy látszik-e együttjárás az izolációban érintettek aránya és a szociális védelemre fordított kiadások GDP-arányos mértéke és az abban bekövetkező változások között. Annak érdekében, hogy az évről évre való esetleges

6 Az ábra alapjául szolgáló statisztikai elemzések részleteit a melléklet 6. táblája tartalmazza. A melléklet letölthető innen: <https://osf.io/vxygj/>.

kiugrásokat kezeljük, 2009⁷ és 2015 közötti évek átlagos ráfordítási arányával mérjük a szociális védelmi kiadásokat, a változást pedig úgy, hogy ebben az időszakban átlagosan hány százalékponttal változott a kiadás mértéke. A 4. táblázatban jellemezzük a jólétirezsim-típusokat e két változó mentén.⁸

4. táblázat: A jólétirezsim-típusok jellemzői a szociális védelmi kiadások mentén

Jólétirezsim-típusok	Szociális védelmi kiadások aránya a GDP-hez mérve, átlag (% , 2009–2015)	Szociális védelmi kiadások arányának átlagos változása (százalékpont, 2009–2015)
Skandináv	31,1	+0,08
Bismarcki/konzervatív	29,0	-0,02
Angolszász	25,5	-0,78
Dél-európai	24,3	+0,02
Közép-európai	20,6	-0,15
Kelet-európai	16,3	-0,33

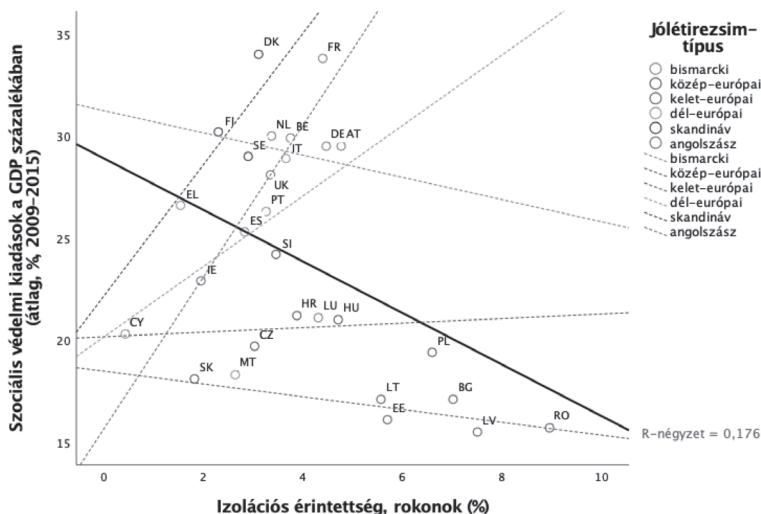
Forrás: EUROSTAT [TPS00098], saját számítás

Az eredményeink alapján az izolációs érintettség mértéke nem mutat szignifikáns lineáris együttjárást sem a szociális védelmi kiadások GDP-arányos átlagos volumennel ($p = 0,189 > 0,05$), sem pedig ezen kiadások változásával ($p = 0,454 > 0,05$). Az elszigeteltség mutató alapjául szolgáló három dimenzió közül egyedül a rokonokkal való kapcsolattartás mutat negatív irányú, szignifikáns együttjárást, méghozzá a szociális védelmi kiadások átlagos mértékével ($r = -0,419$; $p = 0,026 < 0,05$; $N = 28$). A 3. ábrán bemutatott együttjárás első látásra inkább a vonzási hipotézist támasztja alá, tehát hogy azokban az országokban, ahol a GDP nagyobb arányát költik szociális védelmi kiadásokra, alacsonyabb a rokoni kapcsolatok mentén látott izolációs érintettség. Az ábráról ugyanakkor az is látszik, hogy ezt a megállapítást óvatosan kell kezelnünk. Ha jólétirezsim-típusonként illesztünk lineáris trendvonalat ugyanerre a pontfelhőre, már más előjelű együttjárás képei is kirajzolódnak a szemünk előtt. Mivel azonban az egyes jólétirezsim-típusba tartozó országok száma meglehetősen alacsony, így statisztikai bizonyítékot nem tudunk kellő biztonsággal felmutatni arra nézvést, hogy bizonyos rezsimekben (például a skandináv vagy a dél-európai csoportban) viszont a kiszorítási hipotézis érvényesülne. Ezt a gyanút a jövőben más adatokon lenne érdemes megvizsgálni.

7 Azért választottuk ezt a kezdődátumot, mert így alapvetően azt tudjuk ezzel a mutatóval mérni, hogy az egyes országok válságkezelése 2008 után inkább a szociális kiadások növelésével vagy megszorításokkal járt-e együtt. Természetesen hat év meglehetősen rövid időszak ahhoz, hogy gyökeres változást okozzon az elszigeteltségben, de egy drasztikusabb megszorítás elviekben járhat rövid távon is kimutatható változásokkal.

8 Az egyes országokhoz tartozó értékek a melléklet 7. táblázatában találhatóak. A melléklet letölthető innen: <https://osf.io/vxygj/>.

3. ábra: A rokoni kapcsolatok mentén való izolációs érintettség és a szociális védelmi kiadások közötti együttjárás a jólétrezim-típus fényében

Forrás: EU-SILC (2015), saját számítás

Megj.: Az ábra letöltése színesben: <https://osf.io/knsbg>

Az elszigeteltség által veszélyeztetett csoportok

Az, hogy egy országon belül mekkora a társas elszigeteltség által érintettek aránya, különféle társadalmi csoportok között változhat. A már korábban bemutatott szakirodalmakra támaszkodva és az adatbázis révén rendelkezésünkre álló változókból válogatva előzetesen definiáltunk hét csoportot, amelyet társadalmi izoláció által veszélyeztetettként azonosítunk. Az, hogy egy országban a lakosság hány százalékát érinti az elszigeteltség, csak az egyik jellemzője a társadalmi elszigeteltség jelenségének. Az is kérdés, hogy az adott ország *átlagához* képest mekkora a kockázati csoportokban az elszigeteltek aránya. Ha ugyanis jelentősen nagyobb, mint az országos átlag, akkor az annak a jele, hogy az adott országban a különféle társadalmi csoportok között nem egyenlő mértékben oszlik meg az elszigeteltségnek való kitettség kockázata.

A következő csoportokat azonosítottuk, amelyek veszélyeztetettnek számíthatnak:

- 65 év felettek (Lelkes 2010),
- egyszemélyes háztartások lakói (Yeung–Cheung 2015),
- munkanélküliek (Lelkes 2010),
- gondoskodói feladat miatt nem dolgozók (Valtchanov et al. 2014),
- betegség miatt legalább valamelyest korlátozottak (Machielse 2006: 27–28, Samuel et al. 2018),
- társ nélküliek (Hughes et al. 2004: 665),

- hátrányos helyzetűek⁹ (Lelkes 2010, Eckhard 2018).

A kockázati csoportok azonosításánál minden ország esetében megvizsgáltuk, hogy a csoportok egyesével mutatnak-e szignifikáns kapcsolatot az izolációs érintettséggel, és ha igen, akkor a kockázati csoportba tartozók körében legyen magasabb az elszigeteltségben érintettek aránya, ne pedig a másik kategóriában. Ezzel a vizsgálattal a kockázati csoportba tartozás mutatónk érvényességét kívántuk növelni.¹⁰

A felsorolt kockázati csoportok közül a teljes mintában a legnagyobb izolációs érintettségi arányt az egészségi állapotuk miatt korlátozottak, a 65 év felettek és a hátrányos helyzetűek mutatják (5. táblázat).¹¹

5. táblázat: A kockázati csoportokba tartozók aránya a mintában és a csoportokon belüli izolációs érintettség (%)

	Csoport aránya	Izolációs érintettség
(1) betegség miatt legalább valamelyest korlátozottak	27,5	15,2
(2) 65 év felettek	26,8	14,9
(3) hátrányos helyzetűek	25,2	14,3
(4) gondoskodói feladat miatt nem dolgozók	6,6	13,7
(5) egyszemélyes háztartásban élők	18,1	11,6
(6) munkanélküliek	8,1	10,8
(7) társnélküliek	41,1	10,7
KOCKÁZATI ÉRINTETTSÉG (1)–(7) bármelyike	71,3	11,1

Forrás: EU-SILC (2015), saját számítás

A 6. táblázat összegzi, hogy az egyes országokban a hét kockázati csoporton belül hány százalék a társadalmi izolációban érintett válaszadók aránya. A táblázat sorraiban szereplő országokat az alapján tettük csökkenő sorrendbe, hogy mekkora a mintában a társadalmi izolációban érintettek aránya. A táblázat továbbá azt is megmutatja, hogy a kockázati csoportokba tartozók esetében mekkora az adott országban az izolációs többlet, azaz hogy hány százalékponttal (vagy relatív különbséggént kifejezve hány százalékkal) nagyobb az izolációban érintettek aránya. Ezt az izolációs többletet vizsgáljuk meg a jóléti kiadások, valamint a jóléti tipológiába tartozás fényében.

9 Hátrányos helyzetűnek az a kérdezett számít, aki vagy alacsony munkaintenzitást mutat, vagy tartós anyagi deprivációban érintett, vagy szegénységi vagy társadalmi kirekesztés kockázata fenyegeti.

10 A felsorolt hét változó mellett volt két másik – az egyedülálló szülő és a három éven aluli kisgyerekekkel együtt élő –, amelyeket azért nem vettünk bele a végső kockázati csoport összetett változóba, mert vagy nagyon kevés országban mutatott kapcsolatot az elszigeteltséggel (az egyedülálló szülő csak 9 országban), vagy pedig rendre ellenkező irányút mutatott, mint ami logikus lenne (a három éven aluli gyerekekkel élők kifejezetten nem érintettek az izolációban). A részletes eredményeket a melléklet 8. táblája tartalmazza. A melléklet letölthető innen: <https://osf.io/vxygj/>.

11 A kockázati csoportba tartozók országonkénti arányát a melléklet 9. táblája tartalmazza. A melléklet letölthető innen: <https://osf.io/vxygj/>.

6. táblázat: Az egyes országokban a kockázati csoportokon belül a társadalmi izoláció által érintettek aránya, az országos teljes izolációs érintettség szerint csökkenő sorrendbe rendezve (%), N = 407 664

	Izolált	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	Izolációs érintettség, (1)–(7) csoport bármelyikébe tartozók között	Izolációs többlet (abszolút), százalékpont	Izolációs többlet (relatív), %
RO	16,4	23,2	25,1	21,9	19,4	24,4	17,9	21,9	18,4	2,0	12,2
MT	16,0	29,0	22,7	24,0	23,9	16,2	12,2	18,2	17,0	1,0	6,4
IT	15,3	21,7	23,3	21,3	21,3	17,7	15,2	15,7	17,1	1,8	11,8
PL	13,6	20,7	20,9	19,0	10,0	14,7	15,2	14,9	15,8	2,2	16,4
LT	12,3	21,5	20,2	17,5	9,3	15,8	14,8	17,4	14,1	1,9	15,2
FR	11,7	17,4	16,4	15,4	9,5	11,9	11,6	12,3	12,8	1,1	9,3
BG	11,3	21,1	17,4	16,8	11,6	15,9	13,5	14,5	13,4	2,2	19,1
PT	11,0	17,1	18,3	17,1	17,6	13,3	12,0	12,9	12,8	1,8	16,8
LV	10,3	13,2	12,9	15,4	8,0	10,8	12,1	13,6	11,8	1,5	14,9
LU	10,1	17,0	16,6	15,2	14,9	12,0	10,9	12,9	11,9	1,8	18,0
BE	10,0	17,2	14,5	17,9	19,9	14,1	11,5	14,3	12,4	2,3	23,3
NL	9,8	14,4	14,8	15,6	14,6	12,0	11,8	15,2	11,9	2,2	22,1
HU	9,6	15,1	15,1	15,1	9,5	11,7	10,7	13,3	11,1	1,5	15,7
UK	8,9	16,4	12,6	15,7	8,2	15,6	12,7	16,5	11,4	2,5	27,8
EE	8,9	13,9	15,0	13,7	4,3	10,7	10,9	9,7	10,3	1,4	15,5
AT	8,2	13,7	15,2	12,7	6,4	11,1	10,8	10,6	10,0	1,7	20,8
DE	7,9	12,1	8,4	13,7	5,1	10,0	9,5	18,6	8,9	1,0	13,1
CZ	7,5	14,1	14,5	15,5	4,0	11,7	9,3	15,4	9,8	2,3	30,4
HR	7,5	13,1	14,6	13,7	9,1	14,4	10,2	7,9	8,9	1,4	19,3
ES	7,4	15,8	15,8	10,1	13,1	8,6	9,2	7,1	9,1	1,7	23,3
DK	6,9	9,1	8,4	10,1	3,1	8,3	7,8	11,5	7,8	0,9	12,6
SI	6,9	11,1	11,1	12,0	8,9	9,7	8,7	9,1	8,2	1,3	18,7
SK	6,4	12,7	15,0	10,0	7,2	10,1	7,0	8,6	7,9	1,6	24,3
IE	6,0	11,2	8,9	11,3	8,5	9,2	8,0	13,3	7,9	1,9	31,3
SE	5,9	9,8	9,2	9,7	14,8	7,2	6,8	5,0	7,0	1,1	18,4
FI	4,8	7,2	7,7	7,2	2,5	5,8	5,8	5,6	5,6	0,8	16,8
EL	4,4	7,6	6,6	6,0	6,3	6,0	5,4	5,1	5,1	0,7	15,2
CY	2,5	5,5	4,9	4,4	4,3	2,9	2,7	3,3	3,0	0,6	22,9

Forrás: EU-SILC (2015), saját számítás

Megj.: (1) betegség miatt legalább valamelyest korlátozottak, (2) 65 év feletti, (3) hátrányos helyzetűek, (4) gondoskodói feladat miatt nem dolgozók, (5) egyszemélyes háztartásban élők, (6) társnélküliek, (7) munkanélküliek.

Feltűnhet, hogy az országos elszigeteltségi érintettség és a kockázati csoportok izolációs érintettsége között nincs túl nagy különbség, legalábbis a két százaléktérték közti abszolút különbséget tekintve. Ennek egyik fő oka, ahogyan azt az 5. táblázatból láthatjuk, hogy a minta jelentős része, 71 százaléka valamilyen kockázati csoportba belesik. A társnélküliek például önmagukban 41 százalékat teszik ki a mintának.¹²

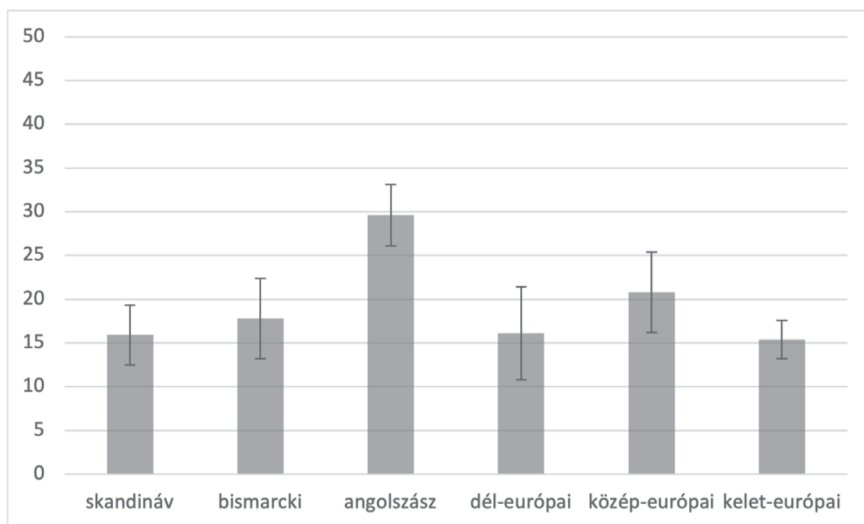
¹² Elkészítettünk egy olyan mutatót is, amely a társnélküliek kategóriája nélkül, tehát hat kockázati csoport alapján értelmezi a kockázati csoportba tartozást, és így a kockázati többletet. Eredményeink szerint a következőkben bemutatott, a jóléti kiadásokkal, valamint a jólétrezim-típussal való kapcsolatokban nem okoz érdemi eltérést, hogy a hat vagy a hét kockázati csoport alapján képzett indikátorokat használjuk.

Arányaiban a legnagyobb izolációs többlet Írország, Csehország és az Egyesült Királyság esetében látható, tehát az angolszász jólétirezsim-típusba tartozó két ország is érintett.

A jólétirezsim-típusok és az elszigeteltségi egyenlőtlenség mintázatai

A kockázati csoportba tartozás relatív izolációs többlete és a jólétirezsim-típusba tartozás között tulajdonképpen csak az angolszász rezsim kiugró egyenlőtlenségi átlagának köszönhetően van szignifikáns ($p = 0,035 < 0,05$; $F = 2,952$; $df(1) = 5$; $df(2) = 22$; $N = 28^{13}$) kapcsolat, a többi csoportátlag köré szerkesztett 95 százalékos konfidencia-intervallumok összeérnek (4. ábra).

4. ábra: A kockázati csoportok relatív izolációs többletének (%) átlaga a jólétirezsim-típusok mentén

Forrás: EU-SILC (2015), saját számítás

Megj.: Az ábra letöltése színesben: <https://osf.io/hgjxb>

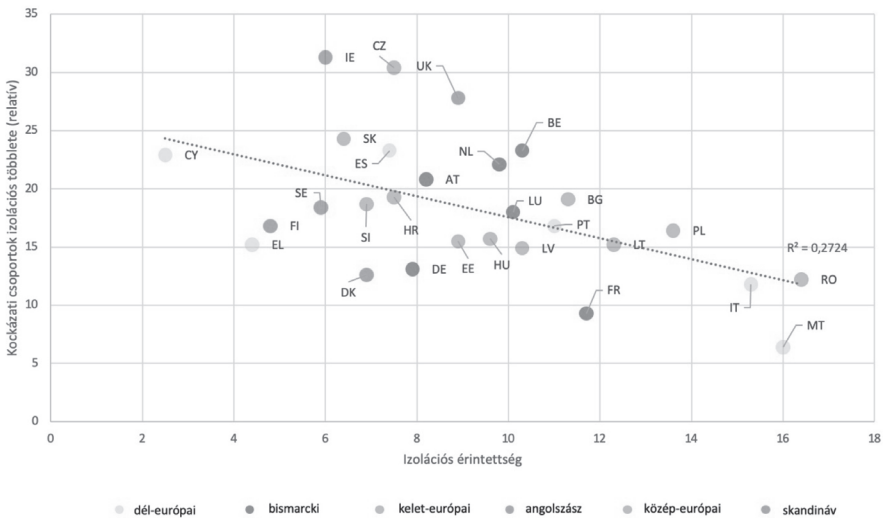
Szemben tehát az elszigeteltség átlagos mértékével, a kockázati csoportok izolációs többletében nem találtunk olyan mintázatot, amely a jóléti tipológia gradualitását tükrözné vissza, nem igazolódott be, hogy a skandináv országoktól a kelet-európai jóléti rezsimig haladva nőne a kockázati csoportokba tartozók relatív izolációs többlete. A várakozásainknak megfelelően azt is megvizsgáltuk, hogy a jóléti védelmi kiadásokkal, valamint az azokban bekövetkező változásokkal mutat-e együttjárást a kockázati csoportok relatív izolációs többlete. Eredményeink szerint sem a ráfor-

13 Mivel a kockázati csoportok izolációs többletét nem egyéni, hanem országszinten értelmezzük, így ezt az összefüggést is az országok mintáján vizsgáljuk.

dítások GDP-arányos átlagos volumenével ($p = 0,855 > 0,05$), sem a ráfordítás változásával ($p = 0,420 > 0,05$) nem mutatkozik szignifikáns együttjárás.

Így jutunk el ahhoz a kérdéshez, hogy vajon az izoláció mértéke és a kockázati csoportok izolációs többlete mentén rekonstruálhatóak-e a jóléti-rezsim-típusok. Az 5. ábra együttesen ábrázolja az izolációban érintett lakosság arányát, valamint a kockázati csoportba tartozók izoláltságának relatív mértékét. Az izolációs arányok és a kockázati többlet mértéke között az országok szintjén ($N = 28$) közepes, negatív előjelű lineáris együttjárás figyelhető meg ($r = -0,524$; $p = 0,004 < 0,05$), azaz a magasabb izolációs érintettségű országokban a kockázati csoportokba tartozók kisebb mértékű izolációs többlete látható.¹⁴

5. ábra: Az országok az elszigeteltségi arány (%) és a kockázati csoportba tartozók relatív elszigeteltségtöbblete (%) alapján

Forrás: EU-SILC (2015), saját számítás

Megj.: Az ábra letöltése színesben: <https://osf.io/j5e4a>

A színek már jelzik a számunkra, hogy az azonos jóléti-rezsim-típusba tartozó országok a skandináv országok kivételével már szemre is meglehetősen elszórtan helyezkednek el a grafikonon egymáshoz képest a két dimenzió mentén. Az izolációs érintettség és a kockázati csoportok relatív izolációs többletét klaszterképző változóként használva hierarchikus klaszterezéssel¹⁵ kísérleteztünk: három-, négy-,

14 Ez feltehetően strukturális szükségszerűség is, hiszen ha egy országban eleve magasabb az izolációs arány, azaz a lakosság jelentősebb része él kapcsolatok és erőforrás nélkül, akkor a kockázati csoportokban élők számára már korlátozottabb a még ennél is nagyobb fokú elszigeteltség.

15 A klaszterképző változókat, mivel bár elméletileg azonos skálán, de meglehetősen eltérő range-en és eltérő szórással mozogtak, ezért standardizáltuk. Ward's módszert és euklideszi távolság-négyzet távolságmérést alkalmaztunk.

öt- és hatklasztteres verziókkal próbálkoztunk. Ezek közül az ötklasztteres verzióban tűnt úgy a leginkább, hogy a létrejött klaszterek a klaszterképző változók mentén a leginkább elkülönülnek egymástól, és nincs olyan klaszter, amiben csak egyetlen ország maradt a végén. Ez a klaszter azonban elbukik az interpretálhatóság próbáján, legalábbis ami a meglévő jólétirezsim-tipológiával való hasonlóságát illeti. Ezt mutatjuk be zárásként a 7. táblázat segítségével.

7. táblázat: Az izolációs érintettség átlaga és a kockázati csoportok relatív izolációs többletének átlaga alapján kirajzolódó klaszterek

	1. klaszter	2. klaszter	3. klaszter	4. klaszter	5. klaszter
Izolációs érintettség (%) átlaga	8,4	5,8	11,0	7,5	15,9
Kockázati csoport relatív izolációs többletének (%) átlaga	22,8	17,1	15,7	29,8	10,1
Országok	AT, BE, ES, NL, SK	CY, DE, DK, EL, FI, HR, SE, SI	BG, EE, FR, HU, LT, LU, LV, PL, PT	CZ, IE, UK	IT, RO, MT

Forrás: EU-SILC (2015), saját számítás

Az első klaszter egy újragondolt bismarcki/konzervatív klaszterként azonosítható, amelyet közepes izolációs érintettség és magasabb izolációs egyenlőtlenség jellemez. A második klaszter igazi páneurópai csapat, ahol a skandináv jóléti rezsim országai, néhány dél- és közép-európai állam, valamint Németország fuzionáltak, és alkotnak egy alapvetően alacsony izolációs érintettségű, ám közepes izolációs egyenlőtlenségeket hordozó csoportot. A harmadik klasztert főként kelet- és közép-európai országok alkotják, hozzájuk csapódva az eredetileg bismarcki típusból Franciaország és Luxemburg, valamint a déli országok közül Portugália. Ez a csoport relatíve magas izolációs mutatókkal és közepes izolációs egyenlőtlenséggel jellemezhető. A negyedik csoport megmaradt egyrészt az angolszász országok részvételével, és kiegészült Csehországgal, így egy alacsony izolációs érintettségű, ám magas izolációs egyenlőtlenségű csoportot alkotnak. Végül az ötödik klaszterbe a két magasabb izolációs érintettségű déli ország mellé befutott még Románia, és ennek a csoportnak lett a legalacsonyabb a kockázati többlete. Összességében tehát elmondható, hogy ez alapján a két izolációs mutató alapján képzett országklaszterben nem lehet a szociális védelemhez való viszony alapján definiált jólétirezsim-tipológiát – legfeljebb nyomokban és nagy jóindulattal – felfedezni.

Konklúzió

Ebben a tanulmányban arra tettünk kísérletet, hogy az EU-SILC 2015. évi nemzeti adatai alapján feltárjuk az EU-s országok lakóinak körében látható társadalmi elszigeteltségi mintázatokat, és hogy megvizsgáljuk, milyen átfedést mutatnak a

jólétirezsim-típusokkal, továbbá hogy a jóléti kiadások mértéke és változása mutat-e bármilyen irányú együttjárást a társadalmi elszigeteltséggel, azaz találunk-e bizonyítékot akár a vonzási, akár a kiszorítási hipotézisre. A tanulmány első felében részletesen áttekintettük a társas elszigeteltséggel foglalkozó hazai és nemzetközi kutatásokat. Az ezekben szereplő információkat egyrészt arra használtuk fel, hogy tisztázzuk, a rendelkezésünkre álló adatbázisban szereplő kapcsolati kérdések segítségével a társas elszigeteltség összetett fogalmának mely aspektusát tudjuk megragadni. A rokoni és a baráti kapcsolatok, valamint a pszichológiai és más módon vett segítő kapcsolatok hiányának felmérésére volt módunk, így a társas izoláció külső, objektív, instrumentális dimenzióját tudtuk a kutatásban az elszigeteltséggel azonosítani. Itt rögtön érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy az elszigeteltség mérésének másik aspektusa, nevezetesen az elszigeteltség megélése (például a magányosságérzet) nem kerülhetett beemelésre, mert a kérdőívben nem vonatkozott rá kérdés. A jövőben érdemes lehet az elszigeteltség fogalmának komplex megragadása érdekében ennek a dimenzióknak a mérésével is kísérletezni és nemzetközi összehasonlításokban figyelembe venni.

A tanulmány első felében szereplő áttekintésből fakadó másik „újítás” a különféle elszigeteltségi kockázati csoportok azonosítása, valamint ezek segítségével az országokra jellemző elszigeteltség-egyenlőtlenség operacionalizálásának kísérlete volt. Összesen hét olyan társadalmi csoportot azonosítottunk, amelyek a szakirodalom alapján fokozottan kitettek a társas elszigeteltségnek, és az adatbázisban szereplő változók segítségével is megragadhatók voltak. Az elszigeteltség-egyenlőtlenség mérőszámának egy olyan mutatót használtunk, amely azt mutatja meg, hogy egy adott országban az elszigeteltségben érintett csoportok bármelyikébe tartozók átlagosan mennyivel kitettebbek az izolációnak, mint az adott ország lakosai általában. Minél nagyobb ez az arány, annál egyenlőtlenebb az elszigeteltséget tekintve az adott ország.

A tanulmány első felében megfogalmazott várakozásokra meglehetősen szerény mértékben találtunk, és akkor is inkább csak részgazolásokat. Részben igazoltuk, hogy a skandináv jóléti rezsimtől a kelet-európai rezsimgig nő az izolációs érintettség, pontosabban: az két rezsimtípus valóban megragadja a két szélsőséget, ám köztük már nem látszik egyértelmű tendencia. A kockázati csoportba tartozók izolációs többlete mentén csupán az angolszász jóléti rezsime különül el a többitől, az viszont elég markánsan. A jóléti rezsim mentén tehát valóban látható valamilyen izolációs mintázat, de ez nincs komolyabb átfedésben azzal, amit a típusok jellege alapján várnánk. A vonzási és kiszorítási hipotézis közti vitához az EU-s országok izolációs mintázatainak keresztül meglehetősen szerény bizonyítékkal tudott a kutatás hozzájárulni. A szociális védelemre fordított kiadások legfeljebb a rokoni kapcsolatok mentén értelmezett izoláció dimenziójában igazolják a vonzási hipotézist, más dimenzióban nem. A szociális védelemre fordított összeg GDP-hez viszonyított arányában bekövetkező változás egyáltalán nem mutatott lineáris együttjárást sem az izoláció mértékével, sem az izolációs egyenlőtlenségi mutatóval. Végül pedig az

izolációs jellemzők alapján képzett országcsoportokban nem tudtuk markánsan fedezni a jólétirezsim-típusokat.

A társas elszigeteltség jövőbeli kutatásához a már ismertetteken túl a következő megfontolásokat osztjuk meg. A kockázati csoportok meghatározását erősen korlátozta az adatbázis változólistája, így több olyan csoport elszigeteltségét sem tudtuk beemelni az elszigeteltség-egyenlőtlenség mutatóba, amelyek a szakirodalom alapján az izolációnak fokozottan kitettek. Ha az elszigeteltség-egyenlőtlenség mérésének precizitása irányába mozdulunk el, ezzel mindenképp érdemes kísérletezni. Ahogy látható volt, az egyes országok között mindkét elszigeteltségmutató meglehetősen korlátozott variabilitást mutatott, és ez befolyásolta azt, hogy miért lehetett igen nehezen bármilyen országcsoportosítást is bemutatni a két dimenzió mentén. Az elszigeteltség komplexebb, több változóval való mérése segíthet azon, hogy nagyobb változékonyság jellemezze az országokat, és így talán élesebb kontúrokkal tudnak majd az országok elválni egymástól. A tanulmány ráadásul csak egy év adatait vizsgálta. Mivel ezek a kérdések, ahogy bemutattuk, 2006-ban is felmérésre kerültek, 2006 és 2015 összevetésében is megvizsgálható az elszigeteltség és az abban bekövetkező változások volumene.

Az elszigeteltség vizsgálatának többváltozós elemzését alapvetően két tényező nehezítette. Egyrészt, hogy az elszigeteltség volumene nem igazán változott az országok mentén. Ez gyakorlatilag érdektelenné tette a többszintű modellezést, hiába is alkalmas erre az adatbázis, hiszen az adatok országokba vannak ágyazva: ha kicsi az országok közti variancia,¹⁶ akkor hogyan várhatjuk, hogy egyéni és országszintű változók fix és random hatása ezt majd tovább csökkenti. Az országok közti alacsony variabilitás annak is volt köszönhető, hogy maguk a megkérdezettek szintén meglehetősen homogén csoportot alkottak az elszigeteltségük tekintetében: ahogy láthattuk, az érvényes válaszadók több mint 90 százaléka nem volt elszigeteltségben érintett. A tanulmány folytatásaként a jövőben érdemes „visszahátrálni” olyan többváltozós modellekbe, amelyek többszintű elemzés nélkül, országszinten mért kontextuális változók, illetve egyéni és országszintű változók interakcióinak segítségével vizsgálják az egyéni szinten mért elszigeteltségre hajlamosító tényezőket.

Irodalom

Albert, F. – Koltai, J. – Dávid, B. (2021): The increasing importance of friends: Changes in core discussion network composition in post-communist Hungary between 1997 – 2015. *Social Networks*, 66 (July 2021): 139–145.
<https://doi.org/10.1016/j.socnet.2021.02.005>

¹⁶ A kísérletképpen futtatott többszintű modell üres modelljében, melyben az izolációs érintettség relatív pontszámát tettük meg kimenet változóznak, a tengelymetszet-variabilitás (vagyis az országonkénti átlagok eltérése) 1,5 százalékáért (ICC = 0,015) felelt az ország-hovatartozás.

- Bambra, C. (2007): Defamilisation and welfare state regimes: a cluster analysis. *International Journal of Social Welfare*, 16(4): 326–338.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-2397.2007.00486.x>
- Bambra, C. – Eikemo, T. A. (2009): Welfare state regimes, unemployment and health: a comparative study of the relationship between unemployment and self-reported health in 23 European countries. *Journal of Epidemiology and Community Health*, (1979-) 63(2): 92–98.
- Bohle, D. – Greskovits, B. (2012): *Capitalist diversity on Europe's periphery*. Ithaca: Cornell University Press.
- Borgstrom, E. (2017): Social Death. *QJM*, 110(1): 5–7.
<https://doi.org/10.1093/qjmed/hcw183>
- Cornwell, E. Y. – Waite, L. J. (2009): Social Disconnectedness, Perceived Isolation, and Health among Older Adults. *Journal of Health and Social Behavior*, 50 (March): 31–48.
- Dávid, B. – Huszti, E. – Barna, I. – Fu, Y. (2016): Egocentric contact networks in comparison: Taiwan and Hungary. *Social Networks*, 44 253–265.
<https://doi.org/10.1016/j.socnet.2015.10.001>
- DeFeudis, F. V. (1978): Environmental theory of drug addiction. *General Pharmacology: The Vascular System*, 9(5): 303–306.
[https://doi.org/10.1016/0306-3623\(78\)90065-4](https://doi.org/10.1016/0306-3623(78)90065-4)
- de Jong Gierveld, J. – van Tilburg, T. G. (2016): Social Isolation and Loneliness. In Friedman, H. S. (szerk.) *Encyclopedia of Mental Health*. Amsterdam: Elsevier, 175–178.
- D'Hombres, B. – Barjaková, M. – Schnepf, S. V. (2021): Loneliness and Social Isolation: An Unequally Shared Burden in Europe. IZA Discussion Papers No. 14245. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3823612>
- Eckhard, J. (2018): Does Poverty Increase the Risk of Social Isolation? Insights Based on Panel Data from Germany. *The Sociological Quarterly*, 59(2): 338–359.
<https://doi.org/10.1080/00380253.2018.1436943>
- Gallie, D. – Kostova, D. – Kuchar, P. (2001): Social consequences of unemployment: an East-West comparison. *Journal of European Social Policy*, 11(1): 39–54.
- Hughes, M. E. – Waite, L. J. – Hawkey, L. C. – Cacioppo, J. T. (2004): A Short Scale for Measuring Loneliness in Large Surveys: Results From Two Population-Based Studies. *Research on Aging*, 26(6): 655–672.
<https://doi.org/10.1177/0164027504268574>
- Huszti, É. – Albert, F. – Cszimady, A. – Nagy, I. – Dávid, B. (2021): When Spatial Dimension Matters: Comparing Personal Network Characteristics in Different Segregated Areas. *Social Inclusion*, 9(4): 375–387.
<https://doi.org/10.17645/si.v9i4.4520>
- Klinenberg, E. (2001): Dying Alone: The Social Production of Urban Isolation. *Ethnography*, 2(4): 501–531. <https://doi.org/10.1177/14661380122231019>

- Kristóf, Z. – Gyóri, A. (2021): Az idősök és az infokommunikációs technológiák elsődleges vonatkozásai. *Magyar Gerontológia*, 13(40): 138–160.
- Kuitto, K. (2016): *Post-Communist Welfare States in European Context: Patterns of Welfare Policies in Central and Eastern Europe*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Lauzadyte-Tutliene, A. – Balezentis, T. – Goculenko, E. (2018): Welfare State in Central and Eastern Europe. *Economics & Sociology*, 11(1): 100–123.
<https://doi.org/10.14254/2071-789X.2018/11-1/7>
- Lelkes, O. (2010): Social participation and social isolation. In Atkinson, A. B. – Marlier, E. (szerk.): *Income and living conditions in Europe*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 217–240.
- Machielse, A. (2006): Theories on social contacts and social isolation. In Hortulanus, R. – Machielse, A. – Meeuwesen, L. (szerk.): *Social isolation in modern society*. London: Routledge, 11–36.
- Machielse, A. (2015): The Heterogeneity of Socially Isolated Older Adults: A Social Isolation Typology. *Journal of Gerontological Social Work*, 58(4): 338–356.
<https://doi.org/10.1080/01634372.2015.1007258>
- Michalski, J. H. (2004): Making Sociological Sense Out of Trends in Intimate Partner Violence: The Social Structure of Violence Against Women. *Violence Against Women*, 10(6): 652–675. <https://doi.org/10.1177/1077801204265018>
- Morrow, B. H. (1999): Identifying and Mapping Community Vulnerability. *Disasters*, 23(1): 1–18. <https://doi.org/10.1111/1467-7717.00102>
- Nguyen, A. W. – Taylor, R. J. – Taylor, H. O. – Chatters, L. M. (2020): Objective and Subjective Social Isolation and Psychiatric Disorders Among African Americans. *Clinical Social Work Journal*, 48(1): 87–98.
<https://doi.org/10.1007/s10615-019-00725-z>
- Ocsovszky, Z. – Rafael, B. – Martos, T. – Csabai, M. – Bagyura, Z. – Sallay, V. – Merkely, B. (2020): A társas támogatás és az egészséges életmód összefüggései. *Orvosi Hetilap*, 161(4): 129–138. <https://doi.org/10.1556/650.2020.31625>
- Oorschot, van W. – Arts, W. (2005): The social capital of European welfare states: the crowding out hypothesis revisited. *Journal of European Social Policy*, 15(1): 5–26.
<https://doi.org/10.1177/0958928705049159>
- Peace, R. (2001): Social Exclusion: A Concept in Need of Definition? *Social Policy Journal of New Zealand*, (16): 17–35.
- Quinn, A. – Reeves, B. (2009): Chapter 9: The Use of the Internet to Promote Social Justice with LGBT Individuals. *Counterpoints*, 358 139–148.
- Reher, D. S. (1998): Family Ties in Western Europe: Persistent Contrasts. *Population and Development Review*, 24(2): 203–234. <https://doi.org/10.2307/2807972>
- Reil-Held, A. (2006): Crowding out or crowding in? Public and private transfers in Germany. *European Journal of Population / Revue Européenne de Démographie*, 22(3): 263–280. <https://doi.org/10.1007/s10680-006-9001-x>

- Rusu, M. S. (2018): Theorising love in sociological thought: Classical contributions to a sociology of love. *Journal of Classical Sociology*, 18(1): 3–20.
<https://doi.org/10.1177/1468795X17700645>
- Samuel, K. – Alkire, S. – Zavaleta, D. – Mills, C. – Hammock, J. (2018): Social isolation and its relationship to multidimensional poverty. *Oxford Development Studies*, 46(1): 83–97. <https://doi.org/10.1080/13600818.2017.1311852>
- Scheff, T. J. (2007): A Concept of Social Integration. *Philosophical Psychology*, 20(5): 579–593. <https://doi.org/10.1080/09515080701549314>
- Singer, E. – Blane, H. T. – Kasschau, R. (1964): Alcoholism and social isolation. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 69(6): 681–685.
<https://doi.org/10.1037/h0043758>
- Smith, J. D. (1997): Working with Larger Systems: Rural Lesbians and Gays. *Journal of Gay & Lesbian Social Services*, 7(3): 13–21. https://doi.org/10.1300/J041v07n03_02
- Strupat, C. – Klohn, F. (2018): Crowding out of solidarity? Public health insurance versus informal transfer networks in Ghana. *World Development*, 104: 212–221.
<https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2017.11.004>
- Taylor, A. J. W. (1961): Social Isolation and Imprisonment. *Psychiatry: Journal for the Study of Interpersonal Processes*, 24(4): 373–376.
- Valtchanov, B. L. – Parry, D. C. – Glover, T. D. – Mulcahy, C. M. (2014): Neighborhood at your Fingertips: Transforming Community Online through a Canadian Social Networking Site for Mothers. *Gender, Technology and Development*, 18(2): 187–217.
<https://doi.org/10.1177/0971852414529481>
- Visser, M. – Gesthuizen, M. – Scheepers, P. (2018): The crowding in hypothesis revisited: new insights into the impact of social protection expenditure on informal social capital. *European Societies*, 20(2): 257–280.
<https://doi.org/10.1080/14616696.2018.1442928>
- Wang, J. – Lloyd-Evans, B. – Giacco, D. – Forsyth, R. – Nebo, C. – Mann, F. – Johnson, S. (2017): Social isolation in mental health: a conceptual and methodological review. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 52(12): 1451–1461.
<https://doi.org/10.1007/s00127-017-1446-1>
- Yeung, W.-J. J. – Cheung, A. K.-L. (2015): Living alone: One-person households in Asia. *Demographic Research*, 32 1099–1112.
- Zavaleta, D. – Samuel, K. – Mills, C. T. (2017): Measures of Social Isolation. *Social Indicators Research*, (131): 367–391. <https://doi.org/10.1007/s11205-016-1252-2>

A kaláka tényleg örök? Önerős lakásépítés és a háztartási erőforrások szerepe a zártkerti lakhatás megteremtésében¹

Is the „kaláka” really eternal? Self-building and the role of households in the creation of housing in allotment gardens

Vigvári András²

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.16>

Beérkezés: 2022. 11. 06.

Átdolgozott változat beérkezése: 2023. 02. 09.

Elfogadás: 2023. 03. 23.

Összefoglaló: A háztartási erőforrások hagyományosan fontos szerepet töltek be a magyarországi háztartások lakhatási szükségletének kielégítésében. Tanulmányom a háztartási erőforrások lakhatásban betöltött szerepét az önerős lakásépítés legújabb formáján, a külterületi zártkertekben található ingatlanok lakhatóvá tételén keresztül vizsgálja. Tanulmányom a zártkerti önerős lakásépítési gyakorlatokat a háztartások lakhatási válságra adott reakciójának tekinti, ami az egyenlőtlenségek újratermelése mellett hozzájárul a háztartások biztonságos lakhatásának megteremtéséhez. Írásom arra keresi a választ, hogy az önerős lakásépítés hogyan befolyásolja a háztartáson belüli és a háztartások közötti munkamegosztást, illetve a háztartások saját és közösségi erőforrásaik segítségével milyen mozgástérrel rendelkeznek a lakhatásuk megteremtésében.

Kulcsszavak: önerős lakásépítés, félproletár háztartás, lakhatási egyenlőtlenségek, zártkerti lakhatás

Abstract: Household resources have traditionally played an important role in meeting the housing needs of households in Hungary. My study examines the role of household resources in housing through the recent form of self-help housing through the habitation of former peri-urban allotment gardens. My study considers the practice of self-help housing in peri-urban allotment gardens as a response of households to the housing crisis, which contributes to the creation of secure housing for households while reproducing inequalities. My paper explores how self-help housing affects the division of labour within and between households and how households use their own and community resources in order to create their own housing.

Keywords: self-help housing, semi-proletharian households, housing inequality, housing in allotment gardens

1 A tanulmány megszületését „A függőségi kapcsolatok morális dimenziói a finanszírozási korában: A függőség és a megélhetési viszonyának újrarendelése a marginalizált csoportok esetében Magyarországon” című, K-143543 számú NKFIH kutatás tette lehetővé.

2 Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, email: vigvari.andras@krtk.hu

Bevezetés, problémafelvetés

Habár a háztartások és a háztartási erőforrások visszatérően fontos szerepet töltek be az egyének lakhatási szükségleteinek kielégítésében, a háztartás intézmények vizsgálata mégsem tartozik a lakáskutatások hagyományos vizsgálati témái közé. A lakásszociológiai indíttatású kutatások a háztartási szint vizsgálatánál általában nagyobb figyelmet szenteltek azon intézmények és szakpolitikák vizsgálatának, amelyek a lakásépítési és társadalompolitikai programokon keresztül a társadalom lakhatási terheinek átvállalásában működtek közre (Aalbers–Christophers 2014, Alexander et al. 2018 Harris, 1999). A háztartási erőforrások vizsgálata azonban sohasem szorult ki teljesen a lakáskutatás területéről és elsősorban azokban a térségekben maradt meghatározó, ahol a lakhatás megteremtésében a háztartási erőforrások mindvégig fontos szerepet töltek be (Holston 1991, Sik 1988, Ward–Macooloo 1992). Az 1980-as évektől kibontakozó neoliberális fordulat, majd a 2008-as gazdasági világválság nyomán kialakuló szociális és lakhatási krízishelyzet azonban a fősodró lakáskutatások fókuszát is egyre inkább a háztartási erőforrások aktivizálódásának vizsgálata felé fordította. A kutatások egyrészt a válság következtében kialakuló szociális krízishelyzet lakhatási vonatkozásainak elemzésére vállalkoztak (Aalbers–Christophers 2014), másrészt pedig a válsággal való megküzdési és ellenállási stratégiákat vizsgálták, és arra voltak kíváncsiak, hogy a háztartások milyen gyakorlatokat és erőforrásokat mozgattak meg a lakhatási válsággal történő megküzdés kapcsán (Alexander et al. 2018, Mikuš–Rodik 2021, Palomera 2014).

A háztartási erőforrások lakhatásban betöltött szerepének vizsgálata a magyarországi szociológiai kutatásokban a kései államszocializmus éveiben vált meghatározó kérdéssé. Habár a témával a paraszti társadalmak vizsgálatával összefüggésben korábban több társadalomnéprajzi kutatás is foglalkozott (Fél 1940, Fél–Hofer 2011, Hoffmann 1975), az 1980-as évek első felétől kezdve az állami lakásépítési programok visszaszorulása és a begyűrűző válság következtében egyre több szociológus figyelmét keltette fel a háztartások lakásépítésben és otthonteremtésben betöltött szerepének vizsgálata (Dávid 1980, Hegedüs 1992, Nánássy 1982, Sik 1981, 1988, Vidacs 1985).

A háztartások lakhatásban betöltött szerepét vizsgáló szociológusokat elsősorban az önerős építkezések köré szerveződő, paraszti társadalmakból megörökölt társas munkaszervezetek, a házépítő kalákák vizsgálata érdekelte (Hegedüs 1992, Sik 1981, 1988, Vidacs 1985). Sik Endre 1988-ban megjelent, *Az örök kaláka* című monográfiájában arra hívta fel a figyelmet, hogy az önerős lakásépítés és a hozzá kapcsolódó háztartási gyakorlatok és együttműködési formák az államszocializmus idején – az állami lakásépítési programok és a paraszti társadalom felbomlása és a piaci viszonyok megjelenése ellenére is – kulcsfontosságú szerepet töltek be a háztartások társadalmi újratermelésében. Sik kötetében azt mutatja be, hogy a háztartások kölcsönös segítségnyújtásán alapuló munkaszervezete, a házépítő kaláka a vidéki önerős házépítések során egyfajta »magán-szociálpolitikaként«
 nélkülözhetetlen volt lakhatási szükségleteik kielégítésében, ellensúlyozta az állami lakáspo-

litika hiányosságait és hozzájárult ahhoz, hogy a háztartási munkaszervezetek tartósan fennmaradjanak a lakhatási szükségletek kielégítésében (Sik 1988: 130–132).

Tanulmányomban a háztartási erőforrások lakhatásban betöltött szerepét a jelenkori magyarországi lakhatási folyamatok tükrében elemzem egy Budapest környéki zártkertben végzett etnográfiai terepmunka empirikus eredményei alapján. Írásomban amellet érvelek, hogy a külterületi zártkertek funkcióváltása – vagyis az egykor mezőgazdasági és rekreációs célra létesült ingatlanok lakáscélra történő házilagos átalakítása – az önerős lakásépítés kortárs formájának tekinthető. Tanulmányomban a zártkertek funkcióváltását és az ott található ingatlanok kalákában történő lakhatóvá tételét a magyarországi lakhatási egyenlőtlenségek következményeként értelmezem, amely során a háztartások saját erőforrásaik segítségével igyekeznek lakhatási szükségleteiket kielégíteni. Írásomban arra vagyok kíváncsi, hogy a háztartási erőforrások hogyan jelennek meg az általam kutatott zártkertben élő háztartások életében: hogyan hatnak a háztartáson belüli munkamegosztásra, milyen szerep jut a háztartások közötti együttműködéseknek, és miképpen élik meg a háztartások a lakhatásukban és lakásépítésben betöltött kényszerű szerepüket.

A tanulmány első felében a háztartási erőforrások lakhatásban betöltött szerepének fogalmi tisztázására vállalkozom, és arra vagyok kíváncsi, hogy milyen strukturális folyamatok határozzák meg az önerős lakásépítési gyakorlatok globális és magyarországi alakulását, és hogyan illeszkedik ezekhez a tendenciákhoz a hazai zártkertek átalakulása. Írásom második felében a háztartási erőforrások és a kaláka lakhatásban betöltött szerepét az általam vizsgált Budapest környéki zártkert példáján keresztül mutatom be és arra keresem a választ, hogy az önerős lakásépítés miképpen befolyásolja a háztartáson belüli és a háztartások közötti munkamegosztást, és hogyan hat az általam vizsgált háztartások aspirációira. A tanulmány végén a főbb következtetéseket és a témában rejlő további kutatások lehetőségét ismertetem.

Az önerős lakásépítés és a háztartási erőforrások szerepe a lakhatásban

A háztartás mint alapegység hagyományosan fontos szerepet töltött be a lakhatással összefüggő szükségletek kielégítésében, ami a háztartás fogalmi meghatározásaiban is tükröződik. A szociológiai és etnográfiai szakirodalom a háztartást olyan egységként definiálja, amelyben a különböző javak áramoltatása és megosztása révén lehetővé válik a háztartástagok alapvető reprodukzív szükségleteinek – mint a lakhatás, a táplálkozás és az öltözködés – kielégítése (Dunaway 2018, Polányi 1979, Sanjek 1982, Smith–Wallerstein 1992). A háztartások lakhatásban betöltött szerepét a háztartással foglalkozó magyarországi szakirodalmak is hangsúlyozzák. Faragó Tamás a háztartás egyik legfőbb funkciójának az egyének és a kis közösségek életét, létezését biztosító és körülvevő, részben anyagi, részben ideológiai-pszichológiai tartalmú „otthoni tér” megteremtését és fenntartását tekinti (Faragó 2000). Sik Endre a háztartást „az

együtt lakók halmazaként” határozza meg, és elsődleges feladatának a tagok megélhetésének biztosítását tartja, ami társadalmi újratermelésükhöz szükséges (Sik 1989, 2020). Hasonló következtetésre jut Csányi, Gagyai és Kerékgyártó is, akik a háztartást az együttlakáson és az otthoni tér megosztásán túl a munkaerő újratermelésének és a felhalmozás alapegységeként definiálják (Csányi et al. 2018).

Tanulmányomban a fenti meghatározásokat követve a lakhatást és a biztonságos otthoni tér megteremtését a háztartások egyik legfontosabb szükségletének tekintem, ami lehetővé teszi, hogy a háztartástagok megéljék mindennapjaikat, és nap mint nap visszanyerjék munkaerejüket (Aalbers–Christophers 2014: 381, Csányi et al. 2018: 6). Ahogy Fél Edit és Hofer Tamás társadalomnéprajzi monográfiájukban a lakhatásról írják, „az átányiak szeretik házukat »búvóhelynek«, »fészeknek« nevezni, vagy »fedélnek«, amely alatt az ember »mehúzhatja magát« (...) és ami óvja, védi a terményeket s az egyéb ingó vagyontárgyakat” (Fél–Hofer 1997: 337). A lakás és az otthon anyagi és érzelmi tekintetben is központi jelentőségű a társadalmi újratermelésben, aminek következtében érthető, hogy a lakhatás az utóbbi évek társadalmi igazságosságért folyó küzdelmeinek egyik kitüntetett témájává vált (Aalbers–Christophers 2014: 381).

A háztartási erőforrások lakhatásban betöltött szerepének térbelisége és időbelisége

A háztartási erőforrások lakhatásban betöltött szerepének formái térben és időben jelentős eltéréseket mutatnak. A kutatások egyrészt arra mutattak rá, hogy a háztartási munka és erőforrások lakhatásban betöltött szerepe főként válságidőszakokban válik jelentőssé: míg a gazdasági konjunktúra alatt a piaci és állami beavatkozások játszanak uralkodó szerepet, addig a válságidőszakokban a háztartási erőforrások szerepe rendszerint felértékelődik (Dunaway 2018, Gregory 2009, Smith–Wallerstein 1992). A háztartások szerepének felértékelődését legutóbb a 2008-as globális pénzügyi válság idején figyelték meg, amikor a válság negatív hatásait (megemelkedett törlesztőrészek és lakhatási költségek, kilakoltatások) a háztartások saját erőforrásaik segítségével igyekeztek tompítani. A kutatások arra hívták fel a figyelmet, hogy a háztartások nem csupán a strukturális folyamatok elszenvedőiként, hanem aktív ágensként is reagáltak, ami a háztartási és közösségi szinten megjelenő gyakorlatok (mint például a reciprocitás erősödése, a bérlői piacon megjelenő patrónus-kliens viszonyok, illetve a lakhatási mozgalmak tömeges megjelenése) térnyerését eredményezték a lakhatás területén is (Alexander et al. 2018, Bródy–Pósfai 2020, Csizmadya et al. 2019, Mikuš–Rodik, 2021, Palomera 2014, Sabaté 2016).

A kutatások másrészt arra is rámutatnak, hogy a háztartási erőforrások lakhatásban betöltött szerepe attól is függ, hogy a háztartástagok milyen pozíciót foglalnak el a globális munkamegosztásban és a helyi osztályviszonyokban. Míg a centrumországokban a háztartási erőforrások visszaszorulása és az állami lakáspolitikák és piaci szolgáltatások térnyerése figyelhető meg a lakhatás területén, addig a globális perifériákon, valamint a félperifériás országokban – mint amilyen Magyarország

is – a háztartási erőforrások lakhatásban betöltött szerepe mindvégig megkerülhetetlen maradt a lakhatás terén (Dunaway 2018, Gagyi et al. 2021, Kováts 2021, Sanjek 1982, Smith–Wallerstein 1992, Ward–Macoloo, 1992). A témában végzett kutatások azt mutatják, hogy a háztartások felépítése a félperifériás és perifériás országokban jellegzetesen eltér a centrumországok társadalmaitól. Amíg a centrumországokban a jóléti állam és a piaci szolgáltatások térhódításával a háztartások lakhatásban betöltött szerepe az 1950-es évektől az 1980-as évekig fokozatosan visszaszorult, addig a félperifériás országokban az alacsonyabb jövedelmek és a bérmunkapiac ciklikussága miatt a háztartási erőforrások továbbra is meghatározóak maradtak, ami a formális és informális erőforrások kombinálásán alapuló félproletár háztartásszerkezetek fennmaradását eredményezte (Csányi et al. 2018, Gagyi et al. 2019, Kováts 2020).

A formális és informális, valamint a belső és külső erőforrások kombinálásán alapuló túlélési stratégiák a lakhatással összefüggő társadalmi újratermelési stratégiáinál is megfigyelhetők, amelyek a lakhatási kihívásokkal szemben is rezilienssé tették a félproletár háztartásokat (Dunaway 2018, Gregory 2009, Smith–Wallerstein 1992). Az erőforrások kombinálása azért is elengedhetetlen, mivel a háztartások lakhatási szükségleteit munkabérből befolyó jövedelmük csak részben fedezné. A háztartási erőforrások aktivizálódása a lakhatás kapcsán a legtisztábban a háztartások által koordinált önerős építkezésekben érhető tetten, amiben a háztartástagok többsége tevékenyen részt vállal. A háztartások lakhatásuk megteremtésében így egyrészt belső erőforrásaikra hagyatkoznak, másrészt pedig a háztartások informális kapcsolatainak aktivizálásán keresztül (kaláka) igyekeznek külső erőforrásokat is becsatornázni a háztartás társadalmi újratermelésébe. A háztartási erőforrások aktivizálása a háztartáson belüli munkamegosztásra is erősen kihat: míg a férfiak a bérmunkavégzésen túl a háztartások külső kapcsolatainak és erőforrásainak becsatornázásért felelősek, addig a nők a háztartáson belüli munkavégzés szervezéséért és az ehhez szükséges háttérmunkákért felelnek, amelyek a hagyományos nemi szerepek újratermelését eredményezik (Dunaway 2018, Smith–Wallerstein 1992, Vidacs 1985).

A háztartási erőforrások a lakhatásban leglátványosabban az önerős lakásépítési formákban mutatkoznak meg. Ward és Macoloo meghatározása szerint az önerős lakásépítés lényege, hogy a ház építője és majdani hasznélvezője – az ipari körülmények között zajló házépítésekkel ellentétben – megegyezik, és az építkezéshez kapcsolódó költségeket nem kizárólag a bérmunkából származó jövedelmek fedezik, hanem nagy szerep jut a háztartástagok és a háztartás ismeretségi (rokon, baráti, szomszédsági) köreiből rekrutálódó fizetetlen munkaerőnek (Ward–Macoloo 1992: 63–65). Míg a monetarizált jövedelmek elsősorban a telekvásárlásnál és bizonyos építőanyagok beszerzésénél játszanak nagy szerepet, addig a fizetetlen munkaformák elsősorban az építkezésben valamint a használt és újrahasznosított anyagok beszerzésénél válnak kulcsfontosságúvá (Burgess 1985, Hegedüs 1992, Sik 1988, Turner 1976, Ward–Macoloo 1992). Az önerős lakásépítés – a háztartási erőforrásokon és sokszor az önkiszákmányoláson keresztül – egyfelől hozzájárul a lakáshoz

jutáshoz szükséges költségek leszorításához és az alacsonyabb jövedelemmel rendelkező háztartások lakáspiacra történő belépéséhez, másfelől azonban a kivitelezési hiányosságok, a sokszor silány minőségű, újrahasznosított építőanyagok használata újratermeli a háztartások kedvezőtlen lakhatási helyzetét, és hozzájárul a lakhatásból eredő egyenlőtlenségek fenntartásához (Ward 2019).

Az önerős lakásépítés hagyománya Magyarországon

Noha az önerős lakásépítési gyakorlatokat vizsgáló kutatások hagyományos terepének a dél-amerikai és afrikai városok tekinthetők, az önerős építkezések a kelet-közép-európai térség országainak lakhatási viszonyaiban is fontos szerepet játszottak. Az önerős lakásépítés különböző formái legtovább a paraszti lakosság körében maradtak fenn, amelyek népi építészeti és társadalomszervezési vonatkozásairól több társadalomnéprajzi gyűjtőmunka adott számot (Fél–Hofer 1997, 2011, Hoffmann 1975, Vidacs 1985). A kelet-európai önerős lakásépítési gyakorlatok azonban a paraszti társadalom felbomlását követően, az erőteljes urbanizációs és iparosítási folyamatok ellenére – több államszocialista országhoz hasonlóan – Magyarországon is meghatározóak maradtak (Archer 2020, Berkovits 1976, Hegedüs 1992, Kováts 2020, Sik 1988, Soaita 2013, Tsenkova 2009).

Az államszocialista korszak önerős építkezései döntően az állami lakáspolitikai újraelosztásból nem részesülő társadalmi csoportokhoz, az első generációs munkásokhoz köthetők, akik a többi társadalmi csoporthoz képest sokkal kevésbé voltak az állami lakáspolitikai újraelosztás kedvezményezettjei (Szelényi 1990). Mivel az állami lakásépítési programok sokkal inkább gazdaság- és iparpolitikai érdekeket, mint szociális szempontokat érvényesítettek, az állami lakásokat túlnyomórészt a nagyvárosokban építettek, ami lényegében az érdekeiket legjobban érvényesíteni képes csoportok (értelmiségiek és szakmunkások) lakáshelyzetét javította (Farkas–Vajda 1986, Hegedüs–Tosics 1994, Konrád–Szelényi 1969, Szelényi 1990). Eközben a vidéki és városkörnyéki településeken lakó első generációs munkások számára az önerős házépítés volt az egyetlen kiút, hogy lakhatási szükségleteiket kielégítsék, és lakhatási körülményeiken – a nagyvárosi háztartásokhoz hasonlóan – javítani tudjanak (Hegedüs 1992, Sik 1988).

Az államszocializmus éveit alatti lakásépítési programok ellenére az állami és a magánfinanszírozás egyaránt jellemző volt: a kutatások szerint a lakosság az 1978-ban felépült lakások 75 százalékához járult hozzá anyagilag, az építkezések közel 50 százalékában pedig fizikai munkájával is részt vett. A korszak lakásépítései tehát az állami szerepvállalás mellett, jelentős mértékben a háztartások önerejéből történt, aminek a legfőbb forrását a hosszú lejáratú lakásépítési hitelezés, valamint a háztartási, rokonsági és szomszédsági szinten működő, házilag építő szervezetek, a kalákák jelentették (Dávid 1980: 58).

Az önerős építkezések eloszlása erős térbeli-társadalmi mintázatot mutatott, és leginkább a vidéki és városkörnyéki terekben koncentrálódott (Berkovits 1976, Lengyel 1992, Sik 1988, Vajda 1986). A szóban forgó településtípusokban élő háztartások

tagjai olyan első generációs, segéd- és betanított munkások voltak, akik falusi és városkörnyéki lakhatásukat megtartva, munkahelyüket napi ingázással érték el, szabadidejükben pedig általában a ház körüli gazdaságban végeztek kiegészítő tevékenységet³ (Kemény 1972, Márkus 1973, Szelényi 1992). A vidéki és városkörnyéki területeken élő félproletár családok lakhatásukban is rákényszerültek arra, hogy fenntartsák azokat a háztartások szintjén szerveződő munkaszervezeteket, amelyek a többletjövedelem-termelés és a reprodukció szükségletek biztosítása révén kompenzálni tudják a bér munkaviszonyból származó alacsonyabb jövedelemből, valamint az ingázásból fakadó egyenlőtlenségeket (Czirfusz 2020, Gagyai et al. 2019, Kovai-Vigvári 2020).

Az önerős lakásépítések során azonban a háztartások nem pusztán saját munkaszervezeteikre, hanem rokonsági, munkatársi és szomszédsági kapcsolataikra is támaszkodtak, amelyek leginkább a hagyományos falusi társadalmakból megörökölt, kölcsönös segítségnyújtáson alapuló házépítő kalákákban szerveződtek meg (Fél 1940, Hegedüs 1992, Sik 1981, 1988, Vidacs 1985). Sik Endre kutatásai alapján a kalákaalapú munkaszervezetek legfőbb előnye a háztartások munkaerejének időbeli szétterítése,⁴ ami a szigorú kölcsönösségen alapuló visszasegítés intézményén keresztül lehetővé teszi a házépítések munkaintenzív lebonyolítását (Sik 1988: 105–106). A szociológus az 1970-es és 1980-as évek önerős lakásépítési mozgalmát és az ehhez kapcsolódó házépítő kaláka munkaszervezeteket a háztartások „magán-szociálpolitikájaként” írta le, amely az állami politikák elosztásait helyettesítve a vidéki és városkörnyéki településeken megszervezte és lebonyolította az önerős házépítéseket (Sik 1988: 129).

Az önerős lakásépítés folytonossága: a zártkertek esete

Az államszocialista időszak kutatásaival összevetve a rendszerváltást követő lakáskutatásokban a háztartási erőforrások vizsgálata kisebb hangsúllyal jelent meg, és ez hangsúlyváltás okaként az önerős lakásépítések visszaszorulása azonosítható (Kováts 2023). Az önerős lakásépítés és a kalákás építkezés visszaszorulása kezdetben a második gazdaság és a falusi jövedelemkiegészítő tevékenységek összeomlásával, a gazdasági recesszióval és a szigorúbb építési szabályozás bevezetésével volt magyarázható.⁵ Kováts Bence kutatásai szerint azonban a visszaszorulás a 2000-es évek gazdasági fellendülésével szorosan összekapcsolódó jelzáloghitel-piac térnyerésével is összefüggésben áll, ami az önerős lakásépítések vonatkozásában is a piaci mechanizmusok (hitelek) elterjedését és a kaláka visszaszorulását eredményezte (Kováts 2023: 93–94). A kutatások azonban azt is mutatják, hogy a rendszerváltást követő foglalkoztatási válság, majd a 2008-as gazdasági krízis permanens válsághelyzetet eredményezett a lakhatás területén. A lakhatással összefüggő kényszerhelyzetek sokasodásával

3 Ezt a népeiséget Kemény István újmunkásoknak, Márkus István pedig utóparasztoknak nevezte (Kemény 1972, Márkus 1973).

4 Sik becslése alapján a kalákában részt vevő háztartások összmunkaerejük 3/5-ét használják saját házuk építésén, a munkaerejükben fennmaradó 2/5-nyi részt más házán és mások, viszontmunkaként dolgozzák le (Sik 1988: 108).

5 Kováts Bence kutatásai alapján elsősorban az 1997-es építési törvény nyomán létrejött szigorítások járultak hozzá az önerős építkezési formák – köztük a kaláka – visszaszorulásához. Habár az önerős építkezéseket szigorító rendelkezések egy 2019-es kormányhatározat következtében sokat enyhültek, azok hatásait a lakásszociológiai kutatások országos szinten mind ez idáig nem vizsgálták (Kováts 2020: 14–15).

(megemelkedett lakásárak és lakásfenntartási költségek, eladósodás, lakásvesztés) a lakáskutatások a háztartás szerepének újbóli felértékelődésére hívták fel a figyelmet (Bródy–Pósfai 2020, Csizmady et al. 2019), amelyek empirikus kutatásaim alapján a zártkerti önerős építkezések és kalákák elterjedését is ösztönözték.

A háztartások lakhatásban betöltött szerepének felértékelődése a válsághelyzetekkel összefüggésben az egyik leglátványosabban a külterületi zártkertek benépesülése kapcsán figyelhető meg, ahova a kiköltöző háztartások elsősorban a megfizethetetlen városi lakhatási költségek miatt költöznek (Vigvári 2022). A 1960-as évek végén a települések határában kialakított zártkertek eredetileg a második gazdasághoz kapcsolódó háztáji gazdálkodás bázisául szolgáltak, ahol a kerttulajdonosok intenzív mezőgazdasági tevékenységet folytattak. A mezőgazdasági funkción túl a zártkertek az 1970-es és 1980-as évektől kezdve azonban egyre inkább a hétfégy házépítések célterületévé is váltak, ami a lakófunkció részleges megjelenését eredményezte a területen (Hegedüs–Manchin 1986). A zártkertekben emelt, házilag készült, zömében komfort nélküli bungalókat a háztartások saját kezűleg, kézen-közön beszerzett építőanyagokból, kalákában építették, amelyeket hétfégyi és nyári tartózkodásra használtak.

A rendszerváltást követő gazdasági és társadalmi változások eredményeként a zártkertek ismételten erőteljes funkcióváltáson estek át, ami a mezőgazdasági és hobbitelkes szerep visszaszorulásához és az állandó lakófunkció megerősödéséhez vezetett (Cros Kárpáti et al. 2004). A megüresedett és funkció nélkül maradt zártkerti ingatlanok a 2000-es évek közepétől kezdve egyre több háztartás számára jelentettek megfizethető lakhatási alternatívát a lakhatási válság közepette. A Habitat for Humanity Magyarország 2018-ban készült éves lakhatási jelentése a zártkertekbe történő kiköltözést az egyik legjelentősebb, számokban is mérhető térbeli kiszorulási formának tekinti. A jelentés a KSH népszámlálási adataira támaszkodva kimutatja, hogy a külterületi zártkertekben élők száma 2001 és 2011 között országos szinten is megduplázódott: míg 2001-ben csupán 42,2 ezren éltek e területeken, addig ez a szám 2011-re 89,5 ezer főre emelkedett (Czirfusz et al. 2018). Noha országos, reprezentatív kutatás a külterületi zártkertek benépesüléséről azóta sem született, a térbeli és lakásmobilitási folyamatokat vizsgáló lokális kutatások a kiköltözők emelkedő számáról tudósítanak (Bajmócy et al. 2018, Vasárus 2022, Vigvári 2022).

A kiköltözések nyomán erőteljes funkcióváltáson átesett zártkerti ingatlanok az önerős lakásépítés egyik legjellegzetesebb kortárs példájának tekinthetők. Az önerős építkezési gyakorlatok jelenlétét egyrészt a zártkertek informális szabályozási környezete magyarázza. Mivel a zártkertek benépesülésük ellenére a települési rendezési tervekben mezőgazdasági besorolású területként szerepelnek, a lakhatási célra használt ingatlanok többségét nem lakóházként, hanem gazdasági épületként tartják nyilván, így az építésiügyi előírások is könnyebben megkerülhetők, ami megkönnyíti az önerős építési gyakorlatok tovább élését a területen. Az önerős építkezések folytonosságát másrészt a háztartások jövedelmi helyzete magyarázza, mivel a zártkertekbe költözők a legtöbbször korábbi lakhatási kényszerhelyzetük (magas lakásfenntartási költségek, eladó-

sodás, elszálló városi ingatlan- és albérléтары) nyomán költöznek a területekre, így a megvásárolt ingatlanok lakhatóvá és komfortossá tételében csakis saját és környezetük erőforrásaira számíthatnak, ami a kaláka fennmaradásának kedvez.

Az önerős lakhatás reneszánsza: a kelemenszegi zártkertek esete

A kutatás terepe és módszere

Tanulmányom egy Budapest környéki kisváros zártkerti övezetében 2017 és 2019 között végzett etnográfiai terepmunka empirikus eredményeire támaszkodik. Kutatásom módszertani alapját a kvalitatív szociológiai vizsgálatokhoz köthető interjúkészítés, valamint a néprajzi és antropológiai terepmunkához kapcsolódó résztvevő és terepi megfigyelés alkották (Feischmidt 2007, Goffmann 2013, Hammersley–Atkinson 2019, Kovács 2007). A kutatás során összesen 43 háztartással kerültem kapcsolatba, valamennyiben lakásmobilitási interjúkat rögzítettem. Az interjúkészítésen túl etnográfiai terepmunkát végeztem, amely során többszöri leülésben készült beszélgetéseket, mélyinterjúkat, szituációkba ágyazott résztvevő megfigyeléseket készítettem az általam vizsgált háztartásokkal (Németh 2015, Vígvári 2017). Az etnográfiai terepmunka módszere ahhoz is hozzásegített, hogy megfigyelhessem és dokumentálhassam azokat az együttműködési formákat, amelyek a kalákás építkezéseket szervezik a zártkerti háztartások életét.

Az általam kutatott zártkerti terület Budapeستől ötven kilométerre, a fővárosi agglomerációs településeggyüttes peremvidékén elhelyezkedő tízezer lakosú kisváros, Kelemenszeg⁶ külterületén helyezkedik el. Az agglomeráció peremvidékén található kisváros történetileg is fontos szerepet töltött be a Budapest felé vándorló és ott munkát vállaló népesség lakhatási szükségletének és társadalmi újratermelésének a kielégítésében azért, hogy megfizethető lakhatást és a vasúti összeköttetésen keresztül ingázási lehetőséget biztosított a fővárosi bérmunkapiac felé az ideköltözők számára. Az általam vizsgált zártkerti terület a rendszerváltást megelőzően főként mezőgazdasági és rekreációs célokat szolgált. Kezdetben a kisváros lakói folytattak intenzív kertművelést és háztáji gazdálkodást a területen, majd az 1980-as évektől a telkek többségét egyre inkább kékgalléros budapesti munkások vásárolták fel és építettek hétvégi tartózkodásra alkalmas bungalókat a területen.

Az 1990-es évektől a zártkert egyre több háztartás számára állandó lakóhelyé vált,⁷ annak dacára, hogy a mai napig mezőgazdasági övezetnek számít, és a lakhatáshoz szükséges közszolgáltatások csak részlegesen érhetők el az itt élők számára.⁸

6 Tanulmányomban Budapestet leszámítva valamennyi földrajzi és személynevet anonimizáltam, és kitalált nevekkel helyettesítettem. A település anonimizálása miatt a térségre vonatkozó szakirodalmak nem szerepelnek a hivatkozási jegyzékben, az idézett adatok és információk a városvezetéssel készült szakértői interjúkból származnak.

7 A helyi önkormányzat becslése alapján a területen jelenleg közel 500 fő él életvitelszerűen (forrás: szakértői interjúk).

8 A zártkertben az alapvető közszolgáltatások közül csak az elektromos hálózat van kiépítve. A területen élő háztartások a vizet ásott és fűrt kutakból vételezik, a fűtést főként fatüzeléssel oldják meg.

Míg az 1990-es években a rendszerváltás és a lakásprivatizáció után elszegényedett háztartások költöztek a zártkertekbe, addig a 2000-es évek második felétől a betelepülők egyre inkább a 2008-as gazdasági válság következtében egzisztenciálisan megroppant és eladósodott háztartások közül kerültek ki. A 2010-es évek második felétől a gazdasági válság vesztesei mellett a beköltözők egyre nagyobb részét tették ki a piaci albérlletekből érkező, első lakástulajdonos fiatal háztartások, amelyek a magas városi ingatlanárak miatt tulajdonosként a zártkerti ingatlanszerzés révén tudtak belépni a lakáspiacra.

A háztartási munkaszervezetek a lakhatásban

Az önerős építkezés kelemenszegi zártkertekben megfigyelhető formáit elsősorban a területre kiköltöző háztartások lakhatási és jövedelmi helyzete indokolja. A zártkertekbe kiköltöző háztartások egyrészt sok tekintetben a magyarországi lakhatási válság (lakásprivatizációs hullám, devizahitel és a 2010-es évek második felétől fokozódó megfizethetőségi problémák) kárvallottjainak tekinthetők és költözésük idején általában nem rendelkeztek jelentős pénzbeli megtakarítással és ingatlanvagyonnal sem. A háztartások számára pedig a lakáshitel-felvétel sem reális lehetőség: a zártkerteken található ingatlanokat ellentmondásos szabályozási státuszuk miatt a pénzintézetek nem tekintik hitelfedezetnek, a háztartások többsége pedig korábbi eladósodottságából fakadóan nem is lenne jogosult nagy összegű banki hitel felvételére, míg mások biztonsági és érzelmi megfontolásokból zárkoznak el a banki eladósodás lehetőségétől és utasítják vissza azt. A zártkertben élő háztartások másrészt a nagyvárosi bérmunkapiac alacsonyan fizetett ágazataiban (építőipar, alacsonyan fizetett városi kulcságazatok, a városi szolgáltatászektor alsó szegmense) dolgoznak, így a bérmunkából származó jövedelmük sok esetben nem fedezi teljesen a lakhatáshoz (és tágabban értelmezve a társadalmi újratermelésükhöz) szükséges költségeiket.

A zártkertet benépesítő háztartások lakhatásuk megteremtéséhez így jobbra saját háztartási erőforrásaik bevonására vannak utalva. Tereptapasztalatim alapján a háztartások többsége a telekvásárlást korábbi megtakarításaiból, lakásvagyonából vagy kisebb baráti, rokoni és pénzintézeti kölcsönök (általában szabad felhasználású, kisebb összegű személyi kölcsönök) segítségével igyekeztek fedezni. Kutatásai eredményeim azonban azt is mutatják, hogy a telkeken álló egykori bungalók, présházak és gyümölcstárolók lakhatóvá tételében pénzbeli erőforrásokon túl a háztartástagok élönmunkájának, a háztartások közötti munkacseréknek (kaláka) és a háztartásban beáramló egyéb informális erőforrásoknak is kitüntetett szerep jut. A zártkertekben található egykori présházak és nyaralók lakhatóvá tétele így az önerős építkezések jellegzetes formájának tekinthető, amely során a háztartások nem kizárólag a pénzügyi forrásokra (megtakarítás, hitel), hanem a fizetetlen és/vagy kölcsönös segítségnyújtáson alapuló háztartási munkára (önerős építkezés, házépítő kaláka), illetve a házépítéshez szükséges anyagok informális beszerzésére is támaszkodnak (Hegedüs 1992, Sik 1988, Ward–Macoolo 1992).

A kelemenszegi zártkertben az önerős építkezés gyakorlata elsősorban az egykori bungalók átépítésében, bővítésében és komfortossá tételében, azaz a házépítés, a házbővítés és a közművek kiváltására használt infrastruktúra házilagos kiépítésében érhető tetten leginkább. A zártkerti ingatlanok lakhatóvá tételében a háztartások egyrészt saját erőforrásaikra támaszkodnak. Az interjúalanyok többsége hangsúlyozta, hogy az építési és ház körüli munkálatok nagy részét saját erejükkel igyekeznek elvégezni annak érdekében, hogy elkerüljék a segítségnyújtásból fakadó esetleges konfliktusos helyzeteket. Terepi megfigyeléseim azonban arról árulkodnak, hogy a háztartáson belüli munkavégzés mellett a háztartások közötti kooperáció is jelentős, ami elsősorban a rokonsági, szomszédosági és munkahelyi kapcsolatokból táplálkozik. A következő két alfejezet célja, hogy áttekintse a háztartáson belüli és háztartások közötti munkaformák típusait az általam kutatott kelemenszegi zártkertben élő háztartások példáin keresztül.

A háztartáson belüli munkaformák az önerős építkezés kapcsán

Az önerős építkezésekhez kapcsolódó, háztartásokon belüli munkavégzés végigkíséri az otthonteremtés folyamatát a kelemenszegi zártkertekben. A zártkertekben megkapaszkodni képes háztartások a házbővítéshez, felújításhoz és a közművek kiépítéshez szükséges munkával már az ingatlanok adásvétele pillanatában kalkulálnak, és tudják, hogy az olcsó, saját tulajdonú és tehermentes ingatlanért cserében az otthonteremtés jelentős erőfeszítést kíván meg tőlük a jövőben. Amikor terepkutatásaim során a zártkerti élethez szükséges készségek felől érdeklődtem, nem meglepő módon a legtöbben a tettekkészséget, a szívósságot és az otthonteremtéshez szükséges szakértelmet jelölték meg válaszaik során, amit az egyik adatközlőm a következőképpen foglalt össze:

„Hát ide leginkább a tettekkészség kell, mert itt folyamatosan a létfenntartásáért küzd az ember. Szóval itt csak annak éri meg belevágni az életbe, aki mindent meg tud oldani saját magának. Mi is az egész házat magunk építjük, mondjuk, a nagybátyám is rengeteget segít, az igaz. Ha jön valahonnan valamilyen anyag, már rakjuk is bele a házba, egyébként meg mindent húszforintonként vásárolunk. Igaz, hogy már négy éve, hogy építkezünk, de elégedettek vagyunk, mert máshogy nem lehetne saját házunk.”

A fiatal családanya Annamari (34), aki férjével és gyermekével az egyre drágábbá váló városi albérletükből költözött a zártkertekbe. A család példája érzékletesen mutatja a háztartástagokra háruló különböző szerepeket: míg Annamari gyerekneveléssel, házimunkával foglalkozik, addig szobafestő férje, Sándor (40) feladata a bér munkából származó jövedelemszerzésen túl az építőanyagok felkutatása és szállítása, a házépítés megszervezése és lebonyolítása, amibe azonban felesége mellett a családi és rokonsági hálón belüli segítségre is támaszkodhat.

A házak bővítéséhez, szépitéséhez és lakhatóvá tételéhez kapcsolódó munkálatok megszervezése azonban komoly erőfeszítést igényel valamennyi háztartástag

számára. A háztartások az önerős építkezések – az államszocialista időszakhoz hasonlóan – a szabadidejük terhére végzik (Losonczy 1977, Sik 1988, Vidacs 1985). Az építkezések a legtöbb esetben szakaszosan, hétvégén vagy pedig szabadságolási időszakokban zajlanak, ami több szempontból kihívás elé állítja a háztartásokat. A szakaszos építkezés jelentős terhet ró az építkezést lebonyolító férfiakra, és a háttérben a háztartást vezető nőkre: míg a férfiak a kivitelezés lebonyolításáért felelnek, addig a nők számára a munkálatokból fakadó megnövekedett háztartási munka jelenti a folyamatos kihívást a mindennapok során. A szakaszos építkezés így jelentősen meghosszabbítja a házépítési folyamatokat, aminek következtében a házak gyakran évekig épülnek, és a családok folyamatos átmeneti körülmények között kénytelenek élni mindennapjaikat.

„Hát ez a veranda is, ez is vagy háromszázvalahány nap alatt épült fel! De egyébként, ha ezt összeszámolom, hogy hány nap ez az egész, hát három hét alatt meg lehet csinálni egy ilyen manővert, úgy, hogy a nulláról a kész állapotig. Csak hát az idő... na meg a pénz! Hát igen, mert a pénzen is múlik, meg hogy az anyagot is meg tudja venni az ember. (...) De így, hogy bérből élek, és abból kell félretennem mindig, hát így elég hosszú idő. Azért mondják azt, hogy a szegény ember egész életében építkezik, és akkor se lesz kész, mert nem lesz kész. Mert egy ilyen ház, amit elgondolsz valamit rajta, most ezt kell megcsinálni, most azt kell megcsinálni, most ide kell toldani, most oda kell toldani, szóval ez nem olyan, mint egy új betervezett ház, ami le van papírra vetve, és akkor megcsinálja egy vállalkozó, mit tudom én, fél év alatt, és akkor ott minden a helyén a van.”

A fenti interjúrészlet érzékletesen mutatja a formális és az önerős építkezések közötti különbségeket, és azt, hogy az önerős építkezés milyen áldozatokat kíván a háztartástagoktól. Interjúalanyom, az ötvenes évei elején járó, vasutasként dolgozó Karesz (52) a vasúti szolgálatokon túl maszek munkákat is vállal, és csak ezután tud időt szakítani az építési munkálatokra. Kutatásom egyik legérdekesebb tapasztalata azonban éppen az volt, hogy a háztartások a fáradságos építési munkák ellenére az önerős építkezést nem teherként, hanem sokkal inkább az élet velejárójaként élik meg. Amikor terepmunkám során a házépítésről kérdezve hipotetikusán arról érdeklődtem, merült-e már fel benne az, hogy fizetett alkalmazottal végeztetne el a ház, bármilyen munkafolyamatot, Karesztől például a következő választ kaptam:

„Hát én az itthoni munkát megcsinálom magamnak, most arra miért hívnék bárkit is, érted? Nem vagyok én lusta, mert ha lusta lennék, akkor azt mondanám, hogy oké, de lusta nem vagyok, érted, megcsinálom mindent magamnak.”

Interjúalanyom fenti meglátásával egyáltalán nincs egyedül: a kelemenszegi zártkertekben élő adatközlőim többsége az önerős építkezéssel járó erőfeszítéseket az élettel járó feladatként tekinti, ami ugyan kemény és szívós munka és a szabadidőről való lemondás árán, de képes garantálni a biztonságos lakhatás feltételeit a háztar-

tástagok számára. A zártkert, az ottani lakhatási körülmények és az önerős építkezésekkel járó erőfeszítések a háztartások számára sokkal pozitívabb érzelmeket közvetítenek, a zártkerti lakhatásra pedig olyan lehetőségként tekintenek, hogy viszonylag kis pénzből is „lehetőség van kibontakozni”, és lassú, de szívós munka árán a piaci alapú lakhatási formákhoz képest lehetőség van „egyről a kettőre jutni”.

„Én azt szeretem itt, a zártkertben, hogy nagy terek vannak. Lehet kibontakozni az embernek, ha akar valamit csinálni. És én ezt tudom csinálni, majd rendbe lesz téve az udvar is, lesz kerítés, meg minden. Meg be lesz vakolva a ház. Szóval tud az ember valamit tenni-venni. Nem nagy pénzzel, kis pénzzel, na jó, nem egyből kell csinálni, mert nincs arra rávaló, de tudunk előre lépni. A városban már nem, ott a hely 10-15 millió, csak a hely és milyen hely? Mit ide az a deszka ott lejjebb és ennyi, hát és 15 millió? Nekem nem egy gond, hogy jövök az állomástól másfél kilométert ide, és kicsit hepehupás az út. (...) Szóval, amikor jövök haza, jó szívvel jövök, nem az, hogy na, már megint ide. Itt nyugi van. Mintha üdülnék, mikor jövök haza, szóval nyugodt vagyok.”

Ahogy interjúalanyom, Gyula (59) fenti elbeszéléséből is láthatjuk, az önerős építkezések azonban nem csupán a ház körüli fejlesztések, hanem a stabilitáshoz és biztonsághoz fűződő pozitív érzelmek mobilizálásában is fontos szerepet játszanak, ami az önrendelkezés, a függetlenség és a saját lábon állás tudatával jelentősen hozzájárul a háztartások biztonságérzetének fenntartásához. A háztartások magukra tehát nem csupán erőforrás áramoltató és a társadalmi újratermelést biztosító munkaszervezetként, hanem az egzisztenciális biztonságot szavatoló intézményként, egyfajta utolsó bástyaként és mentsvárként tekintenek, amelyek mérsékelni tudják a gazdasági és társadalmi helyzetből fakadó materiális és érzelmi kitettséget (Danyi–Vigvári 2019, Hann–Gudeman 2015; Rakowski, 2016).

A háztartás belső erőforrásainak aktivizálása azonban nem csupán az építkezések lebonyolításánál, hanem az ahhoz szükséges alapanyagok beszerzésénél is fontos szerepet tölt be. Az általam kutatott zártkertben található ingatlanok bővítéséhez és felújításához szükséges építőanyagokhoz a háztartások a legtöbb esetben informális kapcsolataik révén jutnak hozzá, amelyek segítségével jelentősen leszoríthatják az építési és lakhatási költségeket. Kutatásaim arra is rámutattak, hogy az 1970-es és 1980-as évek hazai önerős építkezéseihez hasonlóan a beszerezett építőanyagok ma is munkahelyi kapcsolatok és ismertségek révén szerzik a háztartástagok (Berkovits 1976, Hegedűs 1992, Nánássy 1982, Sik 1988). A zártkertekben felépült házak gerendái, tetőszerkezetei, konténerlemei és nyílászárói így korábban vasúti csarnokok, kórházak és idősotthonok alkotóelemeiként szolgáltak vagy belvárosi lakásfelújításokról és kertvárosi családi házak bontásából kerültek a zártkertekben otthont teremtő háztartásokba.

Az informális csatornákon érkező újrahasznosított építőanyagok a leggyakrabban a budapesti építkezésekről és lakásfelújításokról kerülnek az agglomeráció

peremén lévő zártkertbe. A budapesti építőiparban burkolóként, kőművesként és szobafestőként dolgozó férfi háztartástagok munkájuk során ugyanis igyekeznek minél több olyan megmaradt vagy felesleges anyagot összegyűjteni, ami később jól jöhet számukra házaik korszerűsítése és bővítése során. A férfi háztartástagok építőiparhoz kötődő formális foglalkoztatása azonban nem csupán a munkájuk során kibontott és általuk újrahasznosított építőipari anyagok informális áramoltatásában, hanem a kéz alatt beszerezhető anyagok felhajtásában is fontos szerepet játszik. Az építőiparban dolgozó férfi háztartástagok munkájukhoz kötődően sok olyan személyes kapcsolatra tesznek szert, amelyek segítségével képesek hozzáférni a különböző feketén, áfa nélkül vagy kéz alatt beszerezhető (használt) építőanyagokhoz is.

„A házban, ami van, az összes fa egy építkezés faállványzatából, kéz alatt jött ide. Az egészért háromszázezret fizettem, ha ugyanezt hivatalos úton, a tűzépen vettem volna meg, az nem állt volna meg másfél millió alatt” – mesélte háza építésének történetét Arnold (31). A devizahittel eladósodott, majd a zártkertben otthont találó, építőiparban dolgozó fiatalember a könnyűszerkezetes házának építése során az összes fát feketén, informális kapcsolatainak keresztül vásárolta, aminek köszönhetően jelentősen olcsóbban tudta házát megépíteni. A háztartások társadalmi újratemlése így nem kizárólag a háztartási munkán alapul, hanem a háztartástagok, főleg a férfiak kapcsolati tőkéje aktivizálásának és fenntartásának is fontos szerep jut.

Az építőipari munkákból származó járulékos erőforrások háztartásokba történő becsatornázása azonban nemcsak a házépítés során, hanem a lakásfenntartási költségek leszorításában is fontos szerepet játszik. Tereptapasztalatim alapján az építkezésekről, lakásfelújításokról elhozott faanyagok a háztartások fűtési költségének lefaragásához járulnak leginkább hozzá. Míg az értékesebb fahulladékot a háztartások főként építési célokra hasznosítják, addig az értéktelenebbek a legtöbb esetben a házakat kifűtő egyes tüzelésű kazánokban végzik, így a háztartások sokszor a teljes éves fűtőanyag-szükségletüket is képesek a hulladék fa újrahasznosításával fedezni. Az ötvenes évei végén járó interjúalanyom, a budapesti Északi pályaudvarhoz tartozó járműjavítóban dolgozó Árpai a mozdonygarázs tetőszerkezetének felújítása során szerzett hétfuvarnyi szarufát, az éveket az újonnan épített műhely padlójának burkolására, míg a korhadtabbakat fűtőanyagként használta fel. *„Én mondtam, hogy én a rohadtat is elviszem, így aztán nekem adták az egészet”* – emlékezett vissza a történetre a férfi. Vasutasmunkáján túl azonban maszekban lakásfelújításokon is dolgozik és a felújítások során kibontott faanyagokat is újrahasznosítja:

„Azért ennek a lakásfelújításos melónak az a nagy előnye, hogy egy csomó mindent be lehet szerezni. Mert mindig mondják, hogy hát vigyem el. Jól van, hát én egyből azon vagyok. Mert tudom hol tárolni, nem szép, csúnya, de tudom hol tárolni, és akkor majd valamire jó lesz. Ez az ágy is ki volt dobva, de a tűzre jó, mert keményfa. Ezeket a bútorokat is most hoztam ki két helyről: szobabútor, konyhabútor... Vagy újat csinálók belőlük és beépítem valahova, vagy megy ez is tűzre.”

A fent bemutatott háztartási példák és további tereptapasztalatim egyaránt azt mutatják, a félproletár háztartásszerkezetre jellemző, formális és informális erőforrások összjátékán alapuló erőforrás-áramoltatás és a hozzá kötődő társadalmi gyakorlatok a zártkertekben élő háztartások lakhatáshoz kapcsolódó stratégiáit is döntően meghatározzák. A rosszul fizetett, városi kulcságzatokban dolgozó háztartástagok energiájuk jelentős részét így a munkahelyi és egyéb informális kapcsolataikon keresztül elérhető dologi erőforrások feltérképezésére fordítják, a bér és nem bér jellegű jövedelmek kombinálásán keresztül igyekeznek biztosítani a lakhatáshoz (és társadalmi újratermelésükhöz) kapcsolódó szükségleteiket (Dunaway, 2018).

A háztartási erőforrások aktivizálása így érthetően fontos szerepet játszik a zártkertben megtelepülő háztartások biztonságérzetének fenntartásában. A háztartások saját erőforrásaikra és kapcsolati tőkéjükre egyrészt olyan erőforrásként tekintenek, ami garantálja egzisztenciális biztonságukat és hozzájárul ahhoz, hogy szorgalmuk és rátermettségük révén kezükbe vegyék sorsuk alakulását, amiről ezáltal már nem a körülöttük lévő világ erőviszonyai, hanem saját maguk rendelkezhetnek. A munkahelyről kiselejtezett építőanyagok összegyűjtése, a fűtésre, barkácsolásra, az ház körüli egyéb fejlesztésekre félretett nyersanyagok felhalmozása és az önerős építkezések jövedelempótló funkcióján túl azonban identitásképző erővel is bír, ami az önfenntartó parasztgazdaságok eszményéhez és a szocialista második gazdaság utóparaszt háztartásaihoz hasonlóan az önrendelkezés eszményét jeleníti meg a háztartások számára (Buzalka 2021, Hann–Gudeman 2015, Rakowski 2016).

A háztartások közötti munkaszervezetek: a házépítő kaláka

Az önerős lakásépítésekkel összefüggő munkák nem csupán az individuális háztartási gyakorlatokra korlátozódnak, hanem a háztartások és háztartástagok közötti kapcsolatok is fontos szerepet töltenek be bennük. Habár a saját erőből boldogulás eszménye áthatja a háztartások működését, sok esetben olyan munkafolyamattal találják magukat szemben az építkezés során, amihez muszáj segítséget kérni. A háztartások közötti munkaszervezetek jelenléte, azaz a kaláka mégsem tekinthető magától értetődő jelenségnek a zártkertek életében. A nemzetközi és hazai kutatások egyrészt a háztartások közötti segítségnyújtási formák áruvá válására és eltűnésére hívják fel a figyelmet, és azt állítják, hogy a kölcsönös segítségnyújtás (kiváltképp a lakhatás estén) egyre inkább a pénzügyi segítségnyújtás különböző formáihoz kapcsolódik (Alexander et al. 2018, Kováts 2023, Waters 2018). A háztartások közötti munkaszervezetek visszaszorulását a szakirodalmak mellett maguk a zártkertben lakó háztartástagok is megerősítették, akik az első találkozások alkalmával rendszerint a hagyományos szomszédsági-rokonsági együttműködési formák eltűnéséről számoltak be, amit a romló közösségi morálhoz, a teret nyerő individualizmushoz és az emberek túlhajszolt életmódjához kötöttek.

Terepmunkám előrehaladtával a fenti kép azonban jelentősen árnyalódott, és arra a következtésre jutottam, hogy a háztartások közötti segítségnyújtás számos apróbb formája van jelen a kelemenszegi zártkertek mindennapi életében. Ahogy több időt töltöttem el a zártkertben, egyre több olyan, háztartások közötti együttműködési formával találkoztam, amelyek meggyorsították és könnyebbé tették a lakhatást és az otthonteremtés folyamatát. Kutatási tapasztalataim alapján a háztartások közötti együttműködések főbb formái a rokonsági-szomszédság, illetve a munkahelyi kapcsolatokon alapulnak, amelyek mobilizálása, fontos erőforrásként jelenik meg a házépítési és korszerűsítési munkálatokban.

Az önerős építkezéseknél a rokonság mozgósító ereje egyrészt abból fakadt, hogy a háztartások számára továbbra is a családi és rokoni kapcsolatok számítanak a legerősebb és leginkább megtartó szociális kötésnek a mindennapokat érintő problémák leküzdésében. A rokoni kapcsolatok megtartó erejét azonban a felek fizikai közelsége is magyarázza. Kutatási eredményeim ugyanis azt mutatják, hogy a zártkertbe költözők sok esetben rokonaik révén találtak rá lakóhelyükre, és a zártkertekbe költözést a rokonság közelsége is ösztönözte (Ambrus 1985, Kovács 2008, Kovai 2017, Sik 1981).

A háztartások közötti rokoni kapcsolatok egyrészt az építkezések során felmerülő műszaki problémák megoldásában segítettek: mivel a régebb óta itt élő rokonok értékes tapasztalatokra tettek szert a házak lakhatóvá tételében, értékes tanácsokkal tudnak szolgálni a beköltözők számára az építkezési munkálatok során. A helyben lakó rokonok másrészt könnyen mobilizálható segítségnyújtási forrást jelentenek, és munkaerejükkel járulnak hozzá az építkezések és felújítási munkálatok lebonyolításához. Kornélka (25), aki nagypapája egykori zártkerti házába költözött be annak halála után, például számíthatott a szintén a zártkertben lakó unokatestvére, Ferkó (24) és nagybátyja, Karesz (52) segítségére a ház felújítása és korszerűsítése során. *„Hát magunk építünk meg, újítunk fel mindent hétvégenként, de hát ez egyedül nem menne, csakis úgy halad, hogy az egész család tényleg állandóan segít. Most is Ferkó van velem, holnapra meg Karesz ígérte magát”* – avatott be a fiatalember egyik alkalommal háza felújításának ütemtervébe. *„Persze, azért jó a család: összefogunk és segítünk egymásnak”* – erősítette meg Emese (50), Karesz felesége, amikor a családi, rokoni kölcsönös segítségnyújtás gyakorlatairól érdeklődtem Kornélka házfelújítása apropóján. *„A Ferkó házának építésénél is jött a Kornélka mindig segíteni, természetes, hogy Ferkó is segít neki, elvégre unokatestvérek”* – sommázta a rokonsági kaláka morálokonómiajának alapjait az asszony.

A rokonsági kötelekekre épülő kaláka morálokonómiaja tereptapasztalataim alapján a zártkertekben élő háztartásoknál is eltérő képet mutat az államszocialista időszakhoz képest. Míg az államszocialista időszakban a paraszti életformából és morálokonómiából megörökölt, szigorú szabályok közé szorított reciprocitási hálók működtek, addig napjainkban a rokonok közti kölcsönös segítségnyújtás kevésbé szabályozott, és formáit sokkal inkább az individuális érdekek, mintsem a közös-

séghez tartozó normák szabályozzák, éppen ezért jóval esetlegesebb formákat ölt, amit az alábbi hosszú interjúszituáció is jól szemléltet:

Karesz: A kéményt azt két hétig rakta a vejem, a kazánházat kettő nap alatt fölhúztam a falakat, egy nap alatt rátettük a tetőt. Az három nap volt. (...)

Én: És ilyenkor hogy van az, amikor jön a veje és segít? Vissza kell segíteni?

K.: Hát, unszolni kell. Van mindig valami nyűg, hogy most ezért nem érek rá, most azért nem értek rá, érted... Nagyon nehéz elkapni azt a pillanatot, hogy legyen hozzá kedve, nem nagyon szeret segíteni.

É.: És hogy tudja elérni?

K.: Betartok neki! Azt viszont tudja, hogyha én betartok, akkor jöhet hozzám kérni. Mert én tudom, hogy mi a gyengéjük. Azt mondom, jól van, ha nem jössz, akkor majd megcsináltatod mással a kocsit, mert szokott szólni, hogy most ezt kéne megcsinálni, azt kéne megcsinálni... Főleg a lakatolást csinálom az autójukon. Állandóan üti-vágja az autóját. A másik az meg olyan helyen dolgozik, ilyen ételkiszállító futárcég, mindig más autóval jön. Ennek is baja van egy kicsit, annak is van baja egy kicsit, ezt is csináljam meg, azt is csináljam meg, és amikor már kezdek besokallni, akkor szoktam neki mondani, hogy most már neked kéne visszasegíteni!

Kutatásaim azt is mutatják, hogy rokonsági mellett a munkatársi kapcsolatok is fontos szerepet játszanak az önerős építkezések lebonyolításában. A kollegiális kapcsolatok sok esetben horizontálisan szerveződnek, és a munkatársak szabadidejükben munkaerejükkel igyekeznek kisegíteni kollégáikat. A kollegiális kapcsolatok azonban van, hogy vertikálisak, amely során a főnök igyekszik beosztottjának segíteni lakhatásának megteremtésében annak érdekében, hogy megtarthassa alkalmazottját a vállalkozásban.

„Amikor ideköltöttünk, itt, ebben a házban semmi nem volt. Nem volt se víz, se vécé, se fűtés. Aztán a párom a munkatársa segítségével pár hónap alatt szinte mindent kiépített: megcsinálták a házi vízművet, bevezették a házba a vizet, kialakították a fürdőt és a vécét. Most következik a kazánház és a szigetelés, csak hát az a baj, hogy a kétszázezer forintot, amit az anyutól kaptunk a házvásárláson felül, hát azon már rég túlvagyunk. Igazából az az egy szerencse, hogy párom ugye kőművesként dolgozik és nagyon sok építőanyagot hoz haza ingyen vagy szerez be feketén, amin rengeteget tudunk spórolni.”

A háromgyerekes fiatal pár példája tipikusnak mondható a zártkertbe költöző háztartások között: a zártkerti lakhatásukat az anyagi kényszer és a budapesti munkaerőpiachoz való közelség magyarázza. Míg a feleség, Margit (32) gyesen van és háztartási munkát végez, addig a férj egy kis létszámú építőipari vállalkozásban dolgozik, amely budapesti lakások felújításával foglalkozik. A családfenntartó munkájából kifolyólag azonban nemcsak olcsó alapanyagokra, hanem hétvégenként bri-

gádvezetőjének segítségére és szakértelmére is támaszkodhatott. A feleség elmondása szerint a brigádvezető számára az altruizmuson túl a segítségnyújtás során az is kiemelten fontos volt, hogy az építőipari konjunktúra és az ahhoz kapcsolódó munkaerőhiány idején beosztottja lakáskörülményei mihamarabb megoldódjanak.

Következtetések

Tanulmányomban a háztartási erőforrások lakhatásban betöltött szerepét a magyarországi zártkertek benépesülésén keresztül vizsgáltam és arra voltam kíváncsi, hogy a háztartások által végzett önerős lakásépítési gyakorlatok miképpen befolyásolják a lakhatási válságban érintett háztartások társadalmi újratermeléshez kapcsolódó gyakorlatait. Az általam vizsgált zártkertben végzett terepmunka eredményei azt mutatják, hogy háztartási erőforrások szerepe a lakhatás megteremtésében továbbra is megkerülhetetlen és elsősorban egyfajta krízis kezelő praxisként értelmezhető, amely során a háztartások önerőből igyekeznek lakhatásukat megteremteni az egyre szorító lakáspiaci folyamatok közepette.

Írásomban a háztartási erőforrások lakhatásban betöltött szerepét a zártkerti önerős építkezések példáján vizsgáltam, ami leginkább a házbővítés, a házépítés, valamint a közművek és közszolgáltatások hiányát pótló infrastruktúra házilagos kiépítésében érthető tetten. Tanulmányomban azt hangsúlyoztam, hogy zártkertekben található egykori présházak és nyaralók lakhatóvá tétele a magyarországi önerős lakásépítés kortárs formájának tekinthető, ami történetileg is fontos szerepet játszott a magyarországi háztartások társadalmi újratermelésében (Gagyai et al. 2019, Hegedüs 1992, Kováts 2020, Sik 1988, Szélényi 1990). Tereptapasztalataim alátámasztják, hogy az önerős lakásépítési gyakorlatok a háztartástagok önkizsákmányolása mellett azt is elősegítik, hogy a háztartások a saját munkaerejük és informális erőforrásaik becsatornázásával jelentősen csökkentsék a lakhatásból fakadó költségeiket, és stabilizálni tudják a korábban bizonytalanra vált lakáskörülményeiket.

Kutatási eredményeim alapján az önerős építkezésekhez kapcsolódó háztartási gyakorlatok a félproletár háztartásszerkezetre jellemző sajátosságokat mutatják. A háztartások kedvezőtlen lakhatási helyzetüket, alacsony jövedelmüket az olcsó zártkerti ingatlanokkal, az informális gazdaságból származó bevételekkel és a háztartástagok által előállított javakkal kompenzálják, ami a háztartáson belül többletmunkát (önkizsákmányolás) és a hagyományos nemi szerepek újratermelését (hagyományos férfi és női szerepek) eredményezi (Csányi 2019, Dunaway 2018, Gregor–Kováts 2018, Németh 2022). Tereptapasztalataim azonban azt is mutatják, hogy a háztartások az önerős építkezésekre nem csupán kényszerként, hanem olyan lehetőségként is tekintenek, ami részben képes ellensúlyozni a piaci viszonyok által előidézett bizonytalan lakhatási helyzetüket, és az öfenntartó parasztgazdaságokhoz és a második gazdasághoz köthető utóparaszi habitushoz hasonlóan a biz-

tonságot, az önrendelkezést és az ágenciát testesíti meg számukra (Buzalka 2021, Hann–Guedeman 2015, Rakowski 2016).

A háztartási erőforrások lakhatásban betöltött szerepe azonban nem csupán a háztartáson belüli, hanem a háztartások közötti munkaszervezetek felértékelődésében is tetten érhető, aminek nyomán a rokonsági, szomszédsági és munkahelyi kapcsolatoknak és kalának is fontos szerep jut a háztartások lakhatásának megteremtésében. Habár az erőteljes individualizáció és a kölcsönös segítségnyújtáson alapuló munkaszervezetek visszaszorulása az általam kutatott zártkertben is megfigyelhető, terepmunkám tanulságai szerint a háztartások közötti kooperációk (rokonsági, munkatársi, szomszédsági viszonyok) rejtett formái a zártkerti élet sajátosságai és a háztartások társadalmi helyzetéből kifolyólag – ha jóval esetlegesebb formában is, de – még mindig meghatározóak a lakhatás megteremtésében. A kalák intézménye és strukturális kényszere a háztartások társadalmi újratermelésében tehát folytonosnak tekinthető, amely a szabadidő terhére végzett házépítési munkálatokon keresztül egyszerre termeli újra a háztartások kedvezőtlen térbeli-társadalmi pozícióját és járul hozzá a zártkerti háztartások lakhatásának (továbbá ezen keresztül biztonságérzetének) a megteremtéséhez.

Irodalom

- Aalbers, M. B. – Christophers, B. (2014): Centring Housing in Political Economy. *Housing, Theory and Society*, 31(4), 373–394.
<https://doi.org/10.1080/14036096.2014.947082>
- Alexander, C. – Bruun, M. H. – Koch, I. (2018): Political Economy Comes Home: On the Moral Economies of Housing. *Critique of Anthropology*, 38(2), 121–139.
<https://doi.org/10.1177/0308275X18758871>
- Ambrus, P. (1985): *A dzsumbuj*. Budapest, Magvető.
- Archer, R. (2020): A házépítés morálökonomiája a kései szocialista Jugoszláviában. *Aeatas*, 35(4), 24–43.
- Bajmócy, P. – Makra, Z. – Tóth, L. (2018): A hazai külterületek átalakulása 1990 után. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 1, 3–17.
- Berkovits, G. (1976): *Világváros határában*. Budapest, Szépirodalmi.
- Bródy, L. S. – Pósfai, Z. (2020): *A háztartások eladósodása Magyarországon*. Budapest, Periféria Közpolitikai és Kutatóközpont.
- Burgess, R. (1985): The limits to state self-help housing programmes. *Development and Change*, 16, 271–312.
- Buzalka, J. (2021): *The Cultural Economy of Protest in Post-Socialist European Union Village Fascists and their Rivals*. London-New York, Routledge.
- Cros Kárpáti, Z. – Gubicza, C. – Ónodi, G. (2004): *Kertségek és kertművelők – Urbanizáció vagy vidékfejlesztés?* Budapest, Mezőgazda.

- Csányi, G. (2019): Genderrezsím és „nőpolitika” Magyarországon 2000–2018: Történeti politikai gazdaságtani elemzés. *Fordulat*, 26, 115–141.
- Csányi, G. – Gagy, Á. – Kerékyártó, Á. (2018): Társadalmi reprodukció: Az élet újratermelése a kapitalizmusban. *Fordulat*, 24, 5–29.
- Csizmady, A. – Hegedüs, J. – Vonnák, D. (2019): Lakásrezsím és a devizahitel-válság: intézményi és egyéni stratégiák. *Szociológiai Szemle*, 29(1), 4–32.
- Czirfusz, M. (2020): A társadalmi újratermelés magyarországi területi egyenlőtlenségei az 1970-es években. *Területi Statisztika*, 60(6), 634–652.
<https://doi.org/10.15196/TS610303>
- Czirfusz, M. – Pósfai, Z. – Pósfai, I. (2018): A lakhatási szegénység területi folyamatai. In Czirfusz, M. – Jelinek, Cs. – Pósfai, Zs. (eds.): *Éves jelentés a lakhatási szegénységről 2018*. Habitat for Humanity Magyarország. <https://www.habitat.hu/mivel-foglalkozunk/lakhatasi-jeleentesek/lakhatasi-jeleentes-2018/teruleti-folyamatok/>
- Danyi, G. – Vigvári, A. (2019): Túlélés, ellenállás, adaptáció: informális gyakorlatok Magyarországon és Lengyelországban. *Replika*, 110(110), 11–31.
<https://doi.org/10.32564/110.2>
- Dávid, J. (1980): A magánlakás-építés forrásai és feltételei. *Valóság*, 23(10), 56–70.
- Dunaway, W. A. (2018): A félproletár háztartás a modern világrendszer longue durée-je folyamán. *Fordulat*, 24, 53–87.
- Faragó, T. (2000): Nemek, nemzedékek, rokonság, család. In Paládi-Kovács, A. (ed.): *Magyar néprajz nyolc kötetben. VIII. Társadalomnéprajz*. Budapest, Akadémiai 393–483.
- Farkas, J. – Vajda, Á. (1986): A lakásépítés második gazdasága. In Szalai, J. – Lányi, A. – Miszlivetz, F. – Radnóti, S. – Vajda, Á. (eds.): *Arat a magyar*, Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézet, 166–176.
- Feischmidt, M. (2007): Az antropológiai terepmunka módszerei. In Kovács, É. (ed.): *Közöség tanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest-Pécs, Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció és médiatudomány Tanszék, 223–233.
- Fél, E. (1940): A társaságban végzett munkák Martoson. *Néprajzi Értesítő*, XXXII, 361–381.
- Fél, E. – Hofer, T. (1997): *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. Budapest, Balassi.
- Fél, E. – Hofer, T. (2011): *„Mi, korrekt parasztok...” – Hagyományos élet Átányon*. Budapest, Korall.
- Gagy, Á. – Jelinek, C. – Pósfai, Z. – Vigvári, A. (2019): Lakhatási helyzet a válság után. Financializációs folyamatok, kettészakadó lakáspolitikák és a háztartások túlélési stratégiái. *Fordulat*, 26, 199–224.
- Gagy, Á. – Jelinek, C. – Pósfai, Z. – Vigvári, A. (2021): Semi-peripheral financialization and informal household solutions. In: In Mikuš, M. – Rodik, P. (eds.): *Households and financialization in Europe: mapping variegated patterns in semi-peripheries*. London-New York: Routledge, 81–103.

- Goffmann, E. (2013): A terepmunkáról. In Bodor, P. (ed.): *Szavak, képek, jelentések: kvalitatív kutatási olvasókönyv*. Budapest, L'Harmattan, 53–60.
- Gregor, A. – Kováts, E. (2018): *Nőügyek 2018. Társadalmi problémák és megoldási stratégiák: A kutatási eredmények összefoglalója*. Budapest, Friedrich Ebert Alapítvány.
- Gregory, C. (2009): Whatever happened to householding? In Hann, C.–Hart, K. (eds.): *Market and Society: The Great Transformation Today*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hammersley, M. – Atkinson, P. (2019). *Ethnography: Principles in practice*. London, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315146027>
- Hann, C. – Gudeman, S. (2015): Introduction: Self-sufficiency as reality and as myth. In Gudeman, S. (ed.): *Oikos and market: explorations in self-sufficiency after socialism*. Berghahn, 1–23.
- Harris, R. (1999): Aided Self-help Housing, a Case of Amnesia: Editor's Introduction. *Housing Studies*, 14(3): 277–280. <https://doi.org/10.1080/02673039982795>
- Hegedüs, J. – Manchin, Gy. (1986): Az üdülőtelepek expanziója 1965-1975. Egyéni és kollektív stratégiák. *Szociológia* (2): 251-275.
- Hegedüs, J. (1992): Self-Help Housing in Hungary. The Changing Role of Private Housing Provision in Eastern Europe. In Mathéy, K. (ed.): *Beyond Self-Help Housing*. NY: Mansell, 217–231.
- Hegedüs, J. – Tosics, I. (1994): A kelet-európai lakásmodell felbomlása Magyarországon. In Kemény, I – Gábor, L. (ed.): *XXX. 1963-ban alakult meg a Szociológiai Kutatócsoport*. Budapest: MTA Szociológiai Intézete – MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja, 125–140.
- Hoffmann, T. (1975): *Néprajz és feudalizmus*. Budapest: Gondolat.
- Holston, J. (1991): Autoconstruction in Working-Class Brazil. *Cultural Anthropology*, 6(4): 447–465.
- Kemény, I. (1972): A magyar munkásosztály rétegződése. *Szociológia*, (1): 36–48.
- Konrád, G. – Szelényi, I. (1969): *Az új lakótelepek szociológiai problémái*. Budapest: Akadémiai.
- Kovács, É. (2007): Interjú módszerek és technikák. In Kovács, É. (ed.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest–Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció és Médiatudomány Tanszék, 269–277.
- Kovács, É. (2008): „Ki vagyunk esve a külvilágból. A lengyári kolónia. In Váradi, M. M. (ed.): *Kistélepülések lépéskényszerben*. Budapest: Új Mandátum: 133–159.
- Kovai, C. (2017): *A cigány–magyar különbségtétel és a rokonság*. Budapest: L'Harmattan.
- Kovai, C. – Vigvári, A. (2020): Befejezetlen proletarizáció? A vidéki munkaerő-tartaléksereg Magyarországon a 2008-as válságot követően. *Tér és Társadalom*, 34(3): 68–89. <https://doi.org/https://doi.org/10.17649/TET.34.3.3284>
- Kováts, B. (2020): Did state-socialism restrict self-build in the semiperiphery? The case of Hungary. *Housing Studies*, 37(5): 809–830. <https://doi.org/10.1080/02673037.2020.1836330>

- Kováts, B. (2021): Is There a Core-semiperiphery Division in Housing? Applying World-systems Theory in European Comparative Housing Research. *Housing, Theory and Society*, 38(4): 419–438. <https://doi.org/10.1080/14036096.2020.1813801>
- Kováts, B. (2023). *The Financialisation of Housing and Housing-related Family Support in Hungary*. Budapest: Akadémiai.
- Lengyel, I. (1992): Adósságaink és hiteleink (adalékok a lakossági eladósodás területiségéhez). *Esély Társadalom – És Szociálpolitikai Folyóirat*, (3): 32–45. <http://www.esely.org/index.php?action=mutat&id=59>
- Losonczi, Á. (1977): *Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben*. Budapest: Gondolat.
- Márkus, I. (1973): Az utóparasztság arcképéhez: Gernelyapáti magnószalagok, 1971. október. *Szociológia*, (1): 56–67.
- Mikuš, M. – Rodik, P. (2021): Introduction: households and peripheral financialization in Eastern and Southern Europe. In Mikuš, M. – Rodik, P. (eds.): *Households and financialization in Europe: mapping variegated patterns in semi-peripheries*. London–New York: Routledge, 1–34.
- Nánássy, Z. (1982): Szükség törvényt bont. A lakihegyi példa. *Mozgó Világ*, 6(1), 3–16.
- Németh, K. (2015): A terepmunka és a kutatói pozíció reflektálása mint az értelmezés rejtett erőforrása. In Virág, T. (ed.): *Törésvonalak: Szegénység és etnicitás vidéki terekben*. Budapest: Argumentum, 27–44.
- Németh, K. (2022): Az önkizsákmányolás fénytörései: A kertészet és a térbeli, társadalmi mobilitás összefüggései egy tanyán élő nő történetében. *Socio.Hu*, 12(2): 1–23. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.2.1>
- Palomera, J. (2014): Reciprocity, Commodification, and Poverty in the Era of Financialization. *Current Anthropology*, 55(S9), S105–S115. <https://doi.org/10.1086/676420>
- Polányi, K. (1979): *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*. Budapest: Gondolat.
- Rakowski, T. (2016): *Hunters, gatherers, and practitioners of powerlessness: an ethnography of the degraded in postsocialist Poland*. New York–Oxford, Berghahn Books.
- Sabaté, I. (2016): The Spanish Mortgage Crisis and the Re-emergence of Moral Economies in Uncertain Times. *History and Anthropology*, 27(1): 107–120. <https://doi.org/10.1080/02757206.2015.1111882>
- Sanjek, R. (1982): The Organization of Households in Adabraka: Toward a Wider Comparative Perspective. *Comparative Studies in Society and History*, 24(1): 57–103.
- Sik, E. (1981): A munkacsere Tiszaigaron. *Szociológia*, (1): 49–72.
- Sik, E. (1988): Az „örök” kaláka. In Szabó, Gy. (ed.): *Az „örök” kaláka / A társadalmi munka szociológiája*. Budapest: Gondolat, 7–195.

- Sik, E. (1989): Adalékok a háztartás gazdaságszociológiájához. In Bajomi, I. (ed.): *A háztartás a gazdaság „örök” intézménye. Gazdaságszociológiai szöveggyűjtemény.* Budapest: ELTE Szociológiai Intézet és Továbbképző Központ, 5–29.
- Sik, E. (2020): Intra- and inter-household network capital. *Szociológiai Szemle*, 30(4): 89–106. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2020.4.5>
- Smith, J. – Wallerstein, I. (1992): Households as an institution of the world-economy. In Smith, J. – Wallerstein, I. (eds.): *Creating and Transforming Households The Constraints of the World-Economy.* Cambridge University Press (Changing Cultures series), 3–24. <https://doi.org/https://doi.org/10.1017/CBO9780511520860.002>
- Soaita, A. M. (2013): Romanian Suburban Housing: Home Improvement through Owner-building. *Urban Studies*, 50(10): 2084–2101. <https://doi.org/10.1177/0042098012471980>
- Szelényi, I. (1990): *Városi társadalmi egyenlőtlenségek.* Budapest: Akadémiai.
- Szelényi, I. (1992): *Harmadik út. Polgárosodás a vidéki Magyarországon.* Budapest: Akadémiai.
- Tsenkova, S. (2009): *Housing Policy Reforms in Post-Socialist Europe: Lost in Transition.* Physica-Verlag.
- Turner, J. (1976): *Housing by people. Towards Autonomy in Building Environments.* London: Marion Boyars.
- Vajda, Á. (1986): Nagyvárosi és falusi lakásformák. *Statisztikai Szemle*, 8–9: 852–863.
- Vasárus, G. L. (2022): Városhatáron belüli szuburbanizáció Magyarországon – egy paradoxon feltárása. *Területi Statisztika*, 62(4): 379–404. <https://doi.org/10.15196/TS620401>
- Vidacs, B. (1985): Komaság és kölcsönösség Szentpéterszegen. *Ethnographia*, 96(4): 509–529.
- Vigvári, A. (2017): Kettős kihívás előtt A hallgatás megtörése és a megosztás felelőssége a kortárs terepkutatásokban. *Szociológiai Szemle*, 27(2): 41–53. https://szociologia.hu/dynamic/41_53.pdf
- Vigvári, A. (2022): A külterületi zártkertek benépesülése a lakhatási válság árnyékában: Egy Budapest környéki eset tanulságai. *Szociológiai Szemle*, 32(1): 145–168. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.1.7>
- Ward, P. M. (2019): Self Help Housing. In *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Urban and Regional Studies*, 1–6. Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118568446.eurs0281>
- Ward, P. M. – Macoloo, C. (1992): Articulation Theory and Self-Help Housing Practice in the 1990s. *Journal of Urban and Regional Research*, 16(1): 60–80. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.1992.tb00465.x>
- Waters, H. A. (2018): The financialization of help: moneylenders as economic translators in the debt-based economy. *Central Asian Survey*, 37(3), 403–418. <https://doi.org/10.1080/02634937.2018.1442317>